

UNIVERZA V LJUBLJANI
VETERINARSKA FAKULTETA

**DOBROBIT REJNIH ŽIVALI MED TRANSPORTOM
IN V KLAVNICAH V SKLADU Z DRUŽBENIMI
ZAHTEVAMI**

**WELFARE OF FARM ANIMALS DURING
TRANSPORT AND IN SLAUGHTERHOUSES IN
ACCORDANCE WITH SOCIAL REQUIREMENTS**

Maja Lipovšek

Ljubljana, 2023

UNIVERZA V LJUBLJANI
VETERINARSKA FAKULTETA

UDK 636.083:355.692.3:637.513.2:328.34(043.2)

**DOBROBIT REJNIH ŽIVALI MED TRANSPORTOM IN V
KLAVNICAH V SKLADU Z DRUŽBENIMI ZAHTEVAMI**

**WELFARE OF FARM ANIMALS DURING TRANSPORT AND
IN SLAUGHTERHOUSES IN ACCORDANCE WITH SOCIAL
REQUIREMENTS**

Maja Lipovšek

Delo je pripravljeno v skladu s Pravilnikom o podeljevanju Prešernovih nagrad študentom pod mentorstvom prof. dr. Andreja Kirbiša, dr. vet. med., ter somentorstvom asist. dr. Manje Križman, dr. vet. med., na Inštitutu za varno hrano, krmo in okolje Veterinarske fakultete Univerze v Ljubljani.

Ljubljana, 2023

IZVLEČEK

Ključne besede: Dobrobit živali; transport; rejne živali; klavnice ; družbene zahteve - norme; zakonodaja, veterinarska

Dobrobit je zelo kompleksno področje. Zajema tako etične, ekonomske, kulturne, socialne kot tudi verske in politične vidike skrbi za živali. Rejne živali, kot so perutnina, prašiči, govedo, ovce, koze in konji, so pogosto podvrženi stresu, ki je vezan na zahteve po visoki proizvodnji in težnji za čim večjim ekonomskim donosom. V zadnjem desetletju prihaja pri razumevanju vprašanja dobrobiti živali do precejšnjih sprememb. Namen te študije je bil oceniti dobrobit živali v slovenskih klavnicah in med transportom. Pripravili smo anketni vprašalnik, ki je omogočil pridobitev podatkov o razumevanju anketirancev o njihovem delu, poznavanju zakonodaje, izobraževanju ter stališčih do dobrobiti živali. Ocenjen je bil splošni vtis, obnašanje živali, zdravstveno varstvo živali, oprema klavnic, okoljski parametri in drugi relevantni vidiki. Primerjali smo tudi rezultate pridobljene s strokovnim opazovanjem in ocene pomembnosti posameznih parametrov dobrobiti anketirancev. V raziskavo smo vključili 6 klavnic za rdeče meso in 4 perutninske klavnice. Iz vsake klavnice smo anketirali enega zaposlenega v klavnici in enega poklicnega voznika živih živali. Podatke smo statistično obdelali s pomočjo SPSS in izračunali povprečne vrednosti za vsak parameter iz vprašalnika. Uporabili smo Wilcoxonov test (vrednosti $< -0,2$ ali $> 0,2$ so bile obravnavane kot pomembne). Ugotovili smo, da večina zaposlenih v klavnicah meni, da potrebujejo več in/ali boljše praktično usposabljanje. Klavničarji so izkazali več znanja o dobrobiti živali v primerjavi z vozniki, vendar pa je bilo pri obeh skupinah ugotovljeno pomanjkanje poznavanja zakona in predpisov, ki obravnavajo dobrobit živali. Zaskrbljujoči sta dejstva, da vozniki živali v povprečju niso vedeli, da prisotnost bolezni vpliva na raven dobrobiti živali ter da večina anketiranih ni poznala izraza biovarnost. Rezultati ocen strokovnjaka so v povprečju nižji v primerjavi z ocenami pomembnosti po mnenju zaposlenih v klavnici in voznikov živali. To pomeni, da se zavedajo pomembnosti ocenjevanih parametrov dobrobiti, a jih ne upoštevajo v takšni meri kot menijo sami. Glede na rezultate raziskave zaključujemo, da je potrebno izboljšati praktično usposabljanje, boljše razumevanje zakonodaje, izobraževanje o dobrobiti živali ter ozaveščanje o koristih določenih postopkov in standardov v klavnicah ter med transportom. S tem bi se dosegle izboljšave pri ravnanju z živalmi in zagotovilo njihovo boljše počutje v celotni verigi mesne industrije.

ABSTRACT

Keywords: Animal welfare; transport; livestock; slaughterhouses ; social requirements - norms; legislation, veterinary

Animal welfare is a highly complex field encompassing ethical, economic, cultural, social, religious, and political aspects of animal care. Farm animals such as poultry, pigs, cattle, sheep, goats, and horses often experience stress due to demands for high production and pursuit of economic gain. Over the last decade, there have been significant changes in the understanding of animal welfare. The purpose of this study was to assess animal welfare in Slovenian slaughterhouses and during transport. We developed a questionnaire to obtain information on respondents' understanding of their work, knowledge of legislation, education and attitudes towards animal welfare. General impression, animal behavior, animal health, slaughterhouse equipment, environmental parameters and other relevant aspects were evaluated. We also compared the results obtained from expert observation and the respondents' ratings of the importance of each welfare parameter. The study included 6 red meat slaughterhouses and 4 poultry slaughterhouses. From each slaughterhouse, we interviewed one slaughterhouse (FBO) employee and one professional livestock driver. The data were statistically processed using SPSS and the mean values for each questionnaire parameter were calculated. We used the Wilcoxon test (values < -0.2 or > 0.2 were considered significant). We found that the majority of FBO employees feel that they need more and/or better practical training. FBO workers showed greater knowledge of animal welfare compared to drivers, but both groups were found to lack knowledge of the law and regulations dealing with animal welfare. Disturbingly, drivers, on average did not know that the presence of diseases affects the welfare of animals and that most of the respondents were not familiar with the term biosecurity. The results of the expert ratings are on average lower compared to the importance ratings given by FBO staff and drivers. This means that they are aware of the importance of welfare parameters assessed, but do not take them into account to the extent that they consider themselves. Based on the results of the study, we conclude that we need improvements in practical training, increased familiarity with the legislation, education on animal welfare and raising awareness of the benefits of specific procedures and standards in slaughterhouses and during transport. This would lead to improvements in animal treatment and enhance their well-being throughout the meat industry chain.

KAZALO VSEBINE

1	UVOD	1
1.1	DOBROBIT	1
1.2	PREGLED ZAKONODAJE.....	8
1.3	PREGLED LITERATURE.....	14
1.4	OPREDELITEV PROBLEMA	22
2	NAMEN DELA IN HIPOTEZE.....	24
2.1	NAMEN DELA.....	24
2.2	HIPOTEZE	25
3	MATERIALI IN METODE	26
3.1	MATERIALI	26
3.2	METODE.....	29
3.2.1	Vprašalnik	29
3.2.2	Statistična analiza podatkov	32
4	REZULTATI.....	33
4.1	PRIMERJAVA STALIŠČ O DOBROBITI ŽIVALI MED ZAPOSLENIMI V KLAVNICI IN VOZNIKI ŽIVIH ŽIVALI.....	33
4.2	PRIMERJAVA REZULTATOV, PRIDOBLENJIH S STROKOVNJAKOVIM OPAZOVANJEM IN ANKETIRANČEVO OCENO POMEMBNOSTI POSAMEZNIH PARAMETROV DOBROBITI ŽIVALI.....	41
4.2.1	Razlika pri oceni strokovnjaka in zaposlenega v klavnici	41
4.2.2	Razlika pri oceni strokovnjaka in voznika živih živali	43
5	RAZPRAVA.....	45
	SKLEPI.....	51
7	POVZETEK.....	53
8	SUMMARY	55

9	ZAHVALE	57
10	LITERATURA.....	58
12	PRILOGE.....	64

KAZALO TABEL

Tabela 1: Seznam klavnic obiskanih v določenih območnih uradih Slovenije in kategorija klavnih živali	28
Tabela 2: Primerjava splošnega menja o dobrobiti živali med zaposlenimi v klavnici in vzniki živih živali	35

KAZALO SLIK

Slika 1: Pet temeljnih svoboščin za rejne živali (vir: euagenda https://euagenda.eu/news/572070)	2
Slika 2: Dvanajst indikatorjev dobrobiti rejnih živali povzeto po EU Quality Welfare Projektu (M. Križman in M. Lipovšek)	4
Slika 3: Naslovnica na 24ur.com (vir: https://www.24ur.com/novice/slovenija/v-javnost-prisli-posnetki-mucenja-zivali-v-klavnici-kosaki.html)	5
Slika 4: Naslovnica RTVslo.si (vir: https://www.rtvlo.si/okolje/posnetki-iz-klavnice-ocitki-o-malomarnem-odnosu-do-trpljenja-zivali-v-kz-ju-race/650715).....	6
Slika 5: Podloga iz gume v boksu za omamljanje, ki preprečuje padce živali (M. Križman)....	9
Slika 6: Bela zavesa preprečuje živali v boksu za omamljanje pogled na zakol (M. Križman)	10
Slika 7: Sodobni boks za omamljanje goveda, ki omogoča omejitve premikanja glave (M. Križman).....	11
Slika 8: Neprimeren boks za omamljanje goveda pasme Škotsko višavsko zaradi širine rogov (M. Križman).....	12
Slika 9: Tabla na hlevih klavnice za začasno namestitvev živali (M. Križman).....	18
Slika 10: Poškodovana tla v koridorju, ki vodi do mesta omamljanja (M. Križman)	20
Slika 11: Območni uradi Uprave za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin (vir: https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/uprava-za-varno-hrano-veterinarstvo-in-varstvo-rastlin/).....	27
Slika 12: Potek anketiranja in preverjanja klavnice/transportnega sredstva (M. Lipovšek)	31
Slika 13: Poznavanje dobrobiti živali pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali	38

Slika 14: Poznavanje potreb po hrani in vodi rejnih živali (B) pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali	39
Slika 15: Poznavanje potreb glede počutja rejnih živali (C) pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali	40
Slika 16: Poznavanje zdravstvenega varstva rejnih živali (D) pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali	41
Slika 17: Razlika pri oceni strokovnjaka v primerjavi z oceno zaposlenega v klavnici	42
Slika 18: Razlika pri oceni strokovnjaka v primerjavi z oceno voznika živih živali	44

KAZALO ENAČB

Enačba 1: Enačba za določitev jakosti statističnih razlik	32
---	----

SEZNAM PRILOG

Priloga 1: Anketni vprašalnik namenjen zaposlenim v klavnicah za rdeče meso	64
Priloga 2: Anketni vprašalnik namenjen voznikom živih živali v klavnice za rdeče meso	72
Priloga 3: Anketni vprašalnik namenjen zaposlenim v perutninskih klavnicah.....	80
Priloga 4: Anketni vprašalnik namenjen voznikom živih živali v perutninske klavnice	87

SEZNAM OKRAJŠAV IN SIMBOLOV

®	registrirana blagovna znamka (ang. Registered trademark)
TMI	tovarna mesnih izdelkov
KZ	kmetijska zadruga
ES	Evropski svet
ZZZiv	Zakon o zaščiti živali
Zvet-1	Zakon o veterinarstvu
ZVMS	Zakon o veterinarskih merilih skladnosti
ZKrmi-1	Zakon o krmi
ZZdr-2	Zakon o zdravilih
CRP	Ciljni raziskovalni projekt
SPSS	Zbirka statistične programske opreme družbenih znanosti (ang. Statistical Package for the Social Sciences)
< -0,2	manjše od -0,2
> 0,2	večje od 0,2
M	mediana
SE	standardna napaka
SD	standardna deviacija
N	velikost vzorca
r	velikost učinka

1 UVOD

1.1 DOBROBIT

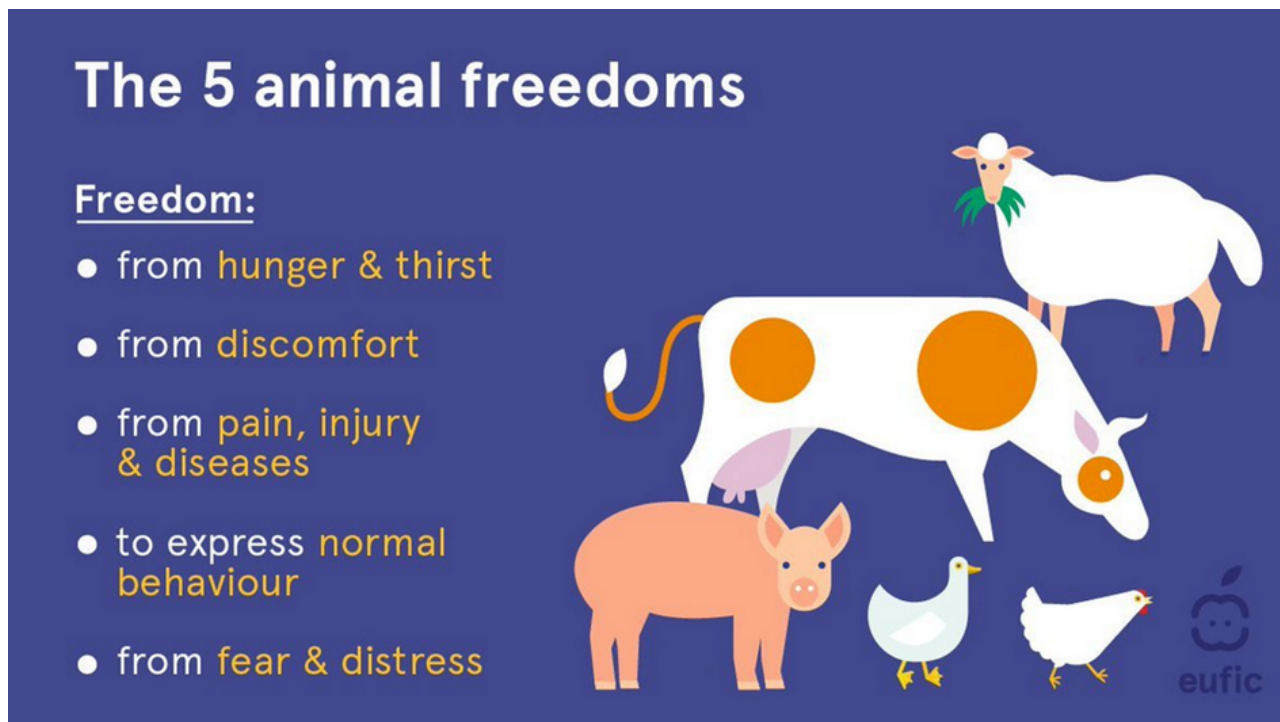
Dobrobit je zelo kompleksno področje. Zajema tako etične, ekonomske, kulturne, socialne kot tudi verske in politične vidike skrbi za živali. Bolj natančno pa je etika tista, ki opredeljuje kaj točno je za družbo sprejemljiv odnos do živali (1, 2).

Raven dobrobiti živali je visoka, če se žival dobro počuti, je zdrava, ima stalno na voljo svežo pitno vodo, je dobro in kvalitetno prehranjena, se počuti varno, ji je udobno, ne izkuša bolečine, stiske ali strahu ter so ji omogočena vedenja, pomembna za fizično in mentalno ravnoesje. O dobrobiti živali govorimo, ko je pozitivnih zaznanj oz. občutenj več kot negativnih. To je največ kar lahko dosežemo v odnosu človek – žival (1).

Znanstveno gledano, dobrobit živali vključuje več vidikov, ki jih je treba upoštevati. To vključuje fizično, vedenjsko in psihološko dobrobit. Fizična dobrobit zajema zagotavljanje primerne prehrane, bivalne pogoje, ki vključujejo vse od prezračevanja, primerne temperature bivanja do higiene in zdravstvene oskrbe živali. Fizična dobrobit vključuje tudi odsotnost bolečine, poškodb ali bolezni. Z upoštevanjem vedenjske dobrobiti živali omogočamo živalim, da izražajo svoje naravno vedenje, kot so gibanje, socialni stiki, igra, skrivanje, iskanje hrane, razmnoževanje itd. Znanstveno je dokazano, da neizpolnjevanje teh naravnih potreb lahko pri živalih povzroči stres in negativno vpliva na samo dobrobit. Da nudimo živalim primerno psihološko dobrobit pa pomeni upoštevanje čustvenega stanja živali, kot so strah, tesnoba, zadovoljstvo, sreča in blaginja. Pomembno je razumeti, da imajo živali čustva in da lahko okoljski dejavniki, socialni stiki in obravnava s strani ljudi vplivajo na njihovo psihično dobrobit (2).

Na podlagi znanstvenih raziskav in strokovnih smernic, ki se ukvarjajo z dobrobitjo živali, je bilo postavljenih 5 temeljnih svoboščin za rejne živali (Slika 1). Zaradi svoje preprostosti in jasnosti je 5 temeljnih svoboščin postalo pomemben okvir za razumevanje in ocenjevanje dobrobiti živali ter vodilo za oblikovanje zakonodaje in smernic glede ravnanja z živalmi v kmetijstvu, transportu, laboratorijih in drugih okoljih, kjer so živali pod človeškim nadzorom. Namen teh svoboščin je zagotoviti, da živali živijo v okolju, ki jim omogoča izpolnjevanje

njihovih naravnih potreb in izražanje njihovega vedenja, kar prispeva k njihovemu fizičnemu in psihičnemu blagostanju (2).

Slika 1: Pet temeljnih svoboščin za rejne živali (vir: euagenda <https://euagenda.eu/news/572070>)

Figure 1: The five animal freedoms (source: euagenda <https://euagenda.eu/news/572070>)

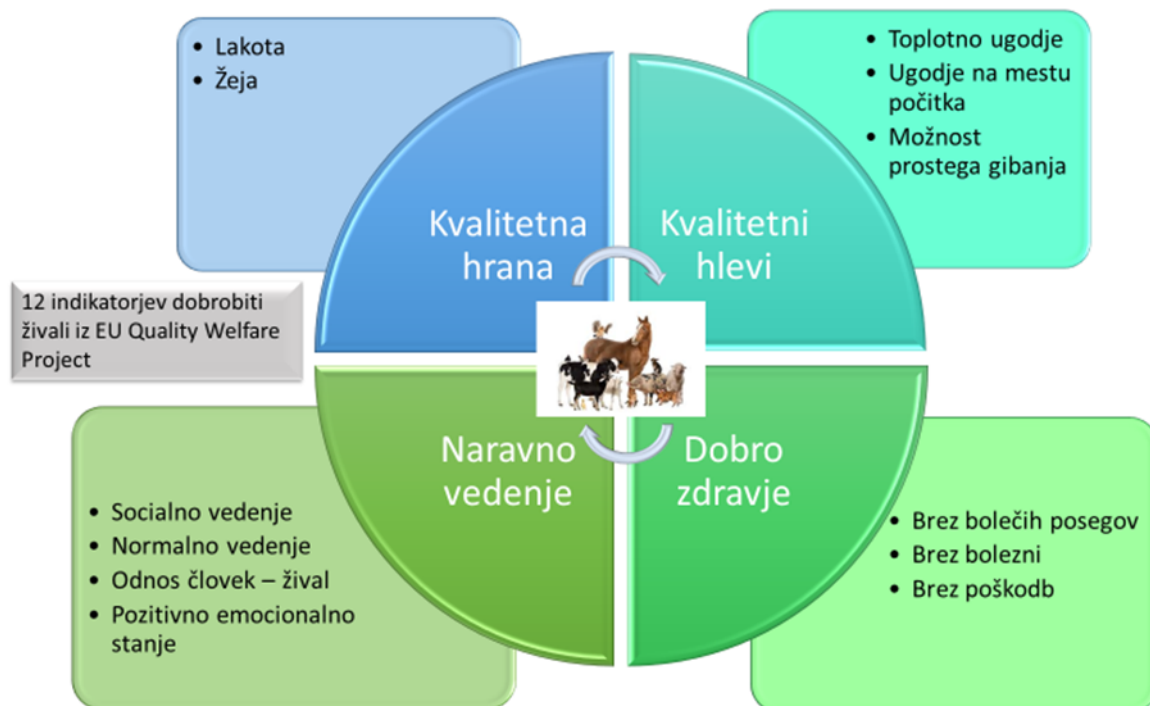
Rejne živali, kot so perutnina, prašiči, govedo, ovce, koze in konji, so pogosto podvrženi stresu, ki je vezan na zahteve po visoki proizvodnji in težnji za čim večjim ekonomskim donosom. V zadnjem desetletju prihaja pri razumevanju vprašanja dobrobiti živali do precejšnjih sprememb. Zaradi novih znanstvenih dognanj in napredka strok, ki se vsebinsko ukvarjajo z živalmi, smo dobili bistveno boljši vpogled v okoliščine, ki vplivajo na samo počutje oziroma na dobrobit živali (2). Ena od pomembnih nalog veterinarske stroke je ozaveščati rejce živali, da le primerni pogoji in dobro počutje živali vodijo v željen prirast živali in pričakovan ekonomski donos. To je osnova, na podlagi katere se lahko v celotnem procesu reje zviša raven dobrobiti. Le ob zavedanju tega bomo lahko uspešni pri opuščanju starih in uvajanju novih tehnologij, s katerimi živalim nudimo dodano vrednost, kar pa predvsem vpliva na njihovo počutje in zdravstveno stanje (3). Živali, ki so rejene v boljših pogojih, brez stresa in dodatnih naporov, so bolj zdrave. V reji je manj kužnih bolezni, posledično je potreba po uporabi protimikrobnih snovi in ostalih zdravil manjša, s čimer pa dodatno povečamo ekonomičnost reje. Z vsem naštetim skrbimo tudi

za manjše onesnaževanje okolja ter bolj kakovostno in varno hrano. Ob prakticiranju takega ravnanja lahko opazimo pozitiven učinek tudi na področju mednarodne konkurenčnosti domače rejske proizvodnje (2, 3).

Visoka gostota naselitve, visoki standardi in ekonomičnost prireje mesa, mleka, jajc, volne ali drugih živalskih proizvodov omejujejo visoko raven dobrobiti. S tem so močno omejene možnosti živali za naravno vedenje, zato se v takšnih rejah pri živalih pogosto pojavljajo tehnopatije in etopatije. Prevelika koncentracija živali na nekem področju lahko privede do pojava parazitarnih bolezni, ki se pri živalih odražajo z zmanjšano odpornostjo organizma, posledica zmanjšane odpornosti pa je pojav sekundarnih infekcij. V intenzivni proizvodnji so vakcinacije vse bolj pogoste ali celo nujno potrebne. Visoka proizvodnja zahteva dobro preračunane prehranske obroke za posamezne kategorije živali in ni naključje, da se v rejah pogosto pojavljajo metabolne bolezni, ki znižujejo raven dobrobiti živali. Prav tako moramo biti pri vrednotenju ravni dobrobiti pozorni na reprodukcijske parametre in genetski izbor. Pomembno je znanje o kritičnih točkah v reji za posamezno živalsko vrsto, posamezno kategorijo živali in tudi za posamezno žival v določenem obdobju vzreje (4).

Za najpomembnejša pokazatelja dobrobiti pri rejnih živalih sta dolgo veljala zdravstveno stanje in proizvodni dosežki živali. Dandanes je vsesplošno sprejeto, da je v oceno dobrega počutja vključenih še veliko drugih parametrov, med katerimi je tudi nabor pokazateljev socialnega obnašanja. Reje nesnic, brojlerjev, prašičev in goveda ocenjujemo na podlagi priporočil in parametrov Welfare Quality® z določenimi modifikacijami. Dosedanji rezultati so pokazali, da ima sistem reje vpliv na številne pokazatelje dobrobiti. Pogoj za dvig konkurenčnosti intenzivne proizvodnje domačih živali v Sloveniji je tako v prvi vrsti dvig ravni dobrobiti. (4, 5).

Pri ocenjevanju in spremljanju počutja živali nam pomaga 12 indikatorjev dobrobiti rejnih živali. Kot je razvidno s Slike 2, so dejavniki kategorizirani in se medsebojno povezujejo (5).

Slika 2: Dvanajst indikatorjev dobrobiti rejnih živali povzeto po EU Quality Welfare Projektu (M. Križman in M. Lipovšek)

Figure 2: Twelve indicators of animal welfare as defined in the EU Welfare Quality Projekt (M. Križman in M. Lipovšek)

Pomembni področji pri dobrobiti živali sta transport živali, predvsem transport v klavnico in ravnanje z živalmi v klavnici do zakola. Tukaj je še poseben poudarek na nakladanju, transportu, razkladanju živali v klavnici, ravnanju z živalmi v času pred klanjem, na sami pripravi pred omamljanjem in postopku omamljanja ter klanja v klavnicah. Alternativno rešitev za probleme samega transporta, izčrpanosti živali, morebitnih poškodb in posledično slabe kvalitete mesa, predstavljajo klavnice z manjšo kapaciteto zakola, mobilne klavnice in mobilne enote klavnic (6).

Iz javnomnenjskih raziskav, odzivov na takšne teme v medijih in ne nazadnje tudi družbenih omrežjih je vidno, da je slovenska javnost tradicionalno naklonjena odgovornemu ravnanju z živalmi (7). V zadnjem času so v medijih že večkrat poročali o neustreznem ravnanju z živalmi na farmah in predvsem v klavnicah. O aferi s klavnico Košaki TMI so poročali konec leta 2021 (Slika 3), leto kasneje, konec leta 2022, pa še o aferi KZ-Rače (Slika 4). V obeh primerih so po spletu zaokrožili sicer skrivaj pridobljeni posnetki iz klavnice, kjer lahko vidimo neprimerno ravnanje z živalmi pred in med klanjem. V klavnici, ki že sama po sebi predstavlja zelo stresno okolje za živali, so se zaposleni na živali drli in z njimi grobo ravnali. V nekaterih primerih je

bilo vidno nestrokovno ravnanje osebja z živalmi, s katerim še dodatno povzročajo stres, vzbujajo strah in nelagodje ter celo zadajajo bolečine. Poleg neprimernega pristopa in odnosa do živali smo bili na posnetkih lahko priča tudi pomanjkljivostim pri omamljanju in zakolu živali. Vse to se smatra kot kršenje zakona in podzakonskih aktov, ki obravnavajo dobrobit živali. S strani javnosti so poželi neodobravanje in obsojanje takšnega ravnanja z živalmi. Anonimne prijave kažejo na to, da so na tem področju še potrebne spremembe. Pomembno je omeniti, da so anonimne prijave ena izmed metod, ki se uporabljajo za odkrivanje nepravilnosti pri ravnanju z živalmi. Vendar pa je za učinkovito izboljšanje dobrobiti živali potrebno tudi sodelovanje različnih akterjev, vključno s strokovnjaki, pristojnimi organi, rejci živali in širšo javnostjo. Skupna prizadevanja so ključna za zagotavljanje višjih standardov dobrobiti živali in sprejemanje pozitivnih sprememb v tej smeri.

Slika 3: Naslovnica na 24ur.com (vir: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/v-javnost-prisli-posnetki-mucenja-zivali-v-klavnici-kosaki.html>)

Figure 3: Headline on 24ur.com (source: <https://www.24ur.com/novice/slovenija/v-javnost-prisli-posnetki-mucenja-zivali-v-klavnici-kosaki.html>)

Slika 4: Naslovnica RTVslo.si (vir: <https://www.rtv slo.si/okolje/posnetki-iz-klavnice-ocitki-o-malomarnem-odnosu-do-trpljenja-zivali-v-kz-ju-race/650715>)

Figure 4: Headline RTVslo.si (source: <https://www.rtv slo.si/okolje/posnetki-iz-klavnice-ocitki-o-malomarnem-odnosu-do-trpljenja-zivali-v-kz-ju-race/650715>)

Vse bolj je opazen razkorak med splošno (laično) in strokovno javnostjo, ki nastaja zaradi neustreznega razumevanja in razlaganja standardov dobrobiti živali. Javnost se namreč premalo zaveda razlike med »dobrobitjo živali«, ki sicer dopušča rabo živali v človekovo korist, vendar pod pogojem, da se živali prihrani nepotrebno trpljenje, in pa med »pravici živali«, ki gredo v zaščiti živali veliko dlje in so pogosto v nasprotju s splošnimi družbenimi normami, kot je npr. lastništvo živali, živinoreja, itd. Prav tako splošna javnost preslabo pozna in razume biologijo posameznih vrst živali, da bi lahko kritično ocenila, kdaj je dobrobit živali okrnjena, ali celo kdaj žival trpi in ali gre za morebitno mučenje živali (3).

Ker v Sloveniji prihaja do anonimnih prijav glede kršenja dobrobiti živali v klavnicah, je vlada reagirala z željo preurediti zakon o zaščiti živali. Predlog novele zakona o zaščiti živali bi uvedel pooblaščen svetovalec za zaščito živali. Pooblaščen svetovalec bi za opravljanje svojega dela potreboval 40 urni tečaj, po katerem naj bi znali presojeti pravilnost oskrbe tako rejnih živali kot oskrbe hišnih ljubljencev, lahko pa bi celo svetovali skrbnikom živali. Po mnenju Kmetijsko gozdarske zbornice Slovenije novela zakona ni usklajena s stroko, zato je nepremišljena in prenapeljena. Svoje mnenje so utemeljili s tem, da gre za razvrednotenje

veterinarskega poklica, saj se za opravljanje teh nalog uradni veterinarji usposabljaajo več let, in sicer s šestletnim študijem in štiriletno prakso. Splošna javnost še vedno preslabo pozna in razume biologijo posameznih vrst živali, da bi lahko kritično ocenili, kdaj je dobrobit živali okrnjena ali celo kdaj žival trpi. Novela bi pooblaščenec svetovalce hierarhično uvrstila višje od veterinarskih inšpektorjev in jim s tem v primeru nestrinjanja z odločitvami in ukrepanji strokovno usposobljenega veterinarskega inšpektorja omogočila, da od njih zahtevajo ponovno presojo. S tem, ko lahko laik zahteva ponovno presojo strokovnjaka, se izrazi nezaupanje v pristojne državne institucije. S takšnim posegom v zakon pa bi povzročili izgubo avtoritete stroke (8). Zato tak način reševanja aktualnega problema v povezavi z dobrobitjo živali mogoče ni primeren, saj bi s tem povzročili nov splet okoliščin in nove probleme, ki bi zopet zahtevale nove rešitve. Na nivoju Veterinarske fakultete Univerze v Ljubljani se tega lotevajo z ustanovitvijo Nacionalnega centra za dobrobit živali. Eden od predlogov stroke je zaostritev pogojev glede izobrazbe za pooblaščenca za dobrobit živali, ki pa je v osnovi že tako določen z EU pravili.

Po drugi strani se sistemi reje, transporta in klanja intenzivno prilagajajo čuječnosti in občutljivosti družbe, hkrati pa se zaradi znanstvenih spoznanj spreminja tudi zakonodaja, ki izboljšuje pogoje dobrobiti živali. Rečemo lahko, da ima etika pridelave živil živalskega izvora že vpliv na potrošnikove odločitve oz. na njihovo izbiro, seveda pa tudi potrošnik s svojimi odločitvami pomembno vpliva na prehransko industrijo in na to kako se le-ta odziva ter v katero smer nato pelje proizvodnjo.

Dobrobit živali je na ravni Evropske unije (EU) zelo aktualno področje, ki vzbuja pozornost javnosti in različnih evropskih institucij. V EU so se že zavezali k prenovi evropske zakonodaje in k dvigu standardov dobrobiti za rejne živali. Pri snovanju zakonodaje je izrednega pomena, da ta temelji na znanstvenih dognanjih, stroki in na sodobnih tehnoloških dosežkih. Če želimo uspešno implementirati nova spoznanja v prakso, doseči višji nivo zaščite živali ter višje standarde dobrobiti, moramo primerno nadgraditi strokovnost in se institucionalno okrepiti na državnem nivoju (9).

1.2 PREGLED ZAKONODAJE

Pri usmrtitvi lahko žival čuti bolečino, je vznemirjena, lahko občuti strah ali kako drugače trpi celo ob uporabi najboljših razpoložljivih tehničnih rešitev. Postopki usmrtitve so stresni, vsaka tehnika omamljanja pa ima določene pomanjkljivosti. Zaščita dobrobiti živali pri zakolu pomeni, da se do najmanjše možne mere zmanjšajo bolečina, stres, stiska, vznemirjanje in trpljenje rejnih živali v času usmrtitve. Da zagotovimo to, je nujno potrebna primerno izbrana in uspešno izvedena odobrena metoda omamljanja. Osebe v klavnicah mora izvajati redne preglede in nadzorovati uspešnost postopka omamljanja, da se zagotovi, da živali ne kažejo nobenih znakov zavesti ali občutljivosti med zaključenim postopkom omamljanja in smrtjo (10).

Pomembna zakonodaja s tega področja, ki na splošno zadeva področje dobrobiti živali zajema:

- Direktivo Sveta 98/58/ES o zaščiti rejnih živali,
- Zakon o zaščiti živali (ZZZiv) (Uradni list RS, št. 38/13 in dodatki 2018, 2020),
- Pravilnik o zaščiti rejnih živali (Uradni list RS, št. 51/10 in 70/10),
- Pravilnik o zaščiti živali med prevozom (Uradni list RS, št. 62/09),
- Uredbo Sveta (ES) št. 1/2005 o zaščiti živali med prevozom in postopki, povezanimi z njim, in
- Uredbo Sveta (ES) št. 1099/2009 o zaščiti živali pri usmrtitvi.

Zaščita živali pri zakolu ali usmrtitvi je urejena z zakonodajo Skupnosti od leta 1974, z Direktivo 93/119/ES pa je bila bistveno okrepljena. Zaščita in dobrobit živali pri zakolu ali usmrtitvi sta vprašanje javnega pomena, ki vpliva na odnos potrošnikov do kmetijskih proizvodov. Izboljšanje dobrobiti živali pri zakolu doprinese k boljši kakovosti mesa, neposredno pa pozitivno vpliva tudi na varnost pri delu v klavnicah (11).

Leta 2009 je Evropska Unija sprejela Uredbo Sveta (ES) št. 1099/2009 o zaščiti živali pri usmrtitvi, ki se je začela uporabljati 1. januarja 2013. Ta uredba opredeljuje splošne zahteve za usmrtitev in s tem povezane postopke, metode omamljanja, preglede omamljanja, standardne operativne postopke, raven usposobljenosti, navodila za uporabo opreme za omejitve premikanja in omamljanje. Med drugim pa opredeli tudi ureditev, gradnjo in opremo klavnic in

naloge pooblaščenca za dobrobit živali. Vse naštetu se neposredno ali pa posredno navezuje na dobrobit rejnih oz. klavnih živali (11).

Na splošno je določeno, da se živalim med usmrčitvijo in s tem povezanimi postopki prihrani vsakršna bolečina, vznemirjenje ali trpljenje, ki se jim je mogoče izogniti. Poskrbljeno mora biti za fizično udobje in zaščito živali, zlasti za njihovo čistočo, bivanje v ustreznih toplotnih pogojih in da so preprečeni padci ali zdrsi živali (Slika 5). S tem se zaščiti živali tudi pred nepotrebnimi poškodbami.

Slika 5: Podloga iz gume v boksu za omamljanje, ki preprečuje padce živali (M. Križman)

Figure 5: Rubber padding in stunning box, which prevents slipping of the animals (M. Križman)

Pri ravnanju z živalmi in njihovi nastanitvi se mora upoštevati njihovo normalno vedenje. Živali ne smejo kazati znakov bolečine, ki se jo da preprečiti, in strahu. Na Sliki 6 je primer dobre prakse, kjer živalim v boksu za omamljanje z nameščeno belo zaveso preprečujejo pogled na zakol in s tem zmanjšajo občutek strahu. Živali pod nobenim pogojem ne smejo trpeti zaradi daljšega pomanjkanja krme ali vode. Potrebno jim je preprečiti nepotreben stik z drugimi živalmi, ki bi lahko ogrozile njihovo dobro počutje. Izrednega pomena pri ocenjevanju dobrobiti živali v klavnicah so pravilno izbrane in izvedene odobrene metode omamljanja, saj lahko le tako zagotovimo uspešno omamljanje in s tem zaščitimo žival pred bolečino in

trpljenjem. Uspešnost omamljanja mora pristojno osebje preverjati redno in večkrat med samim procesom zakola (12).

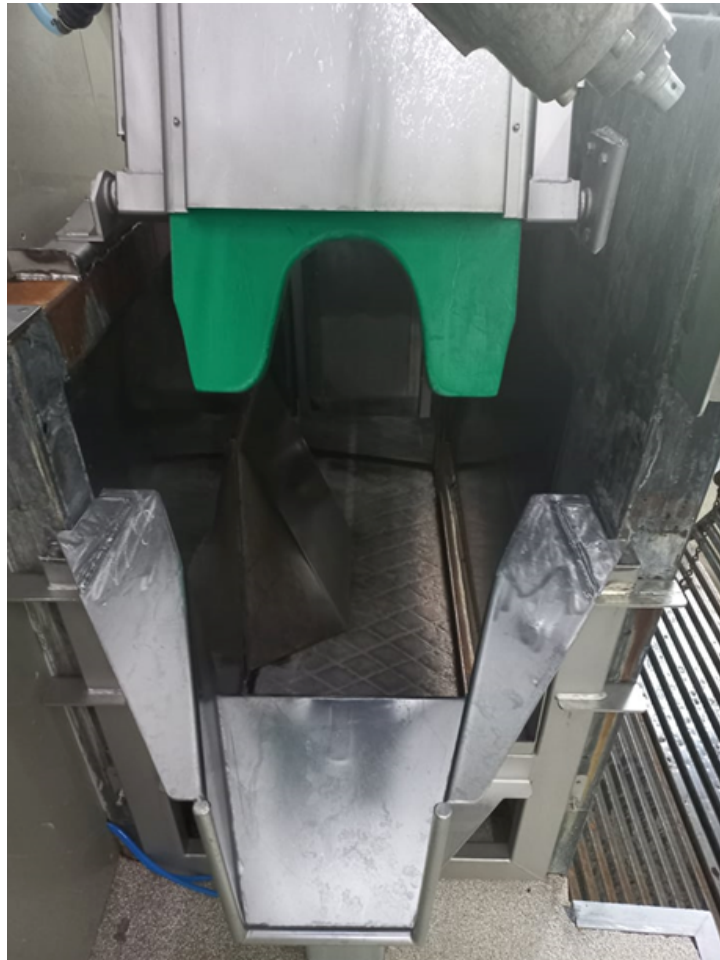

Slika 6: Bela zavesa preprečuje živali v boksu za omamljanje pogled na zakol (M. Križman)

Figure 6: White curtain prevents animal in stunning box to see the slaughter (M. Križman)

Dobro usposobljeno in izkušeno osebje izboljša pogoje, pod katerimi se ravna z živalmi. Usposobljenost v zvezi z dobrim počutjem živali pomeni znanje o osnovnih vedenjskih vzorcih in potrebah posameznih živalskih vrst ter znakih zavesti in občutljivosti. Prav tako vključuje strokovno znanje v zvezi z uporabo opreme za omamljanje. V skladu s tem zakonodaja zahteva določeno usposobljenost osebja, ki opravlja usmrnitev ali z usmrтитvijo povezane postopke. Za pridobitev potrdila o usposobljenosti za usmrnitev živali in s tem povezane postopke mora posameznik opraviti osnovno in praktično usposabljanje, poleg tega pa mora opravljati tudi obnovitvena usposabljanja. Med pristojnimi institucijami za izvajanje tečajev z naslovom Izobraževanje za pridobitev potrdila o usposobljenosti v skladu z 21. členom Uredbe Sveta (ES) št. 1099/2009 o zaščiti živali pri usmrтитvi, je tudi Veterinarska fakulteta Univerze v Ljubljani. Za praktično usposabljanje je odgovoren nosilec dejavnosti, usposabljanje pa mora potekati pod vodstvom mentorja. Vsaka oseba, ki ima veljavno zgoraj omenjeno potrdilo, mora pred iztekom roka veljavnosti potrdila (deset let od datuma izdaje potrdila) opraviti obnovitveno

usposabljanje. Kakršnikoli prekrški in ravnanja v nasprotju z zakonodajo, ki so opredeljena v 14., 15. in 16. členu Uredbe o izvajanju Uredbe (ES) o zaščiti živali pri usmrčitvi, se kaznujejo z globo (11, 12).

Slika 7: Sodobni boks za omamljanje goveda, ki omogoča omejitve premikanja glave (M. Križman)

Figure 7: Modern stunning box for stunning bovine animals enabling the restriction of the head movement(M. Križman)

Oprema, ki se uporablja za omejitev premikanja in omamljanje, mora biti primerna in prilagojena glede na živalsko vrsto, kategorijo, število in težo živali. Biti mora vzdrževana, delujoča in primerna za namen, za katerega se uporablja. Na Sliki 7 je prikazan primer dobre prakse s sodobnim boksom za omamljanje goveda. Neprimeren boks za omamljanje goveda pasme Škotsko višavsko zaradi širine rogov, pa je prikazan na Sliki 8. V primeru odpovedi prvotno uporabljene opreme za omamljanje ali v primeru neuspešnega omamljanja, ki lahko povzroči trpljenje živali, mora biti vedno na razpolago rezervna oprema, ki pa je lahko drugačna

od prvotno uporabljene. Tudi omejitev premikanja pri živalih povzroči vznemirjenje, zato bi bilo opremo namenjeno temu potrebno uporabljati najkrajši možni čas (12).

Slika 8: Neprimeren boks za omamljanje goveda pasme Škotsko višavsko zaradi širine rogov (M. Križman)

Figure 8: A bovine stunning box unfit for the use in the case of Scottish Highland cattle breed because of the horn with (M. Križman)

V zakonodaji je natančno opredeljena ureditev, gradnja in oprema klavnic. Oprema mora biti primerna glede na tip oz. vrsto klavnice, predvsem iz vidika vrst živali, ki jih obrat sprejme. Predvsem pomembno je, da se upošteva največje število živali na uro za vsako klavno linijo in največjo zmogljivost za vsako površino za začasno namestitev.

Mobilne klavnice zmanjšujejo potrebo po prevozu živali na dolge razdalje in lahko tako prispevajo k zaščiti dobrobiti živali. Zakonodaja na področju mobilnih klavnic je opredeljena, a v Sloveniji še ni prenesena v prakso, številne druge države EU pa mobilne klavnice uporabljajo in imajo z njihovo uporabo pozitivne izkušnje (11, 13, 14).

Uredba EU o dobrobiti živali, ki se uporablja za klavnice (11), zahteva, da za zagotovitev izvajanja standardnih operativnih postopkov za pravilno razumevanje in uporabo pravil o dobrobiti živali upravljalci klavnic imenujejo usposobljeno osebo, tj. pooblaščenca za dobrobit živali. Kljub temu imenovanje pooblaščenca za dobrobit živali ni obvezno za majhne klavnice, v katerih se zakolje manj kot 1.000 glav velike živine sesalcev ali 150.000 ptic ali kuncev na leto (15).

Pooblaščenca za dobrobit živali določi nosilec dejavnosti in je neposredno njemu tudi odgovoren. Nosilcu dejavnosti poroča o zadevah v zvezi z dobrim počutjem živali. Od osebja v klavnici lahko zahteva, da izvede vse sanacijske ukrepe, potrebne za zagotovitev skladnosti s pravili iz te uredbe. Pooblaščenec mora imeti potrdilo o usposobljenosti, izdano za vse postopke, ki se izvajajo v klavnicah, za katere je pristojen. Njegova naloga je vodenje evidence ukrepov za izboljšanje dobrobiti živali v klavnici, kjer opravlja svoje naloge. Izkušnje, pridobljene v nekaterih državah članicah, kažejo, da je imenovanje posebej usposobljene osebe kot pooblaščenca za dobrobit živali, katerega naloga je usklajevanje in spremljanje izvajanja operativnih postopkov za dobro počutje živali, v klavnicah privedla do pozitivnih pridobitev na področju dobrobiti živali (11, 16).

Na državnem nivoju smo 1. 12. 2017 sprejeli Uredbo o izvajanju Uredbe (ES) o zaščiti živali pri usmrtnosti, ki določa pristojnosti nadzora nad izvajanjem Uredbe Sveta (ES) št. 1099/2009 z dne 24. septembra 2009 o zaščiti živali pri usmrtnosti, pristojnosti glede organiziranja usposabljanja osebja, ki izvaja usmrtnosti živali, postopkov, povezanih z usmrtnostmi živali, pogojev za priznanje kvalifikacij, enakovrednih potrdilom o usposobljenosti, glede usposabljanja za omamljanje in usmrtnosti gojene divjadi, zagotavljanja znanstvene podpore, imenovanja kontaktne točke ter glede prekrškov za kršitve določb Uredbe (ES) št. 1099/2009 in te uredbe. V 1. členu kot pristojni organ za nadzor nad izvajanjem te iste Uredbe navaja Upravo za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin (12).

Zakon o zaščiti živali določa, da je zaščita živali po tem zakonu dolžnost vseh pravnih in fizičnih oseb, ki so v kakršnemkoli odnosu do živali, še zlasti skrbnikov živali, lokalnih skupnosti in države, veterinarskih, živinorejskih, znanstveno-raziskovalnih in pedagoških zavodov, lovskih, kinoloških in drugih organizacij, ki združujejo rejce živali, društev proti mučenju živali in drugih društev, ki so se ustanovila za uveljavljanje in izvajanje deklaracije o pravicah in zaščiti živali. Pristojno ministrstvo izda v soglasju z ministri, pristojnimi za posamezna področja, natančnejše predpise za izvajanje tega zakona. S temi predpisi se določi pogoje za bivanje in rejo rejnih živali, za gojitev hišnih živali in za živali v prodajalnah, na razstavah in tekmovanjih, poleg tega pa tudi pogoje in način prevoza živali.

Dobrobit oziroma dobro počutje živali omenjajo tudi številni drugi zakoni s področja veterine:

- Zakon o veterinarstvu (ZVet-1), ki govori o zaščiti živali pred mučenjem in trpljenjem ter skrbi za dobrobit živali;
- Zakon o veterinarskih merilih skladnosti (ZVMS) določa dodatna pravila zaščite živali, kot je izvajanje uradnega veterinarskega nadzora, da se zagotovi preverjanje skladnosti z zakonodajo;
- Zakon o krmi (ZKrmi-1);
- Zakon o zdravilih (ZZdr-2).

Imamo pa tudi številne Uredbe na tematiko o ukrepih za dobrobit živali iz Programa razvoja podeželja Republike Slovenije.

Dobrobit, dobro počutje oziroma zaščita živali so izrazi, ki se pojavljajo v številnih zakonih in njihovih podzakonskih aktih. Problem, ki se tukaj pojavlja, je njihovo izvajanje in inšpekcijski nadzor. Ugotavljamo namreč, da so direktive in slovenska zakonodaja ponekod dobro napisane (tak primer je Uredba o izvajanju Uredbe (ES) o zaščiti živali pri usmrčitvi), spet drugod pa lahko opazimo pomanjkljivosti, vsaj za določene živalske vrste. Pravilnik o zaščiti rejnih živali tako na primer obravnava samo teleta, prašiče, nesnice in brojlerje, ne pa tudi puranov in ostalih vrst perutnine, sploh pa ne vključuje drobnice in kopitarjev (4).

1.3 PREGLED LITERATURE

Prehrambena industrija spremlja trende, ki jih narekujejo potrošniki. Zavedajo se, da jim zanimanje in skrb potrošnikov za dobrobit živali predstavlja poslovno priložnost, ki bi jo bilo mogoče donosno vključiti v njihove komercialne strategije. Zato so v zadnjem desetletju številni razvili sisteme certificiranja, ki vključujejo elemente dobrobiti živali. Projekt Welfare Quality® je razvil integriran in standardiziran sistem ocenjevanja dobrobiti, ki temelji na dvanajstih merilih, razvrščenih v štiri glavna načela (dobra prehrana, ustrezna namestitve, dobro zdravstveno stanje in primerno vedenje) glede na to, kako jih živali doživljajo. Ena od novosti sistema ocenjevanja Welfare Quality® je, da se bolj osredotoča na merila izida (npr. neposredno povezana s telesnim stanjem živali, zdravstvenimi vidiki, poškodbami, vedenjem itd.) (17).

Evropska raziskava, izvedena leta 2007 (18), je pokazala, da je več kot 63 % od 29.152 anketiranih oseb v 25 državah članicah Evropske unije in štirih državah kandidatkah pripravljenih spremeniti svoj običajni kraj nakupovanja z namenom kupiti več živalim prijaznih izdelkov. Na splošno se dobrobit živali s strani potrošnikov vedno bolj dojema in uporablja kot pomemben atribut celotnega koncepta »kakovosti hrane« (19).

Zdi se, da obstaja jasna tržna zahteva po višjih standardih dobrobiti živali, vendar pa se evropski potrošniki ne počutijo dovolj obveščeni o dobrobiti domačih živali in zato težko upoštevajo ta kriterij pri nakupu hrane ali drugih proizvodov živalskega izvora (18, 20). Prejšnje raziskave so pokazale, da je imelo 54 % anketirancev težave pri iskanju ustreznih informacij o standardih dobrobiti živali, ki se uporabljajo pri proizvodnji hrane. Zato je treba že obstoječo zakonodajo dopolniti s pobudami za izboljšanje obveščenosti in ozaveščenosti potrošnikov. Regulacija dobrobiti živali na trgu ponuja proizvajalcem, predelovalcem, trgovcem na drobno in verigam restavracij priložnost za razlikovanje na trgu in s tem za dodajanje vrednosti svojim proizvodom, ki se odzivajo tudi na povpraševanje potrošnikov. Zato postaja uvedba oznake za dobrobit živali možnost, ki jo je treba preučiti v bližnji prihodnosti in bi lahko spodbujala izdelke, izdelane v skladu z visokimi standardi dobrobiti. Izboljšani pogoji dobrobiti živali lahko prispevajo k ustvarjanju višjih cen surovin. Iz prakse pa je razvidno, da nam nižji pogoji dobrobiti lahko prinesejo dodatne stroške. Pogoji, ki škodujejo dobremu počutju živali, negativno vplivajo na zdravje živali, produktivnost in škodujejo določenim vidikom kakovosti, s čimer pa ogrožajo donosnost in končno kakovost proizvoda (18, 20).

Welfare Quality® je celostni raziskovalni projekt, ki ga je sofinancirala Evropska komisija v okviru šestega okvirnega programa za raziskave in tehnološki razvoj, in je potekal od maja 2004 do decembra 2009. Welfare Quality® projekt je vključeval partnerje iz več evropskih držav. Nizozemska, Nemčija, Danska, Švedska, Italija, Španija, Velika Britanija, Francija, Belgija, Irska, Avstrija, Grčija, Finska, Poljska, Madžarska, Češka, Estonija, Latvija, Litva, Slovaška, Portugalska, Ciper so le nekatere izmed držav, ki so sodelovale pri projektu, v katerega so bile vključene različne evropske regije, kar je omogočilo celovito analizo in primerjavo dobrobiti rejnih živali na različnih kmetijah in klavnicah v EU. Projekt je bil zasnovan za integracijo dobrobiti rejnih živali v prehranjevalni verigi. Protokoli presoje kakovosti Welfare Quality®, ki se izvajajo v Sloveniji na terenu, so napisani in se uporabljajo za perutnino (brojlerji in

nesnice), prašiče, govedo in konje, vendar pri našem načinu proizvodnje niso vedno uporabni. V Sloveniji so nekateri od teh protokolov že bili prilagojeni našim razmeram. Programi Welfare Quality® za konje pa še niso bili izvedeni in prilagojeni na naše razmere (4). Glavni cilji projekta so bili razviti znanstveno utemeljen in izvedljiv standardiziran sistem za ocenjevanje dobrobiti živali na farmah in pri zakolu, rezultate ocenjevanja pa pretvoriti v dostopne in razumljive informacije ter tako pripomoči k izboljšanju dobrobiti živali (21).

Zavedanje, da je dobrobit večdimenzionalna in da njeno celotno ocenjevanje zahteva večkriterijsko vrednotenje, je privedlo do odločitve, da sistem ocenjevanja Welfare Quality® temelji na štirih glavnih načelih glede na to, kako jih živali doživljajo: dobro hranjenje, dobro bivanje, dobro zdravstveno stanje in primerno vedenje (22). V okviru teh načel je projekt izpostavil dvanajst različnih, a dopolnjujočih se meril. Teh dvanajst meril predstavlja zelo koristen okvir za razumevanje komponent dobrobiti.

Načela in merila, ki se uporabljajo za klavnico:

1. Primerno hranjenje vključuje dve merili: odsotnost dolgotrajne lakote in odsotnost dolgotrajne žeje. V obdobju pred zakolom se živali postijo z namenom, da se čim bolj izprazni vsebina črevesja in tako prepreči sproščanje ter širjenje bakterijske kontaminacije z iztrebki znotraj skupine med prevozom in nastanitvijo ter z razlitjem črevesne vsebine med evisceracijo trupa. Postenje pred zakolom v razumnih mejah je koristno za dobrobit prašičev, saj jim med transportom ni slabo. Tako lahko preprečimo bruhanje in razvoj hipertermije pri prašičih. Ustrezno dolg post pred zakolom prašičev (cca 18h) je potreben tudi, da se zagotovi ustrezna kakovost mesa (= ustrezen nivo glikogena v mišicah, ki bi, če bi bil previsok, povzročil prekomeren padec pH in s tem slabšo sposobnost za vezanje vode). Če obdobje posta traja predolgo, to povzroči lakoto in agresivnost in če traja še dlje, postanejo živali šibke, letargične in občutljive na mraz (23).

Žejo bi lahko opredelili le kot željo po pijači, vendar dolgotrajna žeja povzroča tudi stres in vodi v dehidracijo, oslabeledost, izgubo telesne kondicije in bolezni (23). Dehidracija se lahko pojavi pri živalih, ki se prevažajo na dolge razdalje v suhem vročem vremenu in kadar je velik

pretok zraka skozi transportno sredstvo. Sposobnost obvladovanja dehidracije se razlikuje glede na vrsto in starost živali.

2. Primerna namestitvev vključuje udobje pri počitku. S tem mislimo primerno temperaturo oz. toplotno udobje in enostavnost gibanja tako med prevozom kot v klavnici (pred zakolom). Pomanjkanje udobja med počitkom bo zelo verjetno skrajšalo čas samega počitka živali. Lahko je posledica prevelike gostote naselitve, neustreznih prevoznih sredstev (glede na velikost ali vrsto živali) ali prostorov za začasno namestitvev (zlasti neustrezna površina tal). Toplotno ugodje pojasnjujemo s konceptom termonevtralnega območja. To je opredeljeno kot območje efektivne temperature, ki zagotavlja občutek ugodja in zmanjšuje stres (24).

Pri temperaturah pod nevtralnim območjem živali zebe, nad termonevtralnim območjem pa jim povzroča toplotni stres. Ena in druga skrajnost lahko privede do bolezni in celo smrti v primeru dolgotrajne izpostavljenosti prenizki ali previsoki temperaturi ali kratkotrajni izpostavljenosti ekstremnim nizkim/visokim temperaturam. Toplotni stres prav tako poveča količino pitne vode, ki jo žival potrebuje, kar lahko zopet poveča tveganje za dolgotrajno žejo. Toplotni stres je lahko posledica slabega prezračevanja, visoke vlažnosti, neustrezne nastanitve in previsoke gostote naselitve.

Zdrsi in padci zaradi neustreznih tal pri raztovarjanju, premikanju v prostore začasne namestitve oz. hleve in na mesto omamljanja lahko pri živalih povzročijo strah in bolečino ter povečajo stopnjo stresa (23). V pravilno načrtovanih in zgrajenih objektih s pristojnimi oskrbniki živali bi morale biti mogoče premikati skoraj vse živali brez padcev. Med obiskom ene izmed klavnic pa smo naleteli na tablo, ki nas opozarja na spolzka tla. Opozorilna tabla je bila nameščena na ogrado hlevov za začasno namestitvev živali (Slika 9). Nedrseča tla pa so nujna za tiho in mirno premikanje in začasno namestitvev živali (25).

Slika 9: Tabla na hlevih klavnice za začasno namestitev živali (M. Križman)

Figure 9: Warning sign in the slaughterhouse lairage (M. Križman)

3. Dobro zdravstveno stanje vključuje odsotnost poškodb, odsotnost bolezni in odsotnost bolečine. Poškodbe lahko povzročijo akutno in/ali kronično bolečino, ki je opredeljena kot averzivna čustvena izkušnja in se zato obravnava kot problem dobrobiti. Lahko je posledica grobega ravnanja (npr. pri natovarjanju in razkladanju živali) ali fizičnega okolja (npr. slaba tla in neustrezna zasnova ali vzdrževanje prostorov). Tudi boj z drugimi živalmi lahko povzroči poškodbe. To je pogostejše, kadar so živali pomešane z nepoznanimi posamezniki in ko so živali primorane tekmovati za dostop do vode ali prostora za počitek (25). Transport in namestitev predstavljata velike izzive za zdravje živali, saj se morajo v razmeroma kratkem času spopasti z različnimi fizičnimi, psihološkimi, socialnimi in podnebnimi stresorji. Te težave se lahko stopnjujejo pri daljših transportih.

Ena izmed kritičnih točk je pregon živine od transportnega sredstva do boksa za omamljanje, saj je tu zaradi pogostega hitenja delavcev in slabo zasnovanih koridorjev v hlevih klavnice ogrožena dobrobit živali. Želja delavcev oz. vodstva po čim hitrejšem poteku dela zahteva precejšnjo prisilo živali in sproži uporabo palic in električnih priganjačev. Uporaba električnega

priganjača na živalih povzroči poškodbe in bolečino ter znatno poveča srčni utrip. Včasih lahko opazimo tudi dihanje z odprtimi usti in številne druge fiziološke znake stiske. Rutinska uporaba električnih priganjačev odraža tudi slab odnos rejca ali osebja do živali v njegovi oskrbi (26).

4. Primerno vedenje vključuje izražanje naravnega obnašanja, dober odnos človek – žival in pozitivno čustveno stanje. Med razkladanjem iz transportnega sredstva, začasno namestitvijo ali selitvijo na območje zakola se živali soočajo z novim okoljem in ravnanjem, ki pri njih lahko povzroči strah. Strah je pravzaprav čustveno stanje, ki ga povzroča zaznavanje grozeče ali potencialno grozeče situacije in vključuje fiziološke in vedenjske spremembe, ki žival pripravijo na spopadanje z nevarnostjo (27). Splošni strah postane težava zlasti takrat, ko se živali srečajo z novimi, nepričakovanimi dražljaji (npr. nenaden hrup ali gibanje, neznana žival) ali situacijami (npr. nov bivalni objekt, transport). Neustrezno ravnanje, neprimerno zasnovani hodniki in boksi, prekinitve tekture in barve tal, prepah in (slaba) osvetlitev lahko povzročijo strah in njegove neželene posledice.

Stres pred zakolom vpliva na kakovost mesa in je predmet razprav v strokovnih krogih, povezanih z dobrobitjo živali. Vzroki za stres so lahko ravnanje z živaljo pred prihodom v klavnico, raztovarjanje živali v neznanem okolju, zadrževanje v začasnih nastanitvenih ogradah klavnice, veterinarski pregled, nepravilno izvedeno omamljanje in zakol.

Glede na dolžino trajanja ločimo akutni in kronični stres. Vsak se v kvaliteti mesa odraža drugače, pa vendar oba negativno. Kronični stres povzroči pomanjkanje glikogena v mišicah in situacijo, ki se imenuje temno, čvrsto in suho meso. Akutni stres pa je povezan s hitrim padcem pH in nastankom bledga, mehkega in vodenega mesa. Zhen in sodelavci (28) so s svojimi raziskavami potrdili, da ima ravnanje z živalmi pred in med zakolom velik pomen. Usmrtitev živali mora povzročiti čim manjši stres, zato morajo klavnice zagotoviti primerne pogoje pred in med zakolom. Mešanje neznanih živali, nakladanje, razkladanje, prevoz in namestitve v klavnici lahko povzročijo stres, psihološki ali fizični (29). Objektivnih kazalnikov dobrobiti živali v klavnicah je več in vključujejo: število živali, ki jim spodrsne ali padejo, število živali, ki jih je treba spodbujati h gibanju, njihovo vokaliziranje in obnašanje. Osnovni vzroki težav v zvezi z dobrim počutjem živali v klavnicah so slaba oprema in metode, dejavniki, ki odvrčajo in ovirajo gibanje živali, premajhna izobrazba zaposlenih v klavnici, slabo

vzdrževanje opreme in prostorov (Slika 10), slabe razmere živali med transportom v klavnico in slabe razmere za živali, ki pridejo v klavnico (25).

Slika 10: Poškodovana tla v koridorju, ki vodi do mesta omamljanja (M. Križman)

Figure 10: Damaged floor in the slaughterhouse corridor leading to stunning box (M. Križman)

Znano je, da so od rejnih živali prašiči verjetno še najbolj podvrženi stresu. Zato je pri njih najvplivnejši dejavnik mirno (in ne grobo) ravnanje. To je mogoče doseči z uporabo živalim prijaznih pripomočkov za transport oziroma premike. Glasnemu hrupu se je treba na splošno izogibati ali ga čim bolj zmanjšati. Na čas prevoza ni vedno mogoče vplivati, vendar bo krajše trajanje prevoza z največjo gostoto naseljenosti, kot je navedeno v evropskih predpisih, zmanjšalo stres pri živalih. Na splošno je priporočljivo obdobje počitka v namestitvi, da si prašiči lahko opomorejo od prevoza in z njim povezanega ravnanja. Stres pred zakolom je tako vprašanje dobrobiti živali kot tudi vprašanje kakovosti, saj je že dolgo znano, da lahko stres pred zakolom negativno vpliva na kakovost svinjine (30, 31). Obstajajo različni znanstveni

rezultati o trajanju začasne nastanitve, čeprav je treba to določiti glede na predhodni stres in čas prevoza. Krajši čas začasne nastanitve prašičev, če ta ne zadošča lajšanju stresa, je lahko povezan z bolj bledim, vodenim in mehkim mesom. Daljše zadrževanje brez dostopa do hrane zaradi porabe zalog mišičnega glikogena lahko poveča pojavnost temnega, čvrstega, suhega mesa, zmanjša donos trupov in poveča tveganje navzkrižne kontaminacije trupov (32), zato je primeren čas počitka zelo pomemben za lajšanje stresa in izboljšanje kakovosti mesa. Številne raziskovalne skupine so poročale o učinkih različnih časov zadrževanja tako na dobrobit živali kot na kakovost mesa, vendar rezultati niso natančno opredeljeni. Geverink in sodelavci (33) so predlagali, da je treba prašiče zaklati takoj po prihodu. Young in sodelavci (34) pa so opazili, da lahko ena ura počitka izboljša kakovost mesa. Warriss in sodelavci (35) so ugotovili, da je namestitev čez noč zmanjšala količino stresa, povečala pa se je pojavnost temnega, čvrstega, suhega mesa. Poleg tega lahko razlike v pasmah prašičev, okolju, pogojih vzreje in ravnanju pred zakolom vplivajo na različne optimalne čakalne dobe pred zakolom (28).

Postopki pred zakolom in zakol veljajo za najpomembnejše kritične dejavnike glede kakovosti mesa in prehranske varnosti. Dejavniki pred zakolom, kot so napake pri ravnanju med nakladanjem in razkladanjem ter med prevozom, nekvalificirani vozniki, potovanja na dolge razdalje, velika gostota živali med prevozom in neustrezni prostori za začasno namestitev v klavnici (npr. pomanjkanje vode), lahko povzročijo stres in zmanjšajo dobrobit živali. Stres pa lahko povzroči presnovne in hormonske spremembe, kar povzroči spremembe v barvi, pH in sposobnosti zadrževanja vode v mesu. Poleg tega lahko slabo vodenje zakola med nečistimi (npr. omamljanje in izkrvavitev) in čistimi (npr. evisceracija in razrez trupa) postopki vpliva na kakovost trupa zaradi navzkrižne kontaminacije. Dejavniki po zakolu, kot so temperatura, vlaga in čas skladiščenja, prav tako vplivajo na končno mikrobiološko kakovost mesa (36, 37).

Poznavanje dobrih parametrov omamljanja in nadzor učinkovitosti omamljanja so bistveni za preprečevanje stresa, trpljenja in bolečine živali. Certifikati o usposobljenosti in stalni izobraževalni programi za osebje so osnova živalim prijaznega ravnanja in manj stresne klavne prakse. (37).

1.4 OPREDELITEV PROBLEMA

Problematika, ki zadeva dobrobit živali med transportom v klavnice in v klavnicah se nanaša na številne izzive in težave, ki se pojavljajo pri prevozu živali od kmetije do klavnice ter pri ravnanju z živalmi v klavnicah pred in med zakolom. Ta problematika vključuje vprašanja glede skrbnega ravnanja z živalmi med transportom, zagotavljanja ustreznih pogojev in varnosti ter zmanjšavanja stresa in nelagodja živali med celotnim postopkom. Prav tako se problem osredotoča na izvajanje predpisov in standardov za zaščito dobrobiti živali med transportom in v klavnicah ter morebitne pomanjkljivosti v njihovi uporabi in nadzoru.

Psihološki in sociološki dejavniki igrajo pomembno vlogo pri odzivu na počutje in dobrobit živali. Med psihološkimi dejavniki so naši odnosi, osebnost, prejšnje izkušnje, kognitivna disonanca, empatija in razpoloženja. Sociološki dejavniki, kot so delovne razmere rejcev, vključno s plačami in časovnim pritiskom, ter osebne okoliščine, kot so odnosi z družino, nadrejenimi in sodelavci, prav tako vplivajo na odnos do živali. Prav tako pomembno prispevajo k odnosom z živalmi fizični dejavniki: oblikovanje bivališč živali, zvočna izolacija, stanje tal, itd. Delavci na kmetiji lahko živalim posvečajo premalo pozornosti zaradi drugih kmečkih opravil. Delavci so lahko nestrpni do obolelih živali ali prezrejo zgodnje znake bolezni, če so preobremenjeni. Z dobro pripravljenimi anketnimi vprašanji lahko dobimo zelo uporabne rezultate.

Na tem mestu je potrebno omeniti tudi problematiko glede cene govejega mesa na slovenskem trgu, ki je pod močnim vplivom evropskega trga, ekonomičnost prireje pa je odvisna predvsem od ravni odkupnih cen mesa in cen krme. Cena krme ima največji vpliv na stroške prireje mesa, zato je bila ekonomika prireje dolgo časa edino vodilo pri razvoju tehnologije reje. Nastale so reje, kjer je veliko živali na majhnem prostoru, upravljanje z živalmi je tako enostavnejše s čim manj prisotnega osebja; vse to na račun večjega finančnega donosa, a hkrati manjše skrbi za dobrobit živali.

Rešitev problema, kako zvišati nivo dobrobiti živali zgleda dokaj enostavno. Potrebno je zvišati raven zavedanja ljudi in prepoznati dejavnike, ki lahko na to vplivajo. Proces izvedbe pa je veliko kompleksnejši, kot se zdi. Obstajajo tri vrste ljudi. Prva skupina ne vidi, ne sliši in se ne zanima za probleme, druga skupina vidi in sliši, vendar probleme prestavlja v prihodnost in

tretja skupina ljudi vidi in sliši ter ukrepa takoj. Kdor razume to načelo lahko veliko pripomore k reševanju problema (4).

Zakonodaja EU ureja področje transporta živali in ravnanje z živalmi v klavnicah. Kljub dvema Uredbama (Uredba sveta (ES) št. 1/2005 in sveta (ES) št. 1099/2009), ki natančno opredeljujeta transport in ravnanje z živalim do zakola, je v vsakodnevni praksi izvedba oz. upoštevanje uredb zaradi tehnično pomanjkljive in v nekaterih primerih zastarele ali celo pokvarjene opreme v obratih, nedosledna oz. pomanjkljiva. K problemu prispeva tudi pomanjkljivo znanje osebja in število tehničnih oseb, ki so v stiku z živalmi od nakladanja na transport do zakola.

2 NAMEN DELA IN HIPOTEZE

2.1 NAMEN DELA

Namen raziskave je bil preveriti poznavanje zakonodaje oz. trenutne situacije glede poznavanja področja dobrobiti med transportom rejnih živali ter dobrobitjo teh živali v samih klavnicah, pri nosilcih dejavnosti, zaposlenih in voznikih živih živali. V ta namen je bil pripravljen anketni vprašalnik, narejen na osnovi znanstvenih člankov, ki obravnavajo tematiko dobrobiti živali in "Welfare quality" protokolov. Anketni vprašalnik se je zasnovo tako, da se je celostno preverilo, kako anketiranec razume in gleda na svoje delo, ali pozna zakonodajo in pravilnike, ki pokrivajo to področje, ali se o tem izobražuje in kakšna so njegova stališča do različnih vidikov dobrobiti živali. Vzporedno s tem pa se je ocenjeval splošen vtis, obnašanje živali, zdravstveno varstvo živali, oprema klavnice, okoljski parametri. Slednje spada pod kategorijo ocena strokovnjaka (ocenjeno realno stanje po ogledu klavnice/transportnega sredstva), s pomočjo katere smo preverili tudi odstopanja v ocenah med ocenami strokovnjaka in ocenami anketirancev. Glavni namen raziskovanja je bil ta, da se rezultate anket statistično obdela z uporabo ustreznih statističnih testov in s pomočjo tega določi, kateri izbrani dejavniki (neodvisne spremenljivke) imajo vpliv na stališča posameznika do posameznih osnovnih komponent stališč. Na podlagi dobljenih rezultatov smo želeli določiti kritične točke, kjer pride do največ kršitev dobre prakse in ki predstavljajo težavo za dosledno izvrševanje Uredbe 1/2005 in 1099/2009, za zagotavljanje dobrobiti živali med transportom in v klavnicah. Zanimalo nas je, kje prihaja do večjih in večjih kršitev omenjenih uredb, v klavnicah ali med transportom; kdo je bolj informiran oz. seznanjen z zakonodajo glede dobrobiti živali, zaposleni v klavnicah ali vozniki živih živali; ali se bo ocena realnega stanja strokovnjaka v klavnicah/na transportnih sredstvih razlikovala od ocene stanja, ki nam jo bodo podali zaposleni v klavnici/vozniki živih živali. S slednjim bi ugotovili ali delavci so/niso sami sposobni zaznati probleme v klavnici/transportu oz. do kakšne mere jim to uspeva glede na oceno strokovnjaka. Ugotovitve in dobre prakse se bodo v sklopu projekta CRP vključile v predavanja za študente Veterinarske fakultete, posodobili bodo učbenik za predmet Veterinarsko sanitarni nadzor klavnih živali in mesa na Veterinarski fakulteti UL. Svoje ugotovitve bomo na predavanjih (relevantni kongresi) delili s kolegi iz Uprave za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin (UVHVVR). Z rezultati bi lahko pomagali pri gradnjah novih objektov za klanje oziroma iskali uspešne rešitve za preprečevanje kršitev na stoječih objektih. Rezultati bodo vključeni v Izobraževanje za

pridobitev potrdila o usposobljenosti v skladu z 21. členom Uredbe Sveta (ES) št. 1099/2009 o zaščiti živali pri usmrtitvi (osnovno in obnovitveno usposabljanje). Z raziskavo smo želeli poiskati sodobne tehnične rešitve in najnovejše prakse pri zagotavljanju dobrobiti živali od hleva do zakola. Pridobljeno znanje bodo lahko uporabili kot smernice za dopolnitve Uredb in pravilnikov.

2.2 HIPOTEZE

1. Anketirani zaposleni v klavnicah so bolj seznanjeni z upoštevanjem dobrobiti živali v primerjavi z anketiranimi vozniki živih živali.
2. Večina anketiranih, tako zaposlenih v klavnici kot voznikov živali na rejne živali gledajo predvsem s stališča dobička.
3. Več pomanjkljivosti glede upoštevanja načel dobrobiti in zakonodaje na tem področju, po oceni strokovnjaka, je v klavnicah kot pri transportu živih živali.
4. Ocena strokovnjaka glede ravnanja delavca z živimi živalmi se razlikuje od samoocene delavca.

3 MATERIALI IN METODE

Cilj našega raziskovalnega projekta je bil oceniti znanje zaposlenih v klavnicah in voznikov živih živali o dobrobiti živali. Izdelali smo vprašalnik z osnovnimi trditvami, splošnimi trditvami in trditvami o praktičnem delu z živimi živalmi. Ocenili smo tudi zaznavanje praktičnega dela v zvezi z dobrobitjo živali z uporabo dejanskega dobrega počutja živali v klavnicah.

V okviru Ciljnega Raziskovalnega Projekta – CRP (V4 – 2024) je bil pripravljen vprašalnik za pregled stanja dobrobiti živali v rejah, klavnicah in transportu do klavnic. Vprašalnik je bil narejen na podlagi pregledanih znanstvenih objav s področja dobrobiti živali in Welfare Quality protokolov za posamezne vrste rejnih živali.

3.1 MATERIALI

V raziskavi je sodelovalo deset klavnic in devet voznikov živih živali (Tabela 1). Iz vsake izmed desetih klavnic smo anketirali po enega zaposlenega. Vso osebje klavnice, ki je sodelovalo pri anketiranju, je imelo potrdilo o usposobljenosti v skladu z Uredbo (ES) št. 1099/2009. Vsi anketirani vozniki so bili poklicni vozniki živih živali in prav tako usposobljeni po Uredbi (ES) št. 1/2005.

Slovenija je razdeljena na 10 območnih uradov za uradni nadzor (slika 11). Za raziskavo smo izbrali največjo klavnico iz posameznega območnega urada in iz vsake klavnice po enega voznika, ki je na dan našega obiska klavnice pripeljal živali na zakol. Anketirali smo šest klavnic za rdeče meso in štiri perutninske klavnice (belo meso). Ena klavnica ni želela sodelovati pri projektu. V eno izmed klavnic je na dan našega obiska živali na zakol pripeljalo le nekaj kmetov (Tabela 1).

Slika 11: Območni uradi Uprave za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin (vir: <https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/uprava-za-varno-hrano-veterinarstvo-in-varstvo-rastlin/>)

Figure 11: Regional offices of Administration for Food Safety, Veterinary Sector and Plant Protection (source: <https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/uprava-za-varno-hrano-veterinarstvo-in-varstvo-rastlin/>)

Delitev klavnic na klavnice za rdeče in belo meso je pomembna zaradi različnih vrst živali in specifičnih zahtev za njihov zakol in obdelavo mesa. Klavnice za rdeče meso so specializirane za zakol goveda, prašičev, kopitarjev. Klavnice za belo meso pa so specializirane za zakol perutnine, kot so piščanci, purani. Klavnice se tako razlikujejo po načinu transporta, omamljanja, zakola, opremljenosti. Dosti več kontakta z živalmi imajo delavci v klavnicah za rdeče meso. Ker gre v tem primeru za velike živali, to pomeni, da je vsako žival potrebno obravnavati posebej. Težje je nakladanje na transportno sredstvo, sam prevoz, pregon živali po koridorju v klavnicah in samo omamljanje ter zakol. Zaposleni v perutninskih klavnicah pa imajo po drugi strani dosti manj stika z živalmi. Delo je veliko bolj avtomatizirano, linije so hitrejšje, tako da zaposleni v perutninskih klavnicah, sploh v klavnicah kjer omamljajo s CO₂, praktično nimajo stika z zavestno živaljo. Ob upoštevanju vseh teh razlik, smo morali oblikovati tudi štiri različne vprašalnike zaradi specifičnih vprašanj, ki se navezujejo na način in opremo transporta, klavnic, omamljanja, ravnanja z različnimi vrstami živali, upoštevanje naravnega obnašanja živali, veljavne zakonodaje, ki obravnavajo različne vrste živali...

Tabela 1: Seznam klavnic obiskanih v določenih območnih uradih Slovenije in kategorija klavnih živali

Table 1: Visited slaughterhouses in specific regional offices in Slovenia and categories of slaughter animals

Zaposleni v klavnici/ vozniki živih živali	Območni urad	Rdeče meso/ belo meso	Živalska vrsta
Zaposleni v klavnici	Ljubljana	Belo meso	Perutnina (purani)
	Postojna	Rdeče meso	Govedo, koze, ovce, kopitarji
	Celje	Rdeče meso	Govedo, prašiči, kopitarji
	Ptuj	Belo meso	Perutnina (brojlerji)
	Ljubljana	Rdeče meso	Govedo, prašiči
	Maribor	Rdeče meso	Govedo, prašiči
	Celje	Rdeče meso	Prašiči
	Murska Sobota	Belo meso	Perutnina (brojlerji)
	Postojna	Belo meso	Perutnina (brojlerji)
	Murska Sobota	Rdeče meso	Prašiči
Vozniki živih živali	Ljubljana	Belo meso	Purani
	Postojna	Rdeče meso	Govedo (mladi bikci)
	Celje	Rdeče meso	Govedo (krave)
	Ptuj	Belo meso	Brojlerji
	Ljubljana	Rdeče meso	Govedo (mladi bikci)
	Celje	Rdeče meso	Prašiči
	Murska Sobota	Belo meso	Perutnina (brojlerji)
	Postojna	Belo meso	Perutnina (brojlerji)
	Murska Sobota	Rdeče meso	Prašiči

Med anketiranimi zaposlenimi v klavnicah so bile 3 ženske in 7 moških, anketirani vozniki pa so bili vsi moški. Dva izmed njih sta imela dokončano samo osnovno šolo (en zaposleni v klavnici in en voznik), štirinajst (šest zaposlenih v klavnicah in osem voznikov) jih je imelo dokončano srednjo šolo, dva (oba zaposlena v klavnici) pa sta imela dokončano 1. stopnjo študija (dipl. inž. živilske tehnologije in dr. vet. med.). Pet sodelujočih je bilo mlajših od 40 let, od tega trije zaposleni v klavnici in dva voznika. Ostalih štirinajst sodelujočih pa je bilo starejših od 40 let, od tega osem zaposlenih v klavnicah in šest voznikov.

3.2 METODE

3.2.1 Vprašalnik

Vsak vprašalnik je sestavljen iz splošnega in specialnega dela (Priloga1-4). V splošnem delu vprašalnika smo dobili mnenje zaposlenega v klavnici/voznika živali in vpogled v njihovo znanje o dobrobiti živali. Vsebinski sklopi v tem delu so: mnenje glede širše javnosti in pogleda na dobrobit živali, mnenje o počutju živali, utilitaren in dominionističen pogled anketiranega na živali ter odnos človek - žival. V vprašalniku je sledilo preverjanje znanja anketiranca o dobrobiti živali. Vsebinski sklopi pri preverjanju znanja anketirancev so bili: poznavanje, kaj je dobrobit živali, potreba po hrani in vodi, počutje živali in zdravstveno varstvo živali. V tem delu smo pridobili tudi splošne podatke o zaposlenih in voznikih ter ostale podatke o klanju/prevozu živali: število in starost živali, prisotnost drugih vrst živali med začasno nastanitvijo v klavnici ali na transportu, morebitne zdravstvene probleme živali, pripeljanih na zakol, velikost začasne nastanitve, prevoznega sredstva, boksov in drugo. Na koncu nas je zanimalo tudi vključevanje zaposlenih v klavnici in voznikov živih živali v različna dodatna izobraževanja v povezavi z dobrobitjo živali.

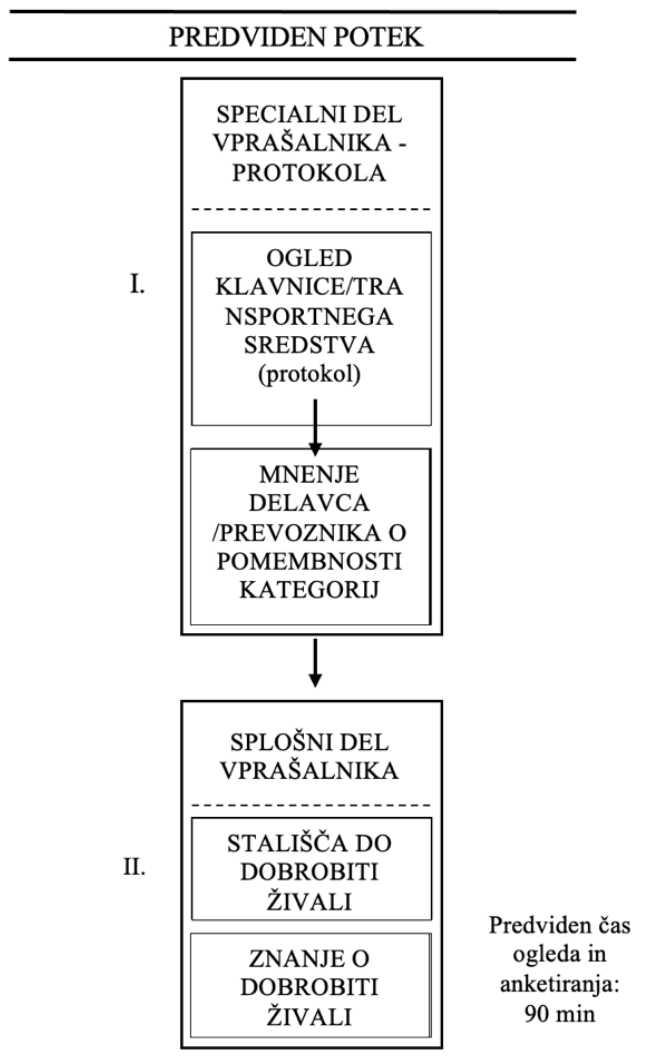
Protokol ocenjevanja dobrobiti živali in vprašalnik zaposlenih v klavnici/voznikov živali o vrednotenju pomembnosti dobrobiti živali v prostorih klavnice in transportu (samoocena) sta vsebinsko enaka in sta bila uporabljena za primerjavo vrednotenja pomembnosti dobrobiti živali pri zakolu in transportu s strani zaposlenih v klavnici in voznikov živih živali. Ti parametri so bili ocenjeni s 5-stopenjsko Likertovo lestvico.

Vprašanja, ki so vrednotila pomen dobrobiti živali za zaposlene v klavnici/voznike živih živali, so se začela: »Kako pomembno je po vašem mnenju ...?« (npr. Kako pomembno se vam zdi, da živali ženete čim bolj hitro, vendar v skladu z zakonodajo/strokovno?). Lestvica, ki predstavlja stopnjo pomembnosti za zaposlene v klavnici/voznike: (1) sploh ni pomembno, (2) ni pomembno, (3) nimam mnenja, (4) je pomembno in (5) je zelo pomembno. Poleg tega je bilo v vprašalnik vključenih več neodvisnih spremenljivk: starost in spol udeležencev, njihova stopnja izobrazbe in ali se udeležujejo dodatnega usposabljanja.

Specialni del vprašalnika pa je vezan na vrsto živali in vključuje ogled v klavnici in na transportu ter oceno na osnovi lastnih opažanj dveh strokovnjakov. Obseg tega dela je dokaj zahteven in vključuje parametre, ki so bistveni za oceno ravni dobrobiti v klavnici in med transportom v klavnico. Vključuje splošni vtis (pristop zaposlenega/voznika živali, primernost napajalnikov in same ureditve boksov, kakovost vode, zamazanost in poškodbe pri živalih), obnašanje živali (radovednost, agresija, prestrašenost, šepanje, ravnanje z živalmi, ali se upošteva njihovo normalno obnašanje), bivalne pogoje začasne nastanitve v klavnici in na transportu (gostota živali, čistost, osvetlitev, prisotnost drugih vrst živali, vezanje živali), tudi meritve okoljskih parametrov (prisotnost vlagometrov in termometrov, ventilacija/gretje, stanje tal po katerih živali hodijo, stanje ograje v prostorih za začasno namestitve hlevih/na prevoznem sredstvu, ocena hrupa), skladnost z Uredbo (ES) št. 1099/2009 ter ogled začasnih namestitev v klavnici in/ali transportnega sredstva. Ocena strokovnjakov daje poseben doprinos in verodostojnost anketiranja. Strokovnjak je ocenjeval parametre posameznih področij s pomočjo 5-skalne lestvice: 1 - večje pomanjkljivosti, kjer je potrebno takojšnje ukrepanje, 2 - pomanjkljivosti, ki zahtevajo opozorilo, 3 - manjše pomanjkljivosti (le nasvet), 4 - ni pomanjkljivosti (po standardih), 5 - ni pomanjkljivosti (nadstandard). V specialnem delu vprašalnika smo nadaljevali z mnenjem zaposlenega v klavnici/voznika živali o posameznih postavkah, ki smo jih predhodno sami pregledali v klavnici/na prevoznem sredstvu. Na koncu smo pri specialnem delu za posamezne skupine živali vključili še specifična vprašanja, ki predstavljajo nadgradnjo pregleda.

Po protokolu je bilo najprej ocenjeno dobro počutje živali (dobrobit), čemur je sledil razgovor z zaposlenim v klavnici ali voznikom živali o njegovih pogledih na dobrobit, z uporabo vprašalnika. Obiski klavnic so potekali v času od 4. 4. 2022 do 14. 9. 2022.

Izvedbo anketiranja in ogled klavnice/transportnega sredstva smo izvedli po naslednjem sosledju:

Slika 12: Potek anketiranja in preverjanja klavnice/transportnega sredstva (M. Lipovšek)

Figure 12: Course of inquiry and control of slaughterhouse/truck (M. Lipovšek)

Naša naloga je bila analizirati stanje dobrobiti v klavnicah in med transportom tako v klavnicah za rdeče meso kot v perutninskih klavnicah. Zaradi obsežnega in raznolikega področja analiziranja smo uporabili več modifikacij zastavljenega vprašalnika. Uporabili smo torej 4 modifikacije vprašalnika, ki so bile prilagojene klavnicam z rdečim mesom (govedo, prašiči, kopitarji), klavnicam z belim oz. perutninskim mesom, voznikom živih živali, ki so namenjene v klavnico z rdečim mesom, ter voznikom perutnine.

3.2.2 Statistična analiza podatkov

Vse podatke iz anket smo najprej vnesli v Microsoft Excel in jih nato statistično obdelali s pomočjo SPSS (ang. Statistical Package for the Social Sciences). Povprečne vrednosti smo izračunali za vsak parameter iz vprašalnika (splošno stanje, obnašanje živali, zdravstveni status, življenjski pogoji in okoljske razmere).

Uporabili smo Wilcoxonov test za primerjavo rezultatov pridobljenih z opazovanjem in z delavčevo/voznikovo oceno pomembnosti posameznih parametrov dobrobiti iz protokola in vprašalnika.

Za vsak parameter smo izračunali Spearmanove korelacijske koeficiente med rezultati, pridobljenimi z opazovanjem in pomembnostjo parametrov dobrobiti živali, kot jo dojemajo zaposleni v klavnici/vozniki živali.

Zaradi majhnosti vzorca smo velikosti učinkov izračunali za določitev jakosti statističnih razlik z uporabo spodnje formule, vrednosti $< -0,2$ ali $> 0,2$ pa so bile obravnavane kot pomembne.

$$r = Z/\sqrt{N}$$

Enačba 1: Enačba za določitev jakosti statističnih razlik

Equation 1: Equation for determining the strength of statistical differences

4 REZULTATI

4.1 PRIMERJAVA STALIŠČ O DOBROBITI ŽIVALI MED ZAPOSLENIMI V KLAVNICI IN VOZNIKI ŽIVIH ŽIVALI

Primerjali smo splošno mnenje zaposlenih v klavnicah in voznikov živih živali glede dobrobiti živali (Tabela 2) in ugotovili, da so zaposleni v klavnicah pri večini izjav podali močnejša mnenja oz. stališča v primerjavi z vozniki, ki so se odzvali bolj neodločno. Čeprav so bile vse izračunane p-vrednosti nad stopnjo statistične pomembnosti (vsi $p > 0,05$), so izračunane velikosti učinka pokazale, da se 12 od 29 trditve pomembno razlikuje v odgovorih. Najbolj zaskrbljujoče je stališče glede trditve: »Potrebno bi bilo organizirati tečaje, kjer bi udeleženci v praksi spoznavali načine zagotavljanja dobrobiti živali.« Večina zaposlenih v klavnicah si je enotna v tem, da potrebujejo več in/ali boljše praktično usposabljanje. Večina voznikov je bila v povprečju neopredeljenih (»3 - nimam mnenja«). Tudi pri trditvi: »Rejne živali niso zmožne kazati čustev« je bila vidna razlika. Delavci v klavnici so se odločali za odgovor »se ne strinjam«, medtem ko so se vozniki večinoma odločali za odgovor »nimam mnenja«. Podobne rezultate smo dobili tudi pri trditvah: »Na rejne živali je potrebno gledati podobno kot na stroje« in »Rejne živali se pravilno vedejo le, če se bojijo lastnika oziroma zaposlenega.« Pri obeh trditvah se je osebje klavnice nagibalo k odgovoru »se ne strinjam« medtem, ko so se vozniki bolj nagibali k odgovoru »nimam mnenja« za obe trditvi.

V splošnem (tabela 2) so zaposleni v klavnicah pokazali več znanja s področja dobrobiti živali kot vozniki. Pri štirih od sedmih elementov, ki so ocenjevali prepričanja glede pomembnosti obveščenosti (sklop A), so zaposleni v klavnicah ocenili tri trditve bolj pozitivno kot vozniki. Na primer, zaposleni v klavnicah menijo, da je pomembno poznati najnovejše informacije s področja dobrobiti živali. Po drugi strani so bili vozniki bolj naklonjeni temu, da bi morala biti dobrobit živali poučevana v šolah v primerjavi z zaposlenimi v klavnicah. V sklopu D so bile tri trditve od petih s strani zaposlenih v klavnicah ocenjene bolj v skladu z dobrobitjo živali. In sicer se ne strinjajo s trditvami, da je na rejne živali potrebno gledati pretežno v smislu zaslužka, da domače živali ne morejo kazati čustev do ljudi in da so rejne živali kot stroji. Zaposleni v klavnicah se v povprečju zelo strinjajo s trditvijo, da so živali čuteča bitja. Po drugi strani pa se vozniki živali strinjajo s trditvijo, da bi za rejca bilo bolje, da bi bolno žival usmrtil sam, kot da

bi plačeval visoke stroške za zdravljenje ali usmrtitev. Večina zaposlenih v klavnicah pa je bila glede te trditve neopredeljena. To bi lahko bil rezultat tega, da so vozniki bili priča natovarjanju živali, neprimernih za prevoz. V kategoriji dobrobiti živali (sklop C) sta bila dva od petih elementov ocenjena drugače s strani zaposlenih v klavnicah in voznikov živali. Zaposleni v klavnicah se bolj strinjajo, da bi morale živali imeti ustrezno nastanitev, in menijo, da rejne živali nimajo nižjega praga za bolečino. V vsaki od preostalih dveh kategorij, vplivu splošne javnosti na dobrobit živali (sklop B) in odnosu med človekom in živalmi (sklop E), je bila samo ena izjava ocenjena drugače s strani zaposlenih klavnicah in voznikov živali. Zaposleni v klavnicah se bolj strinjajo, da bi morala vlada zagotoviti finančno podporo za izboljšanje dobrobiti živali v klavnicah, in se ne strinjajo toliko z izjavo, da domače živali ubogajo le, če se bojijo rejca ali zaposlenih v klavnici.

Tabela 2: Primerjava splošnega menja o dobrobiti živali med zaposlenimi v klavnici in vozniki živih živali

Table 2: Comparison between food business operator employees and drivers regarding general opinion about animal welfare

Vprašanja klavnica/transport	klavnica				transport				Mann-Whitney U		Velikost učinka
	M	SE	SD	N	M	SE	SD	N	Z	p	r
Pomembno je biti seznanjen z novostmi v povezavi z dobrobitjo živali.	4,4	0,27	0,84	10	3,8	0,22	0,67	9	-1,737	0,082	-0,40
Menim, da je pomembno poznati zakonodajo v povezavi z dobrobitjo živali.	4,6	0,16	0,52	10	4,3	0,24	0,71	9	-0,831	0,406	-0,19
O dobrobiti živali bi morali biti seznanjeni vsi udeleženi v reji živali.	4,5	0,17	0,53	10	4,6	0,18	0,53	9	-0,236	0,814	-0,05
Potrebno bi bilo organizirati tečaje, kjer bi udeleženci v praksi spoznavali načine zagotavljanja dobrobiti živali.	4,2	0,20	0,63	10	3,4	0,34	1,01	9	-1,735	0,083	-0,40
Z vseljem bi prebral različne zloženke na temo o dobrobiti rejnih živali.	3,6	0,27	0,84	10	3,2	0,40	1,20	9	-0,691	0,490	-0,16
O dobrobiti živali bi se morali učiti že v osnovnih in srednjih šolah.	4,0	0,21	0,67	10	4,6	0,24	0,73	9	-1,772	0,076	-0,41
Zakonska opredelitev (marca 2020), da so živali čuteča bitja, je pravilna.	4,6	0,16	0,52	10	3,9	0,42	1,27	9	-1,442	0,149	-0,33
Mnenje širše javnosti ne sme vplivati na zagotavljanje dobrobiti rejnih živali.	2,9	0,41	1,29	10	3,2	0,40	1,20	9	-0,567	0,571	-0,13
V Sloveniji je skrb širše javnosti glede dobrobiti rejnih živali bolj poudarjena kot v drugih državah EU.	3,6	0,40	1,26	10	3,9	0,26	0,78	9	-0,430	0,667	-0,10
Organizacije, ki se ukvarjajo z dobrobitjo rejnih živali rejcem niso v pomoč.	3,2	0,42	1,32	10	3,2	0,49	1,48	9	-0,130	0,897	-0,03

Nadaljevanje Tabela 2: Primerjava splošnega menja o dobrobiti živali med zaposlenimi v klavnici in vozniki živih živali

Sequel Table 2: Comparison between food business operator employees and drivers regarding general opinion about animal welfare

Vprašanja klavnica/transport	klavnica				transport				Mann-Whitney U		Velikost učinka
	M	SE	SD	N	M	SE	SD	N	Z	p	r
Država bi morala omogočiti finančna sredstva za izboljšave dobrobiti rejnih živali in živali v klavnicah.	4,9	0,10	0,32	10	4,7	0,17	0,50	9	-1,212	0,225	-0,28
Glede na to, da imajo ljudje toliko drugih problemov, širša javnost zganja preveč hrupa glede dobrobiti živali.	3,3	0,40	1,25	10	3,4	0,38	1,13	9	-0,296	0,767	-0,07
Rejne živali bi morale biti nastanjene v okolju, ki je čim bolj podobno njihovem naravnemu okolju.	3,9	0,31	0,99	10	3,9	0,39	1,17	9	-0,130	0,897	-0,03
Rejne živali morajo imeti možnost izražanja čim bolj naravnega obnašanja.	4,2	0,29	0,92	10	4,2	0,15	0,44	9	-0,433	0,665	-0,10
Bivalno okolje in hleve začasno pridržanje rejnih živali moramo dnevno čistiti.	4,8	0,13	0,42	10	4,9	0,11	0,33	9	-0,516	0,606	-0,12
Rejne živali moramo zadrževati na za njih prijetnih/ugodnih pogojih.	4,7	0,15	0,48	10	4,3	0,17	0,50	9	-1,556	0,120	-0,36
Rejne živali imajo nižji prag bolečine v primerjavi z drugimi oziroma hišnimi živalmi.	1,8	0,29	0,92	10	2,4	0,24	0,73	9	-1,568	0,117	-0,36
Na rejne živali je potrebno gledati pretežno v smislu zaslužka.	3,2	0,36	1,14	10	2,6	0,34	1,01	9	-1,341	0,180	-0,31
Učinkovitost prireje naj bi bila prednostna naloga vsakega rejca.	4,6	0,16	0,52	10	4,4	0,24	0,73	9	-0,375	0,708	-0,09
Na rejne živali je potrebno gledati predvsem v smislu tržne vrednosti in stroškov.	3,0	0,39	1,25	10	3,2	0,32	0,97	9	-0,519	0,604	-0,12
Na rejne živali je potrebno gledati podobno kot na stroje.	1,9	0,35	1,10	10	2,6	0,53	1,59	9	-0,900	0,368	-0,21

Nadaljevanje Tabela 2: Primerjava splošnega menja o dobrobiti živali med zaposlenimi v klavnici in vozniki živih živali

Sequel Table 2: Comparison between food business operator employees and drivers regarding general opinion about animal welfare

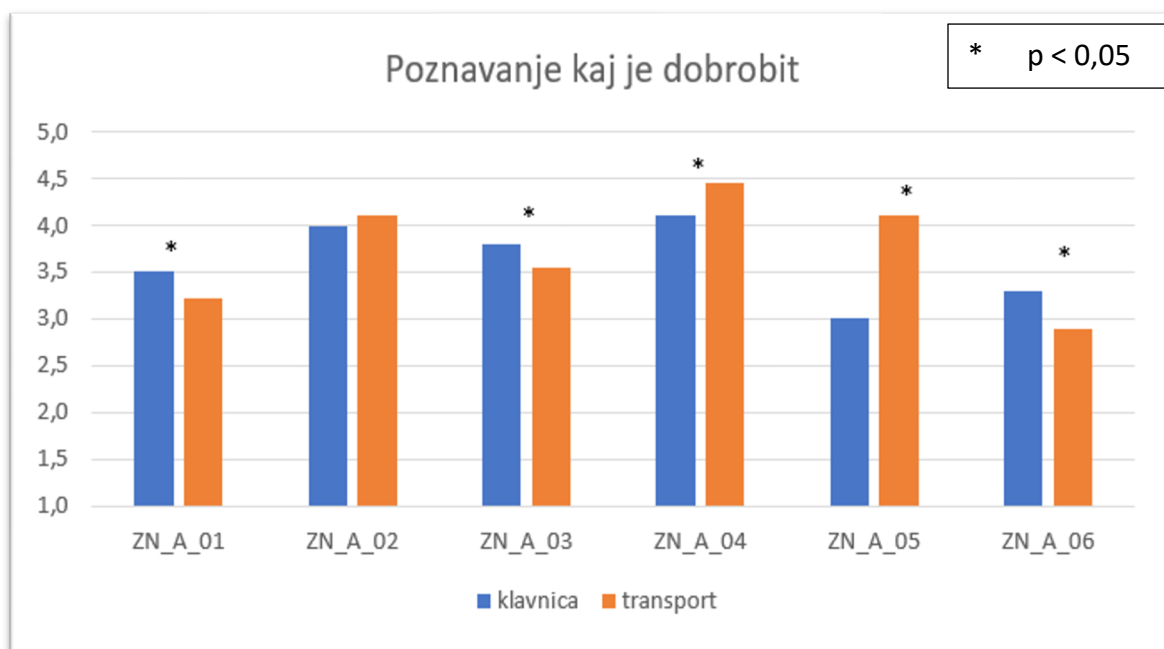
Vprašanja klavnica/transport	klavnica				transport				Mann-Whitney U		Velikost učinka
	M	SE	SD	N	M	SE	SD	N	Z	p	r
Za rejca bi bilo bolje, da bi bolno žival usmrtil sam, kot da bi plačeval visoke stroške za zdravljenje ali usmrtitev.	3,3	0,52	1,64	10	4,0	0,44	1,32	9	-0,896	0,370	-0,21
Rejne živali niso zmožne kazati čustev do ljudi.	2,4	0,40	1,26	10	3,2	0,43	1,30	9	-1,356	0,175	-0,31
Rejna žival se več nauči, če jo občasno kaznuješ, kot če jo učiš z nagrado.	1,8	0,25	0,79	10	1,9	0,31	0,93	9	-0,174	0,862	-0,04
Kar ljudje vidijo kot mučenje živali, je v večini primerov le igra človeka z živaljo.	3,1	0,31	0,99	10	2,9	0,39	1,17	9	-0,400	0,689	-0,09
Rejne živali se pravilno vedejo le, če se bojijo lastnika oziroma zaposlenega.	1,8	0,25	0,79	10	2,6	0,41	1,24	9	-1,367	0,172	-0,31
Večja kot je rejna žival, bolj grobo je potrebno z njo ravnati.	1,6	0,22	0,70	10	1,6	0,24	0,73	9	-0,182	0,856	-0,04
Večja kot je žival, bolj je hudobna.	1,7	0,30	0,95	10	1,4	0,24	0,73	9	-0,649	0,517	-0,15
Lastnik rejne živali lahko dela z njo, kot se mu zdi primerno.	1,2	0,13	0,42	10	1,1	0,11	0,33	9	-0,516	0,606	-0,12

M = mediana, SE = standardna napaka, SD = standardna deviacija

	sklop A		sklop D
	sklop B		sklop E
	sklop C		

V nadaljevanju smo primerjali, kako se zaposleni v klavnicah in vozniki živali strinjajo s trditvami, ki se navezujejo na štiri različna področja: dobrobit živali (A), potreba po hrani in vodi (B), počutje živali (C) in zdravstveno varstvo (D) (Slike 13-16). Pri treh trditvah smo izračunali statistično pomembne p vrednosti ($p < 0,05$).

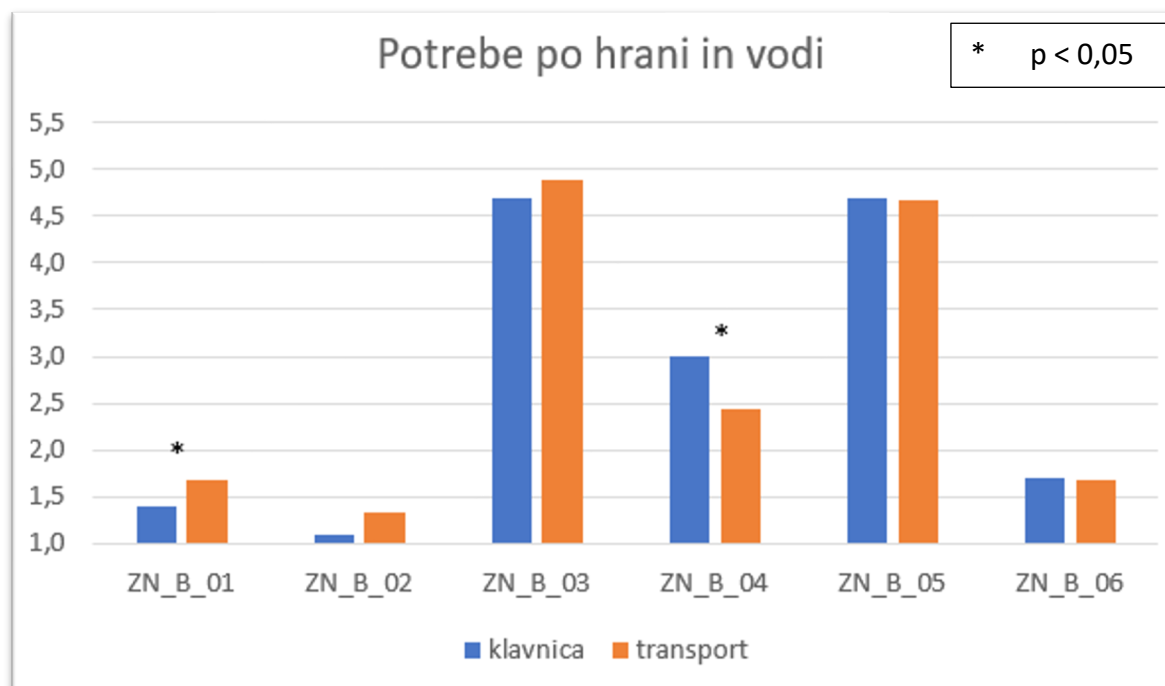
Znotraj tematike o dobrobiti živali (Slika 13) so bili tako zaposleni v klavnicah kot vozniki živih živali neodločni glede trditve, da so zakon in podzakonski akti, ki obravnavajo dobrobit živali, odlično napisani in pokrivajo vse živalske vrste (ZN_A_01). Tako zaposleni v klavnicah kot vozniki živali so mnenja, da če se živali učinkovito razmnožujejo, pomeni, da dosegamo standarde dobrobiti (ZN_A_03). Oboji so se strinjali s tem, da lahko za živali, ki so v dobri kondiciji, trdimo, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno (ZN_A_04). Zaposleni v klavnicah so bili neopredeljeni tudi glede trditve: »Rejne živali so se v teku udomačitve (domestikacije) tako oddaljile od v naravi še živečih prednikov, da imajo drugačne potrebe«, vozniki živali pa so se s trditvijo strinjali (ZN_A_05). S trditvijo: »Program razvoja podeželja Republike Slovenije, ki izvaja ukrepe dobrobiti za govedo, drobnico in prašiče, je neprimeren in pomanjkljiv«, se vozniki živih živali niso strinjali ali pa so bili neopredeljeni, zaposleni v klavnicah pa se v povprečju glede te trditve niso opredelili (ZN_A_06).

Slika 13: Poznavanje dobrobiti živali pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali

Figure 13: Knowledge about animal welfare between slaughterhouse personal and drivers of live animals

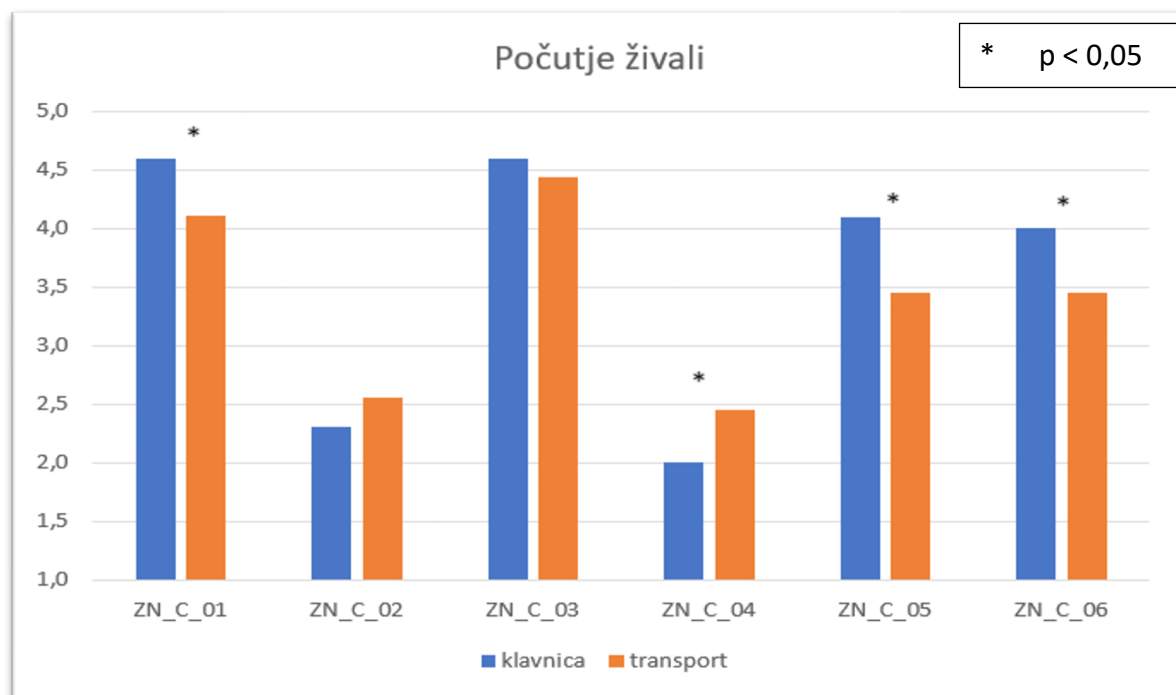
V B kategoriji (slika 14), ki se dotakne potreb po hrani in vodi, se s trditvijo, da prehrana pri dobrobiti ne igra nobene vloge, da je pomembna le za rast in prirejo, niso strinjali ne zaposleni v klavnicah in ne vozniki živali s tem, da so zaposleni v klavnicah še malo bolj aktivno zavračali strinjanje s to trditvijo (ZN_B_01). Zaposleni v klavnicah so bili neopredeljeni o trditvi: »Rejnim živalim ni potrebno nuditi nastilja v ogradah za začasno namestitev«, medtem ko so vozniki živali večinoma odgovorili z »ne strinjam se« (ZN_B_04).

Slika 14: Poznavanje potreb po hrani in vodi rejnih živali (B) pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali

Figure 14: Knowledge about feed and water needs of farmed animals (B) between slaughterhouse personal and drivers of live animals

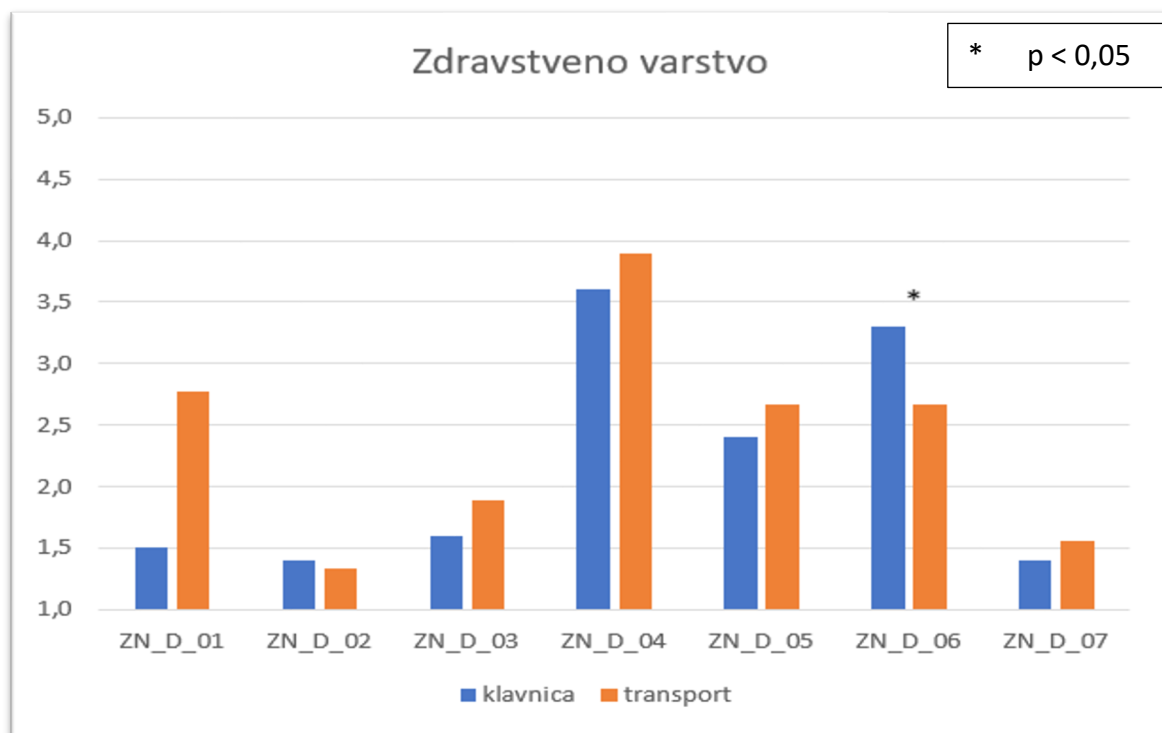
V kategoriji (C) glede počutja živali (Slika 15) je bilo največje odstopanje pri trditvah o mobilnih klavnicah (ZN_C_05) in prednostih pri klanju v stacionarnih klavnicah (ZN_C_06). Večina zaposlenih v klavnicah je pristašev obeh metod, vozniki živali pa so neopredeljeni glede tega. Klavničarji in vozniki živali so si enotni pri tem, da so živali čuteča bitja, le da se večina klavničarjev s to trditvijo še bolj strinja kot se vozniki živali (ZN_C_01). Oboji so si bili dokaj enotni, da se ne strinjajo s trditvijo, da amonijak draži sluznice samo pri ljudeh, pri živalih pa ne moti (ZN_C_04).

Slika 15: Poznavanje potreb glede počutja rejnih živali (C) pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali

Figure 15: Knowledge of animal wellbeing of farmed animals (C) between slaughterhouse personal and drivers of live animals

V zadnjem delu protokola D (Slika 16) pa so anketirani zelo različno ocenili trditev, da prisotnost bolezni ne vpliva na raven dobrobiti živali (ZN_D_01). Zaposleni v klavnicah se v večini s to trdivijo nikakor ne strinjajo, vozniki pa so bili tudi pri oceni te trditve predvsem neopredeljeni. Najbolj zaskrbljujoča ugotovitev je bila, da tako zaposleni v klavnicah kot tudi vozniki živali ne poznajo izraza biovarnost (ZN_D_06).

Slika 16: Poznavanje zdravstvenega varstva rejnih živali (D) pri zaposlenih v klavnici in voznikih živih živali

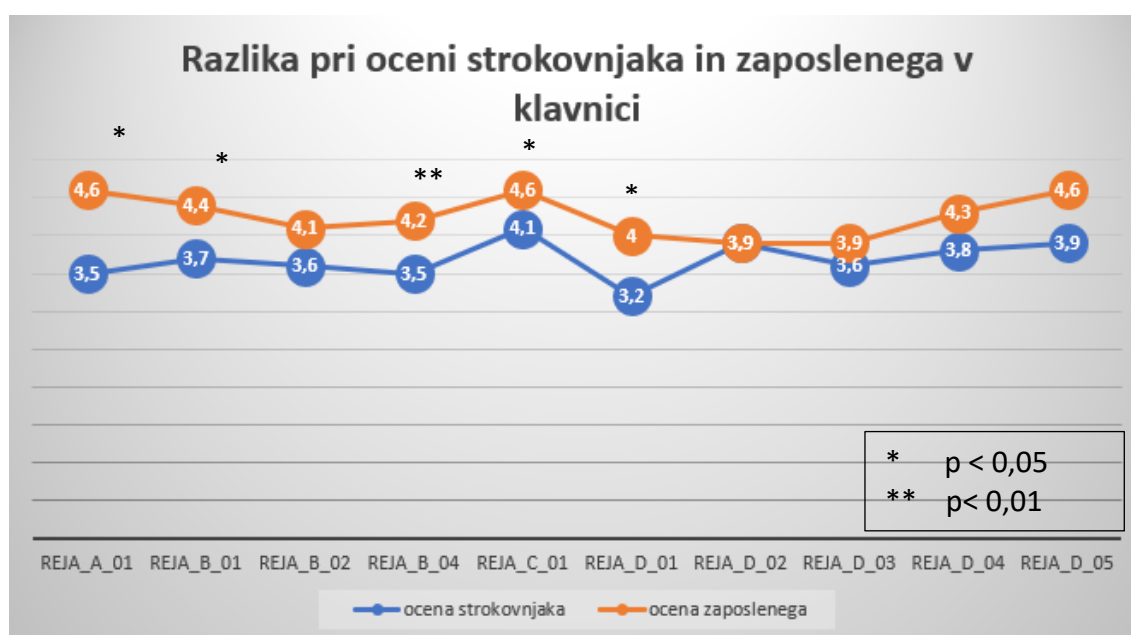
Picture 16: Knowledge about health status in farmed animals (D)) between slaughterhouse personal and drivers of live animals

4.2 PRIMERJAVA REZULTATOV, PRIDOBILJENIH S STROKOVNJAKOVIM OPAZOVANJEM IN ANKETIRANČEVO OCENO POMEMBNOСТИ POSAMEZNIH PARAMETROV DOBROBITI ŽIVALI

4.2.1 Razlika pri oceni strokovnjaka in zaposlenega v klavnici

Pri vseh, razen enem ocenjevanem parametru, je rezultat ocene strokovnjaka v povprečju nižji v primerjavi z oceno pomembnosti po mnenju zaposlenega v klavnici. Najvišja ocena strokovnjaka po ogledu klavnice je pripadla parametru pogoji v prostorih za začasno namestitvev, najnižja pa parametru okoljski pogoji. Primerjava ocen strokovnjaka in ocen pomembnosti parametrov dobrobiti zaposlenih v klavnicah je razkrila statistično pomembne razlike pri petih od desetih vprašanj (Wilcoxonov test, vse $p < 0,05$). Poleg tega so bile za vse, razen za eno vprašanje, izračunane velikosti učinkov opazne in so se gibale med 0,42 in 0,84. Zaposlenim se zdijo najbolj pomembni parametri, na kakšen način vstopajo v hlev, da živali ne vznemirjajo, da poznajo največje število živali, ki jih lahko vhlevijo na enoto površine, in, ali

je v prostorih za začasno namestitev ventilacija oziroma ogrevanje. Zadnji parameter je bil predvsem pomemben za perutninske klavnice in nekoliko manj za klavnice za rdeče meso, čeprav temperature pod ali nad termo nevtralnim območjem močno vplivajo tudi na dobrobit prašičev. Največja razlika pri oceni strokovnjaka 3,5 in oceni zaposlenega 4,6 se nanaša na vprašanje: »Kako pomembno se vam zdi, kako vstopate v hlev? Da na primer ogovorite živali, da prihajate.« Zaposlenim se je zdel ta parameter zelo pomemben, a pri opazovanju njihovega dela rutinsko ne nagovarjajo živali. Tu so v povprečju dosegali najvišje vrednosti. Največja odstopanja pri klavnici za rdeče meso pa so se pokazala pri trditvi o nedersečih tleh v prostorih na začasno namestitev (hlevih klavnic). Zaposleni so odgovarjali, da se jim zdi zelo pomembno (z oceno 5), da so tla v hlevih klavnic nederseča, medtem ko smo mi ocenili, da so sicer tla v povprečju po standardu. V eni klavnici smo nad klavniškimi koridorji našli tablo pozor drseča tla, za razliko od tega pa v drugi klavnici skozi celotni koridor položeno nedersečo gumo. Zelo podobni so bili rezultati glede trditve o primernosti in intaktnosti hlevske ograje. Na Sliki 17 so grafično po vrsti predstavljeni rezultati ocen strokovnjaka in povprečnih ocen zaposlenih v klavnicah iz zgoraj omenjenih parametrov, ki so se izkazali za statistično pomembne.

Slika 17: Razlika pri oceni strokovnjaka v primerjavi z oceno zaposlenega v klavnici

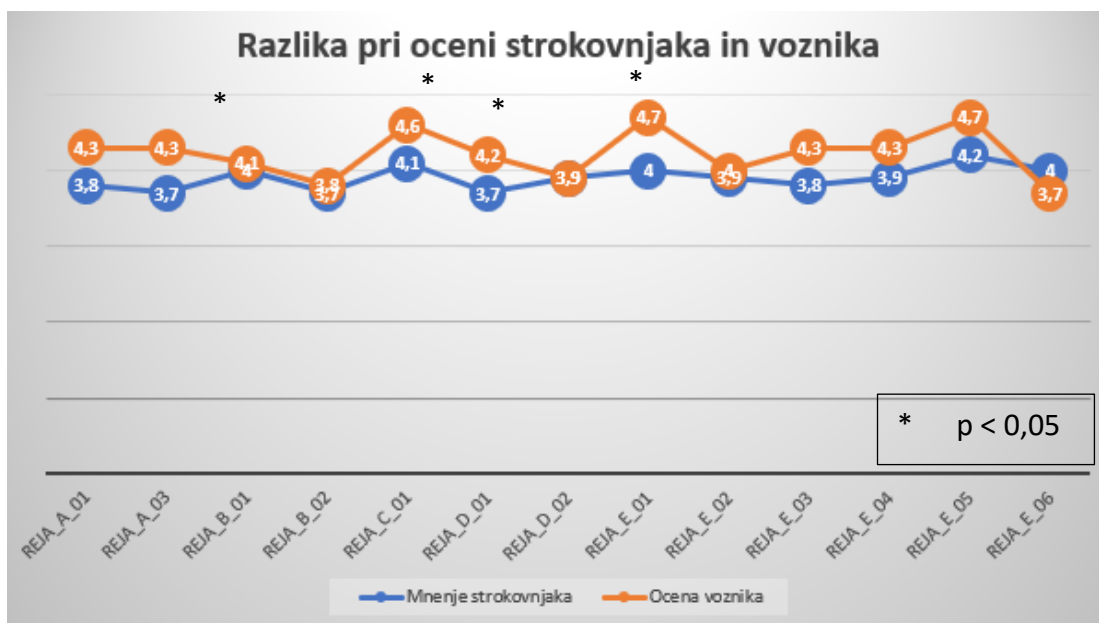
Figure 17: Comparison between observational assessment of an expert and assessment of FBO employee

Na splošno lahko na podlagi rezultatov trdimo, da je bilo manj odstopanj oz. razlik pri oceni pomembnosti posameznih parametrov dobrobiti s strani strokovnjaka in s strani zaposlenih v

klavnicah in sicer zaposlenih v perutninskih klavnicah. Tam je prišlo do največjega odstopanja pri parametru, ki govori o primernosti prijemanja živali. Mi smo delavce ocenili pri delu v povprečju z oceno 3,7, kar pomeni, da ni nekih večjih pomanjkljivosti in da njihovo delo poteka po standardih. Zaposleni pa so ocenili pomembnost primerne prijemanja živali s povprečno oceno 4,3, kar pa se po naših ocenah ne odraža najbolje pri njihovem delu. Ocena 5 namreč pomeni nadstandard in ta bi lahko bil dosežen samo, če bi se perutnina omamljala v transportnih boksih in se ne bi prijemala. Takšnega načina dela pa v Sloveniji nima nobena klavnica.

4.2.2 Razlika pri oceni strokovnjaka in voznika živih živali

Pri skoraj vseh ocenjevalnih parametrih je rezultat ocene strokovnjaka v povprečju nižji v primerjavi z oceno pomembnosti po mnenju voznika živih živali. Na Sliki 18 so grafično predstavljeni le statistično značilni rezultati. Primerjava ocen strokovnjaka in ocen pomembnosti parametrov dobrobiti voznikov živih živali je razkrila statistično pomembne razlike pri štirih od trinajstih vprašanj (Wilcoxonov test, vse $p < 0,05$). Prav tako so bile za devet od trinajstih izračunane velikosti učinkov opazne in so se gibale med 0,42 in 0,82. Pri vprašanju: »Kako pomembno se vam zdi, da prevoznik ni prejel opomina, odločbe, kazni za nepravilno vožnjo oz. neskladno prevozno sredstvo pri prevozu živih živali« smo pri anketiranju naleteli na voznika, ki ima izdano kazen zaradi prevoznega sredstva. Ta namreč po mnenju uradnega veterinarja ni primeren za transport živih živali (REJA_E_06). Voznikom se zdijo najbolj pomembni posamezni parametri iz poglavij transportni pogoji in skladnost z Uredbo (ES) št. 1/2005 o zaščiti živali med prevozom. Največje odstopanje se je pokazalo pri vprašanju: »Kako pomembno se vam zdi, da na izjavi prevoznika napišete pravi kraj in čas odhoda.« Vozniki so odgovarjali, da se jim zdi zelo pomembno, da napišejo kraj odhoda, a so povedali, da pogosto napišejo zadnjo žival, da nimajo težav, če pride do prometnega zastoja ali če prevažajo živali, ki spadajo pod izbrano kakovost (IK) (REJA_E_01). Pomembno se jim tudi zdi, da živali nimajo zamazane dlake in/ali poškodb na koži (REJA_A_03). Vendar po oceni strokovnjaka kaže, da živali prihajajo v klavnico umazane. To pa predstavlja tveganja za mikrobiološko varnost živil.

Slika 18: Razlika pri oceni strokovnjaka v primerjavi z oceno voznika živih živali

Figure 18: Comparison between observational assessment of an expert and assessment of driver of live animals

Pomembno se jim zdi tudi, da živali, ki jih prevažajo, nimajo problemov pri hoji in da ne šepajo, čeprav smo pri strokovni oceni večkrat opazili živali, ki so šepale. Z višjo oceno pomembnosti so ocenili tudi način pristopa k vozilu, da poznajo temperaturo in vlago na transportnem sredstvu, čeprav oba parametra ocenjujejo po lastnem občutku in ne z merilno napravo (REJA_D_01). Zanimiv pa je odgovor na naslednje vprašanje, in sicer: »Kako pomembna se vam zdi ventilacija na transportnem sredstvu.« Povprečno so to ocenili z 0,4 nižjo oceno kot pa pomembnost temperature in vlage, čeprav ventilacija močno vpliva na zgornja dva parametra (REJA_D_02). Pomembno se jim zdi tudi, da vedo katere živali so neprimerne za transport (REJA_E_03). Manj pa, da odklonijo prevoz teh živali (REJA_E_04). Razlog je tudi v tem, da delajo po navodilih nadrejenih in ne upajo sami presoati o primernosti živali za prevoz. Sami pa smo ob pregledu ocenili, da kljub takšnem njihovem mnenju ni posebnih pomanjkljivosti (po standardih).

5 RAZPRAVA

Dobrobit živali je koncept, ki se nanaša na fizično in čustveno stanje živali ter na njihovo sposobnost zadovoljiti svoje osnovne potrebe. Poudarja skrb za živali in zagotavljanje pogojev, ki omogočajo, da živali živijo življenje brez nepotrebnega trpljenja, bolečine ali stresa (1).

Primerjava mnenj zaposlenih v klavnicah in voznikov živih živali o dobrobiti živali je pokazala, da se njihovi pogledi precej razlikujejo. Ugotovili smo, da so zaposleni v klavnicah pri nekaterih izjavah podali močnejša mnenja oz. stališča v primerjavi z vozniki, ki so se odzvali bolj neodločno. Najbolj zaskrbljujoča ugotovitev je dejstvo, da si je večina zaposlenih v klavnicah enotna v tem, da potrebujejo več in/ali boljše praktično usposabljanje. Nasprotno pa so vozniki ostali neopredeljeni, kar kaže na možno vrzel v njihovem razumevanju in znanju na tem področju. Trenutno usposabljanje in znanje, ki ga imajo morda nista zadostna za zagotavljanje optimalne dobrobiti živali. Z več in boljšim praktičnim usposabljanjem bi se lahko bolje seznanili z najnovejšimi smernicami, standardi in praksami za zagotavljanje dobrobiti živali ter se naučili učinkovitega ravnanja z živalmi v klavnici. To poudarja pomen zagotavljanja celovitih in ciljno usmerjenih programov usposabljanja. Po podatkih Svetovne organizacije za zdravje živali (OIE) (38) imajo posamezniki, ki sodelujejo pri razkladanju, premikanju, shranjevanju, oskrbi, zadrževanju, omamljanju, zakolu in izkrvavitvi živali, pomembno vlogo pri njihovem dobrem počutju. Svojo usposobljenost lahko pridobijo s formalnim usposabljanjem in/ali praktičnimi izkušnjami v klavnici, vendar je stopnja skrbi za dobrobit živali odvisna od različnih parametrov, kot so spol, starost, izobrazba, kraj bivanja, prehranjevalne navade itd. (39, 40, 41).

Izboljšanje dobrobiti rejnih živali ima svojo ceno. Najenostavnejši pristop je, da ne storimo ničesar, vendar to lahko prinese svoje stroške v obliki tveganja. Skrb javnosti za dobrobit rejnih živali je predmet preučevanja že dlje časa (3, 18, 42) in obstajajo dokazi, da se skrb javnosti glede tega povečuje (18). Z različnih vidikov so nekateri stroški enkratni, povezani s spremembo infrastrukture in spremembo prakse, drugi so stalni stroški poslovanja, tretji pa so stroški, h katerim morajo posredno prispevati vsa podjetja v panogi. Vsi ti stroški bodo verjetno pomembni dejavniki pri odločanju o tem, katere izboljšave je smiselno izvesti (43).

Poleg tega so zaposleni v klavnicah pokazali višjo raven znanja glede dobrobiti živali v primerjavi z vozniki. Niso se strinjali s trditvami, da rejne živali nimajo čustev ali da ubogajo

le kadar jih je strah. Zaposleni v klavnicah so odločno potrdili, da so živali čuteča bitja in pokazali boljše razumevanje njihovih potreb in vedenja.

Prišli smo tudi do ugotovitve, da so vozniki živih živali v primerjavi z zaposlenimi v klavnicah v povprečju dosti bolj naklonjeni temu, da bi rejec lahko bolno žival usmrtil sam brez visokih stroškov zdravljenja ali usmrtitve. Razlog za takšno stališče voznikov živih živali bi lahko bil povezan z ekonomskim vidikom. Zdravljenje ali usmrtitev bolne živali lahko predstavlja visoke stroške, ki jih mora prevzeti rejec oz. lastnik živali. Vozniki živih živali, ki so pogosto odgovorni za prevoz bolnih živali v klavnico, se lahko zavedajo teh stroškov in razumejo, da bi lahko sami usmrtitev izvedli na bolj stroškovno učinkovit način. Drugi razlog je povezan z etičnimi vprašanji. Vozniki živih živali, ki so pogosto izpostavljeni različnim situacijam in izzivom med prevozom, razvijejo določeno strokovno mnenje glede primerne ravnanja z bolnimi živalmi. Vozniki, ki so v neposrednem stiku z bolnimi živalmi med prevozom, lahko ocenijo, da je usmrtitev bolne živali bolj humano dejanje kot dolgotrajno zdravljenje ali naporen transport, ki bi lahko povzročila trpljenje in morda celo neizogibno smrt živali. Na tem mestu je pomembno opozoriti, da so razlogi in mnenja voznikov živih živali lahko odvisni od različnih dejavnikov, vključno s kulturo, izkušnjami in izobraževanjem. Razlike v znanju in pogledih med zaposlenimi v klavnicah in vozniki je mogoče pripisati njihovim različnim vlogam in odgovornostim v panogi. Osebe, ki je neposredno vključeno v vsakodnevno upravljanje in oskrbo živali, ima verjetno več neposrednih izkušenj in znanja o dobrobiti živali. Vozniki živih živali pa se osredotočajo predvsem na prevoz in morda niso tako dobro seznanjeni z načeli in praksami dobrobiti živali. Spodbujanje sodelovanja in komunikacije med zaposlenimi v klavnicah in vozniki lahko pripomore k skupni zavezanosti k spoštovanju dobrobiti živali v celotni dobavni verigi. Na tem mestu se postavlja vprašanje ali bi bilo smiselno, da se iz strani stroke in veterinarske inšpekcije napišejo smernice, kdaj živali niso primerne za transport. Same smernice pa se vključijo v izobraževanje prevoznikov po Uredbi (ES) 1/2005, kot del dobrobiti živali med prevozom.

Na področjih kjer obstajajo vrzeli v znanju o dobrobiti rejnih živali, je potrebno vlagati v raziskave, razvoj in širjenje znanja (43). V nasprotnem primeru lahko dobrobit rejnih živali vpliva tudi na kakovost končnega proizvoda. Temple Grandin in sodelavci so opravili obsežne raziskave, ki so pokazale, da se kakovost mesa izboljša, če se pri govedu ob zakolu zmanjša

stres (44, 45, 46, 47). Slabo počutje živali med prevozom in čakanjem na zakol prav tako povzroči slabšo kakovost proizvoda (48).

Pri primerjavi strinjanja s trditvami o različnih temah, povezanih z dobrobitjo živali, potrebami po vodi in krmi, dobrim počutjem živali in zdravstvenim stanjem, so se pokazale nadaljnje razlike. Zaposleni v klavnicah so bili neopredeljeni glede trditve, da imajo udomačene rejne živali drugačne potrebe kot njihove divje prednice, medtem ko so se vozniki s to trditvijo strinjali. To kaže na različno razumevanje specifičnih potreb in značilnosti udomačenih živali v primerjavi z njihovimi divjimi predniki. Mnenja so se razhajala tudi glede potrebe po nastilju v začasnih nastanitvenih ogradah klavnic, pri čemer so bili zaposleni v klavnicah neopredeljeni, kar kaže na pomanjkanje soglasja med njimi, medtem ko se vozniki s trditvijo po večini niso strinjali. To nakazuje, da morda različno dojemajo pomen nastilja za živali v začasnih namestitvah. Namreč sam nastilj lahko izboljša kakovost počitka živali v hlevih klavnic, izboljša temperaturno ugodje in preprečuje zdrse živali. V klavnicah, ki nimajo možnosti čiščenja hlevov in odstranjevanja nastilja pa lahko to predstavlja težavo. Neopredeljeni odgovori v tem primeru lahko kažejo na potrebo po dodatnih pojasnilih ali informacijah o tej temi.

Ugotovili smo tudi, da so zaposleni v klavnicah v primerjavi z vozniki živali bolj seznanjeni s prednostmi klanja v mobilnih in stacionarnih klavnicah. Zdi se, da so bili zaposleni v klavnicah bolj odprti za obe metodi in so bili pripravljeni razmisliti o alternativnih metodah. To je mogoče pripisati njihovemu poznavanju različnih pristopov ter morebitnih prednosti in slabosti vsake metode. Po drugi strani pa so vozniki ostali neopredeljeni, kar kaže na pomanjkanje izkušenj ali znanja o razlikah med temi pristopi. Zelo smo zadovoljni z ugotovitvijo, da vsi anketirani menijo, da so živali čuteča bitja in da se zavedajo, da amonijak ne draži sluznic samo pri ljudeh, temveč da izredno moti tudi živali. Prišli pa smo tudi do zaskrbljujočih ugotovitev in sicer, da vozniki živih živali v povprečju ne vedo, da prisotnost bolezni vpliva na raven dobrobiti živali, saj so bili večinoma neopredeljeni, kar kaže na morebitno pomanjkanje ozaveščenosti ali razumevanja povezave med boleznimi in dobrobitjo živali. Na drugi strani pa so se zaposleni v klavnicah močno strinjali, da bolezen vpliva na dobrobit živali. Ta odgovor kaže, da se zavedajo škodljivih učinkov bolezni na dobro počutje živali ter pomena preprečevanja in obvladovanja bolezni. Še ena zaskrbljujoča ugotovitev je ta, da večina vseh anketiranih ne pozna izraza biovarnost. To predstavlja resno skrb v kontekstu aktualnega problema afriške prašičje kuge

(APK), ki ogroža prašičerejski sektor tako na nacionalnem kot mednarodnem nivoju. Afriška prašičja kuga je nalezljiva virusna bolezen domačih in divjih prašičev, za katero trenutno ni cepiva. Neupoštevanje ustreznih biovarnostnih ukrepov v kmetijstvu, transportu prašičev in v klavnicah lahko prispeva k širjenju te bolezni. Glede na to, da se APK zelo hitro širi je razumevanje in uresničevanje koncepta biovarnosti ključno za preprečevanje širjenja bolezni ter zaščito prašičerejskega sektorja pred izbruhi in potencialnimi gospodarskimi ter ekonomskimi posledicami. Poleg povezave z aktualno problematiko v svetu pa dosledno izvajanje biovarnostnih ukrepov na splošno omogoča zmanjšanje prevalence in incidence infekcijskih in zajedavskih bolezni ter zmanjšuje porabo antibiotikov, antiparazitikov in drugih zdravil (49).

Na splošno so zaposleni v klavnicah pokazali več znanja s področja dobrobiti živali kot vozniki. Pri obojih se je izkazalo, da mogoče niso dovolj seznanjeni z zakonom in podzakonskimi akti, ki obravnavajo dobrobit živali, saj so glede trditve, ki govori o tem, da so predpisi odlično napisani in pokrivajo vse živalske vrste, ostali neopredeljeni. Oboji so tudi mnjenja, da če se živali učinkovito razmnožujejo in so v dobri kondiciji, pomeni, da dosegamo standarde dobrobiti oz. da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno. Seveda trditvi nista napačni in se z njimi strinjamo, vendar pa se je potrebno na tem mestu zavedati, da če želimo trditi, da je za dobrobit živali dobro poskrbljeno, mora biti izpolnjenih še veliko več pogojev. Prav tako smo iz rezultatov raziskave lahko razbrali, da večina zaposlenih v klavnicah kot tudi voznikov živali ne pozna najbolje Programa razvoja podeželja Republike Slovenije, saj so glede trditve o poznavanju le-tega ostali neopredeljeni. V Sloveniji so z Uredbo o ukrepu dobrobit živali iz Programa razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014-2020 podprta kmetijska gospodarstva, ki izpolnjujejo zahteve za dobrobit živali, ki presegajo minimalne pogoje in običajne rejske prakse v letu 2021 (50). Kot je bilo že omenjeno (38), imata zelo pomembno vlogo pri dobrobiti živali tudi prevoz in začasna namestitve rejnih živali. Za nosilce živilske dejavnosti so lahko enkratni stroški, povezani s spremembo infrastrukture in preusmeritvijo praks, veliko breme (43). Naslednji korak bi zato lahko bil razširitev predpisov o dobrobiti na finančno podporo prevoznikom z boljšimi praksami in klavnicam z boljšo sodobno opremo prostorov za začasno namestitvev.

Glede na dobljene rezultate raziskave bi bilo potrebno tako zaposlene v klavnicah kot voznike živih živali bolj informirati in ozaveščati glede predpisov, ki zadevajo ravnanje z živalmi ter njihovo dobrobit.

V drugem delu raziskave smo primerjali rezultate pridobljene s strokovnim opazovanjem (realno oceno stanja klavnic/transportnih sredstev) in ocene pomembnosti posameznih parametrov dobrobiti anketirancev. Študija kaže, da so rezultati ocen strokovnjaka v povprečju nižji v primerjavi z ocenami pomembnosti po mnenju zaposlenih v klavnici in tudi vozniki živih živali, razen pri eni postavki (prah v prostorih za začasno namestitev živali). Večinoma gre za ponavljanje vzorca, kjer anketiranci ocenijo posamezne parametre kot zelo pomembne in so mnenja, da se jih mora upoštevati, a se pri oceni strokovnjaka potem izkaže, da v praksi zadeva ni obravnavana s takšno mero pomembnosti, kot bi morala biti glede na oceno anketirancev. Zaposleni v slovenskih klavnicah dajejo visoko prednost vsem parametrom dobrobiti živali. To se ujema z rezultati drugih raziskav, opravljenih po svetu, ki kažejo, da ljudje menijo, da so zakoni o dobrobiti in zaščiti živali pomembni, da si želijo boljše dobrobiti živali ter dobrobit živali razumejo kot pomembno družbeno vprašanje (18, 40). Dejstvo, da so najvišje samoocene pri parametrih bivalnih razmer in okoljskih pogojev dosegli v hlevih oz. prostorih za začasno namestitev živali, kaže na to, da slovenski klavničarji tem vidikom dobrobiti živali pripisujejo velik pomen. Hlevi klavnic so območja, kjer se živali zadržujejo pred zakolom in ključno je, da so pogoji v tem območju ugodni za dobrobit živali. Visoka stopnja samoocene kaže, da se zaposleni v klavnicah, ki so sodelovali v raziskavi zavedajo pomena ustreznih bivalnih in okoljskih pogojev v tej fazi poti živali. Ustrezno prezračevanje, ogrevalni sistemi in ustrezen prostor so ključni dejavniki, ki pomagajo zmanjšati stres, nelagodje in morebitne zdravstvene težave živali. (38, 39, 40, 41). Visoka samoocena teh parametrov odraža tudi prepoznanje pravnih in etičnih obveznosti, povezanih z dobrobitjo živali v fazi pred zakolom. To kaže, da se zaposleni v klavnicah zavedajo pomena ustvarjanja ugodnega okolja za živali v tem obdobju (pred zakolom).

Na splošno lahko na podlagi rezultatov trdimo, da je bilo manj odstopanj oz. razlik pri oceni strokovnjaka in ocenah pomembnosti posameznih parametrov dobrobiti s strani zaposlenih v klavnicah, v perutninskih klavnicah.

Rezultati, vezani na transport, prav tako kažejo neskladje med opažanji strokovnjakov in samoocenami udeležencev. V večini primerov so bila opažanja strokovnjakov ocenjena nižje kot samoocene udeležencev, kar kaže na možno razliko v dojemanju ali ozaveščenosti o dobrobiti živali med prevozom. Pri dveh parametrih so se ocene strokovnjakov ujemale s samoocenami udeležencev, predvsem okoljski pogoji z oceno 3,9, kar kaže, da se tako strokovnjaki kot udeleženci zavedajo pomena ustreznega prezračevanja transportnega sredstva za zagotavljanje dobrobiti živali. Vozniki živih živali so odgovarjali, da se jim zdi zelo pomembno, da živali, ki jih prevažajo, nimajo problemov pri hoji in da ne šepajo, čeprav smo pri strokovni oceni večkrat opazili živali, ki so šepale. To nam pove, da vozniki mogoče ne znajo najbolje oceniti, ali žival šepa ali ne, zato bi bilo primerno, da se jih izobražuje tudi v smeri boljšega poznavanja fiziologije živali, patofiziologije in obnašanja. Tako bi prej prepoznali tovrstne težave pri živalih in bi živali v primeru hujšega šepanja ali otežene hoje prihranili stres ter odklonili prevoz take živali. Vse to bi pripomoglo k zmanjšanju razlike, v našem primeru, med oceno strokovnjaka in oceno pomembnosti parametrov anketiranih voznikov živali. Odgovor enega voznika, da mu ni pomembno, ali bo zaradi nepravilnega prevoza živih živali v klavnico dobil kazen, je morda vplival na nižjo skupno oceno njegove samoocene. To kaže na morebitno pomanjkanje zavedanja, da lahko nepravilna vožnja povzroči stres in nelagodje pri živalih, kar lahko privede do nižje ravni dobrobiti živali. Prevoz živih živali je kritična faza v celotnem procesu dobrobiti živali, zato je treba zagotoviti, da se z živalmi ravna in jih prevažajo na način, ki zmanjšuje stres, nelagodje in tveganje poškodb. Sankcije za nepravilen prevoz ali ravnanje z živalmi morajo uveljavljati predpise in spodbujati ustrezno ravnanje z živalmi med prevozom (38, 51).

V celoti lahko rečemo, da je aktualnost tematike dobrobiti živali posledica premika v družbenih vrednotah in ozaveščenosti, zahtev potrošnikov, strožjih zakonodaj in prizadevanj organizacij za dobrobit živali ter napredka znanosti in tehnologije. Pomembno je, da se ta aktualna tematika nadaljuje in da se še naprej izboljšujejo standardi ter spodbuja odgovorno ravnanje do živali v vseh sektorjih, da se zagotovi njihovo dostojanstvo in preprečuje nepotrebno trpljenje. S tem se odzivamo na pričakovanja družbe in ustvarjamo bolj etično in trajnostno prihodnost za vse živalske vrste.

SKLEPI

1. V prvi hipotezi smo predvidevali, da bodo rezultati anket pokazali, da so zaposleni v klavnicah bolj seznanjeni z upoštevanjem dobrobiti živali v primerjavi z anketiranimi vozniki živih živali. Naši rezultati hipotezo potrjujejo, saj so v splošnem zaposleni v klavnicah v delu ankete, kjer smo preverjali poznavanje dobrobiti, pokazali več znanja s področja dobrobiti živali kot vozniki.
2. V drugi hipotezi smo predvidevali, da večina anketiranih, tako zaposlenih v klavnici kot voznikov živali, na rejne živali gledajo predvsem s stališča dobička. Ugotovili smo, da so zaposleni v klavnicah predvsem neopredeljeni, saj je bil povprečen rezultat tu 3,2, medtem ko se vozniki živali niso strinjali s tem, da se na rejne živali gleda predvsem z vidika zaslužka. Rezultat pri voznikih je bil 2,6. Na stališče glede te trditve pa moramo mi kot zunanji opazovalci pogledati malo širše, če želimo realen rezultat. Na to, kako nekdo gleda na žival, ali je to z vidika dobička ali ne, vpliva veliko več kot le to, kar nam odgovori posameznik. Realno gledano so rejne živali v bistvu vir dohodka tako za zaposlene v klavnici kot voznike živali. Nas je tu zanimal predvsem odnos anketirancev do živali in na kakšen način jih tretirajo. Navadno se ti delavci čustveno distancirajo od živali, saj bi bilo psihično prenaporno vsakodnevno žalovati za živalmi, ki gredo v zakol. In pri distanciranju lahko pride do tega, da se klavničarji in vozniki včasih ne zavedajo ali pa ne upoštevajo dobrobitnih standardov, kar lahko privede do neprimernega ravnanja, grobosti in zlorabe živali. Ti negativni odnosi do živali lahko vključujejo kričanje na živali, grobo ravnanje, ignoriranje njihovih potreb ali povzročanje bolečin. Svoje delo želijo opraviti čim hitreje in se odmakniti od psihično napornega okolja in zaradi slednjega prihaja do napak in nestrokovnosti. Pomembno je, da se izobražujejo in ozaveščajo tako zaposleni v klavnicah kot tudi vozniki živih živali o pomenu dobrobiti živali ter o pravih postopkih in pristopih pri ravnanju z živalmi. S tem se lahko izboljša njihov odnos in skrb za dobrobit živali ter zagotovi spoštljivo in humano ravnanje z živalmi v klavnicah.
3. Ugotovili smo, da je več pomanjkljivosti glede upoštevanja načel dobrobiti in zakonodaje na tem področju, po oceni strokovnjaka, v klavnicah kot pri transportu živih živali. Po pregledu vseh statistično pridobljenih rezultatov se pojavljajo večje razlike med oceno

strokovnjaka in oceno pomembnosti zaposlenih v klavnici kot med oceno strokovnjaka in oceno pomembnosti voznikov živih živali. S tem smo potrdili našo tretjo hipotezo.

4. Potrdili smo tudi hipotezo, da se ocena strokovnjaka glede ravnanja delavca z živimi živalmi razlikuje od samoocene delavca. Ugotovili smo namreč, da so rezultati ocen strokovnjaka v povprečju nižji v primerjavi z ocenami pomembnosti po mnenju zaposlenih v klavnici in tudi vozniki živih živali. Večinoma gre za ponavljanje vzorca, kjer anketiranci ocenjujejo posamezne parametre kot zelo pomembne in so mnenja, da se jih mora upoštevati, a se pri oceni strokovnjaka potem izkaže, da v praksi zadeva ni obravnavana s takšno mero pomembnosti, kot bi morala biti glede na oceno anketirancev.

7 POVZETEK

Raziskava je temeljila na preučevanju poznavanja zakonodaje in trenutne situacije v zvezi z dobrobitjo rejnih živali med transportom in v klavnicah. Za ta namen je bil pripravljen anketni vprašalnik, ki se je osredotočal na razumevanje anketirancev o njihovem delu, poznavanju zakonodaje, izobraževanju in stališčih do dobrobiti živali. Hkrati je bil ocenjen tudi splošni vtis, obnašanje živali, zdravstveno varstvo živali, oprema klavnic, okoljski parametri itd. Cilj raziskave je bil statistično obdelati rezultate anket in ugotoviti, kateri dejavniki vplivajo na stališča posameznikov. V raziskavi so sodelovali člani klavničnega osebja in poklicni vozniki živih živali. Sodelovalo je deset klavnic (deset zaposlenih v klavnicah) in devet voznikov živih živali. Raziskava je zajemala šest klavnic za rdeče meso in štiri perutninske klavnice. Analizirano je bilo stanje dobrobiti živali tako v klavnicah kot med transportom. Zaradi obsežnosti analize so bile uporabljene štiri modifikacije vprašalnika.

Ugotovljenih je bilo več zaskrbljujočih dejstev. Večina zaposlenih v klavnicah meni, da potrebujejo več in/ali boljše praktično usposabljanje. Vozniki živih živali so bili v povprečju bolj naklonjeni temu, da bi rejci sami usmrtili bolne živali brez visokih stroškov zdravljenja ali usmrčitve. Razlog za takšno stališče voznikov živih živali bi lahko bil povezan z ekonomskim ali etičnim vidikom. Zaposleni v klavnicah so pokazali več znanja o dobrobiti živali kot vozniki, vendar pa je bilo pri obeh skupinah ugotovljeno pomanjkanje poznavanja zakona in predpisov, ki obravnavajo dobrobit živali. Poleg tega večina zaposlenih v klavnicah in voznikov živali ni najbolje poznala Programa razvoja podeželja RS. Pomembno dejstvo je, da večina zaposlenih v klavnicah ni vedela, da je potrebno nuditi nastilj rejnim živalim v hlevih klavnic. Razumevanje prednosti klanja v mobilnih in navadnih klavnicah je bilo boljše med zaposlenimi v klavnicah kot med vozniki živali, vendar pa so bili vsi anketirani enotni v tem, da so živali čuteča bitja in da je amonijak moteč tako za ljudi kot za živali. Zaskrbljujoče pa je bilo dejstvo, da vozniki živih živali v povprečju niso vedeli, da prisotnost bolezni vpliva na raven dobrobiti živali in da večina anketiranih ni poznala izraza biovarnost. Ugotovili smo še, da so rezultati ocen strokovnjaka v povprečju nižji v primerjavi z ocenami pomembnosti po mnenju zaposlenih v klavnici in tudi voznikov živih živali. Razlike med ocenami strokovnjaka in ocenami zaposlenih so bile manjše v perutninskih klavnicah v primerjavi z drugimi klavnicami.

Glede na rezultate raziskave je zaključek, da je potrebno tako zaposlene v klavnicah kot voznike živih živali bolj informirati in ozaveščati glede predpisov, ki urejajo ravnanje z živalmi in njihovo dobrobit. To vključuje boljše praktično usposabljanje, poznavanje zakonodaje, izobraževanje o dobrobiti živali ter ozaveščanje o prednostih določenih postopkov in standardov v klavnicah in med transportom. S tem bi se lahko izboljšalo ravnanje z živalmi ter zagotovilo njihovo boljše počutje v celotni dobavni verigi mesne industrije.

8 SUMMARY

The study was based on examining the knowledge of legislation and the current situation regarding the welfare of farm animals during transport and in slaughterhouses. For this purpose, a questionnaire was prepared, focusing on the respondents' understanding of their work, knowledge of legislation, education, and attitudes towards animal welfare. Additionally, the overall impression, animal behavior, animal health care, slaughterhouse equipment, environmental parameters, etc., were also evaluated. The aim of the research was to statistically analyze the survey results and determine which factors influence individuals' attitudes. The study involved members of slaughterhouse staff and professional livestock transporters. Ten slaughterhouses and nine livestock transporters participated in the research. The study included six red meat slaughterhouses and four poultry slaughterhouses. The welfare status of animals was analyzed both in slaughterhouses and during transport. Four modifications of the questionnaire were used due to the extensive analysis.

Several concerning facts were revealed. The majority of slaughterhouse employees believed that they needed more and/or better practical training. Livestock transporters were generally more inclined to allow farmers to slaughter sick animals themselves, without incurring high treatment or euthanasia costs. The drivers' viewpoint might be related to economic or ethical aspects. Slaughterhouse employees showed greater knowledge of animal welfare compared to livestock transporters, although both groups lacked awareness of the laws and regulations concerning animal welfare. Furthermore, most slaughterhouse employees and livestock transporters were not familiar with the Rural Development Program of the Republic of Slovenia. Importantly, the majority of slaughterhouse employees were unaware that bedding should be provided for farm animals in slaughterhouse barns. Understanding the advantages of mobile and traditional slaughterhouses was better among slaughterhouse employees than among livestock transporters. However, all respondents agreed that animals are sentient beings and that ammonia is irritating to both humans and animals. A concerning finding was that, on average, livestock transporters did not know that the presence of diseases affects animal welfare, and most respondents were unfamiliar with the term biosecurity. We also found that the results of expert assessments were generally lower compared to the importance ratings given by the employees in the slaughterhouse and livestock drivers. The differences between the

expert assessments and the ratings given by the employees were smaller in poultry slaughterhouses compared to other slaughterhouses.

Based on the research results, the conclusion is that both slaughterhouse employees and livestock transporters need to be better informed and educated about regulations governing animal handling and welfare. This includes improved practical training, knowledge of legislation, education on animal welfare, and raising awareness of the benefits of specific procedures and standards in slaughterhouses and during transport. By doing so, animal handling could be improved, ensuring better welfare throughout the entire meat supply chain.

9 ZAHVALE

Zahvalila bi se rada mentorjema prof. dr. Andreju Kirbišu in asist. dr. Manji Križman za priložnost in vzpodbudo skozi proces ustvarjanja Prešernove naloge. Vaša vodstva in usmeritve so mi omogočila, da sem se poglobila v temo ter pridobila ogromno izkušenj na tem področju. Neizmerno sem hvaležna Manji, ki me je spodbujala, me vodila in motivirala ter mi bila v vsakem pogledu v oporo. Brez njene predanosti in podpore bi se izgubila v obsežnih podatkih in se spopadala s številnimi problemi. Njena strokovnost, hitra odzivnost in razumevanje sta mi omogočila, da sem premagala ovire in uspešno dokončala nalogo. Čeprav sem v sklopu raziskovanja za nalogo obiskala kar nekaj klavnic in bila priča številnim zakolom, ta izkušnja zaradi Manje in njenega pozitivnega duha sploh ni bila tako stresna in naporna. Skupaj z Manjo je bilo vse lažje in zato še enkrat – hvala!

Zahvaljujem se prof. dr. Alenka Dovč in doc. dr. Iztoku Tomažiču, ki sta mi pomagala pri urejanju podatkov iz anket in statistični obdelavi. Brez njune pomoči bi se utapljala v morju Excel tabel in števil. Hvala!

Seveda pa se ne smem pozabiti zahvaliti družini, partnerju in prijateljem, ki me prenašajo v mojih najboljših in najslabših trenutkih in ki so mi predstavljali trdno oporo in zavetje. Hvala, da ste prenašali moje jamranje in mi pomagali ohranjati zdravo ravnotežje med študijem in življenjem.

Na koncu se želim zahvaliti vsem, ki so prispevali k uspešnemu zaključku moje raziskovalne naloge. Brez vaše podpore, vodstva in spodbude ne bi mogla doseči svojih ciljev. Hvala za neprecenljive lekcije, ki sem se jih naučila skozi ta proces. Vaša prisotnost in prispevek so mi omogočili, da sem rasla kot študentka in kot oseba. Hvala!

10 LITERATURA

- 1 Fraser D. Understanding animal welfare. *Acta Vet Scand* 2008; 50: eS1 (7 str.)
doi: 10.1186/1751-0147-50-s1-s1
- 2 Temple D, Manteca X. Animal welfare in extensive production systems is still an area of concern. *Front Sustain Food Syst* 2020; 4: e545902 (18 str.) doi: 10.3389/fsufs.2020.545902
- 3 Alonso ME, González-Montaña JR, Lomillos JM. Consumers' concerns and perceptions of farm animal welfare. *Animals* 2020;10(3): e385 doi: 10.3390/ani10030385
- 4 Dovč A. Prvi rezultati v okviru CRP projekta »Reja domačih živali z nadgradnjo dobrobiti živali v skladu z družbenimi zahtevami (2020-23)«. In: 30. mednarodno znanstveno posvetovanje o prehrani domačih živali [tudi] Zdravčevi-Erjavčevi dnevi 2022. Murska Sobota: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, 2022: 47-51.
- 5 Goldberg AM. Farm animal welfare and human health. *Curr Environ Health Rep* 2016; 3(3): 313–21.
- 6 Uredba ES št. 853/2004 Evropskega parlamenta in sveta z dne 29. aprila 2004 o posebnih higienskih pravilih za živila živalskega izvora. *Ur List EU* 2004; L 139: 55 <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0853:20130701:SL:PDF> (29.maj 2023)
- 7 Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano. 4. oktober je svetovni dan živali [online]. Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, 2022. <https://www.gov.si/novice/2022-10-04-4-oktober-je-svetovni-dan-zivali/> (29.maj 2023)
- 8 KGZS. S spremembami zakona o zaščiti živali bomo dobili živalsko nadpolicijo [online]. Ljubljana: Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije, 2023. <https://www.kgzs.si/novica/s-spremembami-zakona-o-zasciti-zivali-bomo-dobili-zivalsko-nadpolicijo-2023-04-17> (29.maj 2023)
- 9 Veterinarska fakulteta. Kaj je dobrobit živali? [online]. Ljubljana: Veterinarska fakulteta Univerze v Ljubljani. <https://www.vf.uni-lj.si/kaj-je-dobrobit-zivali> (29.maj 2023)

- 10** European Commision. Slaughter and stunning [online]. EU: European Commision. https://food.ec.europa.eu/animals/animal-welfare/animal-welfare-practice/slaughter-stunning_en (29.maj 2023)
- 11** Uredba sveta (ES) št. 1099/2009 z dne 24. septembra 2009 o zaščiti živali pri usmrčitvi. Ur List EU 2009; L 303. <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:303:0001:0030:SL:PDF> (29.maj 2023)
- 12** Uredba o izvajanju Uredbe (ES) o zaščiti živali pri usmrčitvi. Ur List RS 2017; 27(5): 743–59. <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED7055> (1. februar 2017).
- 13** HN VF. Hälsingestantan – A mobile abattoir [online]. Hälsingland: High Nature Value Farming, 2020. http://www.hnmlink.eu/download/Sweden_Mobileabattoir.pdf (29.maj 2023)
- 14** IEDE News. Austria: Fewer animal transports due to mobile slaughtering [online]. Europe: IEDE News, 2020. <https://iede.news/en/international/austria-less-animal-transport-by-allowing-mobile-slaughter/> (20.maj 2023)
- 15** Regulation (EU) No 1305/2013 of the europena parliament and of the council of 17 december 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) No 1698/2005 Off J Eur Union 2013; L347/487:1-62. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R1305> (2. junij 2023).
- 16** Evropska komisija. Pooblaščenec za dobrobit živali v Evropski uniji. Bruselj: Evropska unija, 2012. doi:10.2772/83727
- 17** Botreau R, Veissier I, Perny P. Overall assessment of animal welfare: strategy adopted in Welfare Quality®. Anim Welf 2009; 18(4), 363–70.

18 European Commission. Attitudes of EU citizens towards animal welfare.

Special Eurobarometer 2007; 270:1-82. https://www.politique-animaux.fr/fichiers/eurobarometer_-_attitudes_of_eu_citizens_towards_animal_welfare-2007.pdf (30. maj 2023).

19 Buller H, Cesar C. Eating well, eating fare: farm animal welfare in France. *Int J Soc Agric Food* 2007; 15(3): 1–14.

20 European Commission. Special Eurobarometer: Europeans, Agriculture and the Common Agricultural Policy. Brussels: European Commission 2007: 136-<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/557> (30. maj 2023).

21 Blokhuis H J, Jones R B, Geers R, Miele M, Veissier I. Measuring and monitoring animal welfare: Transparency in the food product quality chain. *Animal Welfare* 2003; 12(4): 445–55.

22 Blokhuis H J, Keeling L J, Gavinelli A, Serratos J. Animal welfare's impact on the food chain, *Trends Food Sci Technol* 2008; 19(suppl.1): S79–S87.

23 Warriss P D, Brown S N, Adams S J, Corlett I K. Relationships between subjective and objective assessments of stress at slaughter and meat quality in pigs. *Meat Sci.* 1994; 38(2): 329–40.

24 Temple D, Courboulay V, Manteca X, Velarde A, Dalmau A. The welfare of growing pigs in five different production systems: assessment of feeding and housing, *Animal* 2012; 6(4):656–67.

25 Velarde A, Dalmau A. Animal welfare assessment at slaughter in Europe: moving from inputs to outputs. *Meat Sci.* 2012; 92(3): 244–51.

26 Bock B B, van Huik M M. Animal welfare: the attitudes and behaviour of European pig farmers. *Br Food J* 2007; 109(11): 931–44.

27 Forkman B, Boissy A, Meunier-Salaün M C, Canali E, Jones R B. A critical review of fear tests used on cattle, pigs, sheep, poultry and horses. *Physiol Behav* 2007;92(3):340–74.

- 28.** Zhen S, Liu Y, Li X, Ge K, Chen H, Li C, Ren F. Effects of lairage time on welfare indicators, energy metabolism and meat quality of pigs in Beijing. *Meat Sci* 2013; 93(2): 287–91.
- 29** Rosenvold K, Andersen H J. Factors of significance for pork quality—a review. *Meat Sci* 2003; 64(3): 219–37.
- 30** O'Neill D J, Lynch P B, Troy D J, Buckley D J, Kerry J P. Effects of PSE on the quality of cooked hams. *Meat Sci* 2003; 64(2): 113–8.
- 31** Van de Perre V, Permentier L, De Bie S, Verbeke G, Geers R. Effect of unloading, lairage, pig handling, stunning and season on pH of pork. *Meat Sci* 2010; 86(4): 931–7.
- 32** Warriss P D. Optimal lairage times and conditions for slaughter pigs: a review. *Vet Rec.* 2003; 153(6): 170–6.
- 33** Geverink N A, Engel B, Lambooij E, Wiegant V M. Observations on behaviour and skin damage of slaughter pigs and treatment during lairage. *Appl Animal Behav Sci* 1997; 50(1): 1–13.
- 34** Young J F, Bertram H C, Oksbjerg N. Rest before slaughter ameliorates pre-slaughter stress-induced increased drip loss but not stress-induced increase in the toughness of pork. *Meat Sci* 2009; 83(4): 634–41.
- 35** Warriss P D, Brown S N, Knowles T G, Edwards J E, Kettlewell P J, Guise H J. The effect of stocking density in transit on the carcass quality and welfare of slaughter pigs: 2. Results from the analysis of blood and meat samples. *Meat Sci* 1998;50(4): 447–56.
- 36** Cevallos-Almeida M, Burgos-Mayorga A, Gómez CA, et al. Association between animal welfare indicators and microbiological quality of beef carcasses, including *Salmonella* spp., from a slaughterhouse in Ecuador. *Vet World* 2021; 14: 918–25.
- 37** Isbrandt R, Wiegard M, Meemken D, Langkabel N. Impact of procedures and human-animal interactions during transport and slaughter on animal welfare of pigs: a systematic literature review. *Animals* 2022; 12: e3391 (19 str.) doi: 10.3390/ani12233391

- 38** World Organization of animal Health. Introduction to the recommendations for animal welfare. Terrestrial Animal Health Code Volume I, Chapter 7.1: p.335-388. https://www.woah.org/en/what-we-do/standards/codes-and-manuals/terrestrial-code-online-access/?id=169&L=1&htmfile=chapitre_aw_introduction.htm (3. avgust 2023)
- 39** Cornish A, Raubenheimer D, McGreevy P. What We Know about the Public's Level of Concern for Farm Animal Welfare in Food Production in Developed Countries. *Animals* 2016; 6:74. doi: 10.3390/ani6110074
- 40** Sinclair M, Lee N Y P, Hötzel M J, de Luna M C T, Sharma A, Idris M, et al. International perceptions of animals and the importance of their welfare. *Front Animal Sci* 2022; 3: 1-23. <https://doi.org/10.3389/fanim.2022.960379>
- 41** Hemsworth P H, Coleman G J. Human-animal interactions and animal productivity and welfare. In: Hemsworth, P.H.; Coleman, G.J.; editors. *Human-Livestock- Interactions: The Stockperson and the Productivity and Welfare of Intensively Farmed Animals*. 2nd ed. Wallingford: CAB International 2011. p.47-83.
- 42** Gracia A. The determinants of the intention to purchase animal welfare-friendly meat products in Spain. *Anim Welf* 2013; 22: 255–65. DOI: 10.7120/09627286.22.2.255
- 43** Fernandes J N, Hemsworth P H, Coleman G J, Tilbrook A J. Costs and Benefits of Improving Farm Animal Welfare. *Agriculture* 2021; 11: 104. <https://doi.org/10.3390/agriculture11020104> (5. avgust 2023)
- 44** Grandin T. The effect of stress on livestock and meat quality prior to and during slaughter. *Int J Study Anim. Probl* 1980; 1: 313–37. https://www.wellbeingintlstudiesrepository.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=acwp_faafp (6. avgust 2023)
- 45** Grandin T. Handling methods and facilities to reduce stress on cattle. *Vet Clin N Am Food Anim Pract* 1998; 14: 325–41. [https://doi.org/10.1016/S0749-0720\(15\)30257-7](https://doi.org/10.1016/S0749-0720(15)30257-7) (6. avgust 2023)

- 46** Sinclair M, Hötzel M J, Lee N Y P, de Luna M C T, Sharma A, Idris M, et al. Animal welfare at slaughter: perceptions and knowledge across cultures. *Front Anim Sci* 2023; 4:1141789. doi: 10.3389/fanim.2023.1141789
- 47** Grandin T. Auditing animal welfare at slaughter plants. *Meat Sci* 2010; 86: 56-65. doi: 10.1016/j.meatsci.2010.04.022.
- 48** Dawkins M S. Animal welfare and efficient farming: Is conflict inevitable? *Anim Prod Sci* 2017; 57: 201–8. DOI: 10.1071/AN15383
- 49** Mutua F, Dione M. The Context of Application of Biosecurity for Control of African Swine Fever in Smallholder Pig Systems: Current Gaps and Recommendations. *Front Vet Sci* 2021; 8:e689811 (11str.) doi: 10.3389/fvets.2021.689811
- 50** Republika Slovenija. Uredba o ukrepu dobrobit živali iz Programa razvoja podeželja Republike Slovenije za obdobje 2014–2020 v letu 2021. V Republika Slovenija: Uradni list RS, št. 3/21, 28/21 – popr. in 189/21.
- 51** Uredba sveta (ES) št. 1/2005 z dne 22. decembra 2004 o zaščiti živali med prevozom in postopki, povezanimi z njim, in o spremembi Direktiv 64/432/EGS in 93/119/ES ter Uredbe (ES) 1255/97 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=CELEX:32005R0001&qid=1691342237484> (5. avgust 2023).

12 PRILOGE

Priloga 1: Anketni vprašalnik namenjen zaposlenim v klavnicah za rdeče meso

Supplement 1: Questionnaire for Employees in Red Meat Slaughterhouses

SPLOŠNO vezan na odnos do dobrobiti živali (odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

zap. številka

/

SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)		PODATKI	
1	Datum ogleda in poraba časa za splošni del		min.
2	Ime in priimek strokovnjaka oziroma spraševalca (1) in pomočnika (2)	1	2
3	Ime in priimek anketiranca nosilec dejavnosti ali oskrbnik, voznik—ustrezno obkroži		
4	Številka obrata Lahko se vpiše tudi naknadno.		
5	Naslov		
6	Vrste živali, ki se lahko koljejo v obratu in prevladujoča vrsta		
7	Plan klanja narejen za dan obiska		
8	Velikost uporabne talne površine hleva (m ²) in višina (m)		
9	Druge živali v obratu – naštejte (mačke, miši, podgane, vrane, vrabci, drugo) – naštejte		
10	Vrste in število posameznih kategorij rejnih živali, ki so prisotne v hlevu v času anketiranja		
SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)		PODATKI	
1	Spol anketiranca – obkrožite	letnica	
	rojstva		moški ženska
2	Najvišja dosežena stopnja izobrazbe?	- osnovna šola - srednja ali poklicna šola - gimnazija - diploma (strokovni ali višješolski programi, 1. bolonjska stopnja) - magisterij (2. bolonjska stopnja, mag. ZA imenom) - enoviti magistrski program - znanstveni magisterij (mag. PRED imenom) - doktorat	
3	Kakšna je vaša trenutna zaposlitev?	- kmetovalec - gozdar, ribič, lovec - obrtnik, proizvodni delavec	
	Ali mesto zaposlitve, npr. hlevar, pomočnik hlevarja, klavec (zapišite pod drugo)		

		• prodajalec, drug poklic za storitve
		• samostojni podjetnik
		• pisarniški delavec, uradnik
		• strokovnjak (zaposleni v vzgoji, izobraževanju, zdravstvu, inženirji ipd.)
		• visok uradnik, menedžer
		• nezaposlen
		• upokojenec
4	Drugo, prosimo navedite.	•
	Kakšna je smer vaše izobrazbe?	• kmetijska
		• veterinarska
	Drugo, prosimo navedite (npr. mesar).	•

SPLOŠNO MNENJE ZAPOSLENEGA GLEDE DOBROBITI (odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

Pomen lestvice: 1 se nikakor ne strinjam 2 se ne strinjam 3 sem neopredeljen/a 4 se strinjam 5 se popolnoma strinjam

TRDITVE – predvideni faktorji		OCENA				
1.	Pomembno je biti seznanjen z novostmi v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
2.	Mnenje širše javnosti ne sme vplivati na zagotavljanje dobrobiti v rejah živali.	1	2	3	4	5
3.	Rejne živali bi morale biti nastanjene v okolju, ki je čim bolj podobno njihovemu naravnemu okolju.	1	2	3	4	5
4.	Na rejne živali je potrebno gledati pretežno v smislu zaslužka.	1	2	3	4	5
5.	Rejne živali niso zmožne kazati čustev do ljudi.	1	2	3	4	5
6.	Menim, da je pomembno poznati zakonodajo v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
7.	V Sloveniji je skrb širše javnosti glede dobrobiti rejnih živali bolj poudarjena kot v drugih državah EU.	1	2	3	4	5
8.	Rejne živali morajo imeti možnost izražanja čim bolj naravnega obnašanja.	1	2	3	4	5
9.	Učinkovitost prireje naj bi bila prednostna naloga vsakega rejca.	1	2	3	4	5
10.	Rejna žival se več nauči, če jo občasno kaznuješ, kot če jo učiš z nagrado.	1	2	3	4	5
11.	O dobrobiti živali bi morali biti seznanjeni vsi udeleženi v reji živali (vsi zaposleni oziroma družinski člani).	1	2	3	4	5
12.	Organizacije, ki se ukvarjajo z dobrobitjo rejnih živali rejcem niso v pomoč.	1	2	3	4	5
13.	Bivalno okolje in hleve za začasno pridržanje rejnih živali moramo dnevno čistiti.	1	2	3	4	5

14.	Na rejne živali je potrebno gledati predvsem v smislu tržne vrednosti in stroškov.	1	2	3	4	5
15.	Kar ljudje vidijo kot mučenje živali, je v večini primerov le igra človeka z živaljo.	1	2	3	4	5
16.	Potrebno bi bilo organizirati tečaje, kjer bi udeleženci v praksi spoznavali načine zagotavljanja dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
17.	Država bi morala omogočiti finančna sredstva za izboljšave dobrobiti rejnih živali in živali v klavnicah.	1	2	3	4	5
18.	Rejne živali moramo zadrževati na za njih prijetnih/ugodnih pogojih.	1	2	3	4	5
19.	Na rejne živali je potrebno gledati podobno kot na stroje (v smislu učinka in izkoristka).	1	2	3	4	5
20.	Rejne živali se pravilno vedejo le, če se bojijo lastnika oziroma zaposlenega.	1	2	3	4	5
21.	Z veseljem bi prebral različne zloženke na temo o dobrobiti rejnih živali.	1	2	3	4	5
22.	Glede na to, da imamo ljudje toliko drugih problemov, širša javnost zganja preveč hrupa glede dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
23.	Rejne živali imajo nižji prag bolečine v primerjavi z drugimi živalmi (npr. hišnimi živalmi).	1	2	3	4	5
24.	Za rejca bi bilo bolje, da bi bolno žival sam usmrtil, kot da bi plačeval visoke stroške za zdravljenje ali usmrtitev.	1	2	3	4	5
25.	Večja kot je rejna žival, bolj grobo je potrebno z njo ravnati.	1	2	3	4	5
26.	O dobrobiti živali bi se morali učiti že v osnovnih in srednjih šolah.	1	2	3	4	5
27.	Večja kot je žival, bolj je hudobna.	1	2	3	4	5
28.	Zakonska opredelitev (marec 2020), da so živali čuteča bitja, je pravilna.	1	2	3	4	5
29.	Lastnik rejne živali lahko dela z njo, kot se mu zdi primerno.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO ZNANJE – POZNAVANJE DOBROBITI, NE GLEDE NA VRSTO ŽIVALI

(odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

1 se nikakor ne strinjam, aktivno zavračam 2 se ne strinjam 3 sem neopredeljen/a 4 se strinjam 5 se popolnoma strinjam, aktivno podpiram

OPIS – dobrobit splošno		OCENA				
A	POZNAVANJE, KAJ JE DOBROBIT					
1.	Zakon in podzakonski akti, ki obravnavajo dobrobit živali, so odlično napisani in pokrivajo vse živalske vrste.	1	2	3	4	5
2.	Če živali dobro rastejo pomeni, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
3.	Če se živali učinkovito razmnožujejo pomeni, da dosegamo standarde dobrobiti.	1	2	3	4	5
4.	Za živali, ki so v dobri telesni kondiciji, lahko trdimo, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
5.	Rejne živali so se v teku udomačitve (domestikacije) tako oddaljile od v naravi še živečih prednikov, da imajo drugačne potrebe.	1	2	3	4	5

6.	Program razvoja podeželja Republike Slovenije, ki izvaja ukrepe dobrobiti za govedo, drobnico in prašiče, je neprimeren in pomanjkljiv.	1	2	3	4	5
B	POTREBA PO HRANI IN VODI					
1.	Prehrana pri dobrobiti ne igra nobene vloge, pomembna je samo za rast in prirejo.	1	2	3	4	5
2.	Živali v hlevu ne potrebujejo pitne vode ali dodatne krme.	1	2	3	4	5
3.	Rejnim živalim mora biti pitna voda stalno na voljo.	1	2	3	4	5
4.	Rejnim živalim ni potrebno nuditi nastilja v hlevih klavnic.	1	2	3	4	5
5.	Pomembno je, kako skladiščimo krmo in da dnevno menjamo nastilj.	1	2	3	4	5
6.	Z lastnimi iztrebki zamazana pitna voda živalim ne škoduje.	1	2	3	4	5
C	POČUTJE ŽIVALI					
1.	Rejne živali so čuteča bitja.	1	2	3	4	5
2.	Živali v klavničnih hlevih ne čutijo potrebe po stiku s svojimi vrstniki.	1	2	3	4	5
3.	Dobrobit živali je pomembna od rojstva do zakola oziroma konca njenega življenja. Važno je, da je v tem obdobju poskrbljeno za njeno dobrobit.	1	2	3	4	5
4.	Amonijak draži sluznice samo pri ljudeh, pri živalih pa ne moti.	1	2	3	4	5
5.	Mobilne klavnice predstavljajo manjše trpljenje živali, saj tako odpade transport, ki je zanje zelo stresen.	1	2	3	4	5
6.	Klanje živali v klavnicah ima več prednosti v primerjavi s klanjem na kmetijskem gospodarstvu (doma).	1	2	3	4	5
D	ZDRAVSTVENO VARSTVO					
1.	Prisotnost bolezni ne vpliva na raven dobrobiti.	1	2	3	4	5
2.	Vseeno je, če živali tik pred zakolom preventivno cepimo.	1	2	3	4	5
3.	Živali, ki so zdrave, ne morejo trpeti ali doživljati stresa.	1	2	3	4	5
4.	Dejavniki, ki pripeljejo do stresa, so enaki pri ljudeh in živalih.	1	2	3	4	5
5.	Žival ne more imeti čira na želodcu.	1	2	3	4	5
6.	Izraz biovarnost pomeni, da je krma za živali neoporečna.	1	2	3	4	5
7.	Prisotnost bolezni ne vpliva na proizvodnjo mesa.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO vezan na ogled v klavnici (odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

OPIS – dobrobit splošno		ODGOVORI	
1	Koliko časa se že delate v klavnicah? <i>Napišite število let.</i>		
2	Ste kdaj delali v klavnici za belo meso oz. redeče meso? <i>Napišite ali obkrožite</i>	DA	NE
3	Ali jeste proizvode od živali, ki so zaklane v vašem objektu?	DA	NE
4	Ali bi se ob finančni spodbudi EU in/ali države vključil v projekte, vezane na dobrobit?	DA	NE

5	Ali se dodatno izobražujete na področju dobrobiti? Obkrožite – lahko večkrat / označite tudi tisti način izobraževanja, ki je prevladujoč.				DA	NE
	1 - strokovne revije in knjige	2 - kongresi in druga predavanja	3 - sodelovanje s strokovnjaki	4 - lastni projekti	5 - drugo	
6	Bi se udeležili predavanj na temo dobrobiti pri živalih?				DA	NE
	Tematika, ki vas še posebno zanima.					
7	Kako ste zadovoljni z anketo (vprašalnikom)? Ocena 1 do 5.				SEM	NISEM
8	Je bila anketa predolga? Vpišite čas trajanja celotne ankete.			min.	DA	NE

SPLOŠNO vezan na ogled v klavnici (izpolnjuje **strokovnjak** po ogledu)

OPIS Opazujemo, kako se je rejec obnašal do živali v času ogleda reje.		OCENA	
POZITIVEN PRISTOP			
1	Ima vzorno urejeno dokumentacijo (potni listi, izjave o prehranski varnosti, izjave prevoznika, seznam pregledanih živali). Podatke vpisuje sproti. Predhodno ste morali v reji pogledati tudi dokumentacijo.	DA	NE
2	Delavec je imel veliko vprašanj glede svojega dela, ki ga opravlja v klavnici.	DA	NE
3	Ob obisku sem se počutil/a dobro.	DA	NE
NEGATIVEN PRISTOP			
4	V hlevu/klavnici smo bili sami Ob odgovoru NE, podčrtajte kdo je bil z vami: delavec, oskrbnik, sami s študenti	DA	NE
5	Delavec je ob prehodu skozi hlev živali grobo odmikal (brcal).	DA	NE
6	Ob ogledu sem opazil/a pripomočke za spodbujanje specifičnega obnašanja (metla, palica, električni priganjač ...) Napišite katere.	DA	NE

PREŽVEKOVALCI – ogled hleva v klavnici (izpolnjuje strokovnjak ob ogledu)

0 – večje pomanjkljivosti, kjer je potrebno takojšnje ukrepanje		1 – pomanjkljivosti, ki zahtevajo opozorilo				
2 – manjše pomanjkljivosti (le nasvet)		3 – ni pomanjkljivosti (po standardu)		4 – ni pomanjkljivosti (nadstandard)		
OPIS – SPLOŠEN VTIS		OCENA				
1	Ob vstopu v hlev delavec opozori živali na svoj prihod. Delavca opazujemo med opravljanjem dela.	0	1	2	3	4
2	Prostor ima napis nezaposlenim/nepooblaščenim osebam vstop prepovedan.	0	1	2	3	4
3	Napajalniki puščajo, celotna tla boksov so umazana, nastilj je izrabljen oz ga ni. Obkrožite ustrezen odgovor.	0	1	2	3	4
4	Vprašljiva kakovost vode. Obkrožite ustrezen odgovor.	0	1	2	3	4
5	Živali imajo zamazano dlako. Imajo tudi poškodovano kožo. Obkrožite pravičen odgovor.	0	1	2	3	4
OBNAŠANJE						
1	Živali so radovedne, kažejo raziskovalno obnašanje, ni opaziti agresivnih živali. Obkrožite ustrezen odgovor.	0	1	2	3	4
2	Živali so videti prestrašene ob prisotnosti delavca/tujcev. Obkrožite pravičen odgovor.	0	1	2	3	4
3	Posamezne živali šepajo, težko hodijo.	0	1	2	3	4
4	Ravnanje z živalmi je neprimerno (grobo, nestrokovno – ocena 0). Opazujemo delavca pri gnanju živine v klavniški koridor.	0	1	2	3	4
5	Pri premikanju živali se upošteva njihovo normalno obnašanje	0	1	2	3	4
BIVALNI POGOJI						
1	Gostota živali v hlevu/klavniškem depaju je prevelika (samo opažanje).	0	1	2	3	4
2	Na predelkih v hlevih je označeno maksimalno število živali.	0	1	2	3	4
3	Hlev/depo ni očiščen, ni zaščite pred vremenskimi nepravilnostmi, ni igral oziroma obogatitvenega okolja. Opazujte bivalne pogoje v tem obdobju.	0	1	2	3	4
4	Osvetlitev vizualno ni primerna (presvetlo, pretemno). Obkrožite pravičen odgovor.	0	1	2	3	4
5	V hlevih je govedo privezano.	0	1	2	3	4
6	V hlevu so prisotne druge vrste živali.	0	1	2	3	4
OKOLJSKI PARAMETRI						
1	Termometrov in vlagomerov ni oziroma jih je premalo. Obkrožite pravičen odgovor.	0	1	2	3	4
2	V hlevu je veliko prahu.	0	1	2	3	4
3	V hlevu je veliko vlage.	0	1	2	3	4
4	Olfaktorično se zaznava amonijak. Zraven obvezno dopišite starost živali.	0	1	2	3	4
5	Ventilacija in gretje nista primerno urejena. Napišite način ventilacije in/ali gretja.	0	1	2	3	4
6	Tla v hlevih so nedrseča, živalim ne drsi.	0	1	2	3	4
7	Ograja v hlevih je nepoškodovana in preprečuje poškodbo živali.	0	1	2	3	4
8	Živalim je preprečen nepotrebni stiki z drugimi živalmi.	0	1	2	3	4
9	Oprema za omejitev premikanja med omamljanjem živalim ne povzroča nepotrebne bolečine.	0	1	2	3	4
10	Klavnica poda navodila za oprema za omejitev premikanja med omamljanjem glede kategorije in teže živali.	0	1	2	3	4

11	Prostor je miren (ni hrupa – ocena 4, hrup prisoten le kratek čas, ni močen, živali ne vznemirja – ocena 3, hrup prisoten le kratek čas, živali vznemirja – ocena 2, hrup je močan ves čas, živali so vznemirjene – ocena 0)	0	1	2	3	4
SKLADNOST Z UREDBO (Z živalmi se ravna v skladu z Uredbo ES 1099/2009.)						
1	Živali ob zakolu so pravilno omamljene.	0	1	2	3	4
2	Ob zakolu se pregledujejo znaki dobrega omamljanja v 3 fazah.	0	1	2	3	4
3	Če živali niso dobro omamljene, se postopek omamljanja ponovi.	0	1	2	3	4
4	Klavnica ima standardni operativni postopek za omamljanje. Delavec, ki omamlja, zanj ve.	0	1	2	3	4
5	Oseba, ki ravna z živimi živalmi, ima opravljen izpit v skladu z Uredbo ES 1099/2009.	0	1	2	3	4
6	Klavnica ima pooblaščenca za dobrobit živali. Ta vodi evidenco ukrepov.	0	1	2	3	4

PREŽVEKOVALCI – SPECIALEN DEL, vezan na odnos delavca do živali (odgovarja delavec po ogledu klavnice)

Kako pomembno se vam zdi, ... ? 1 sploh ni pomembno, 2 ni pomembno, 3 nimam mnenja, 4 je pomembno, 5 je zelo pomembno

OPIS – SPLOŠEN VTIS, OCENA						
1	... kako vstopate v hlev? Da na primer ogovorite živali, da prihajate?	1	2	3	4	5
2	... da napajalniki ne spuščajo, tla boksov so čista in da je nastilj suh?	1	2	3	4	5
3	... da je kakovost vode ustrezna?	1	2	3	4	5
4	... da nimajo živali zamazane dlake in ali imajo poškodbe na koži?	1	2	3	4	5
OBNAŠANJE						
1	... da so živali radovedne, kažejo raziskovalno obnašanje, niso agresivne?	1	2	3	4	5
2	... če so živali prestrašene ob vaši prisotnosti, ob prisotnosti tujca?	1	2	3	4	5
3	... če posamezne živali težko hodijo, šepajo?	1	2	3	4	5
4	... da živali ženete čim bolj strokovno in hitro?	1	2	3	4	5
5	...da pri premikanju živali upoštevate njihovo normalno obnašanje?	1	2	3	4	5
BIVALNI POGOJI						
1	... število živali na enoto površine?	1	2	3	4	5
2	...da imate na posameznem predelku v hlevu označeno maksimalno število živali?	1	2	3	4	5
3	... da je hlev/depo očiščen, da je prisotna zaščita pred vremenskimi nepravilnostmi, da so prisotna igrala oziroma obogatitveno okolje?	1	2	3	4	5
4	... da osvetlitev ni premočna, prešibka oz. traja premalo ali preveč časa? Obkrožite, kaj se delavcu zdi najpomembnejše: premočna, prešibka oz. prekratka, predolga.	1	2	3	4	5
5	... da govedo ni privezano?	1	2	3	4	5
6	... da so prisotne druge vrste živali (mačke, vrane, srake ...)?	1	2	3	4	5
OKOLJSKI PARAMETRI						

1	... da poznate temperaturo in vlago v hlevu? <i>Obkrožite, kaj je delavcu pomembnejše: temperatura, vlaga.</i>	1	2	3	4	5
2	... da v hlevu ni veliko prahu?	1	2	3	4	5
3	... da v hlevu ni veliko vlage?	1	2	3	4	5
4	... da v hlevu ni neprijetnih vonjav (prisotnost amonijaka)?	1	2	3	4	5
5	... ventilacija in ogrevanje v hlevu?	1	2	3	4	5
6	...da so tla v hlevih nedrseča?	1	2	3	4	5
7	...da je ograja v hlevih nepoškodovana?	1	2	3	4	5
8	...da se živalim prepreči nepotreben stik z drugimi živalmi?	1	2	3	4	5
9	...da oprema za omejitev premikanja med omamljanjem živalim ne povzroča nepotrebnih bolečin?	1	2	3	4	5
10	...da vam delodajalec poda navodila za opremo za omejitev premikanja med omamljanjem, glede kategorije in teže živali?	1	2	3	4	5
11	... da hrup ni prisoten?	1	2	3	4	5
SKLADNOST Z UREDBO (Z živalmi se ravna v skladu z Uredbo ES 1099/2009.)						
1	...da so živali ob zakolu so pravilno omamljene?	1	2	3	4	5
2	... da se ob zakolu pregledujejo znaki dobrega omamljanja v 3 fazah?	1	2	3	4	5
3	...da se postopek omamljanja ponovi, če živali niso dobro omamljene?	1	2	3	4	5
4	...da ima klavnica standardni operativni postopek za omamljanje?	1	2	3	4	5
5	...da ima oseba, ki ravna z živimi živalmi, opravljen izpit v skladu z Uredbo ES 1099/2009?	1	2	3	4	5
6	...da ima klavnica pooblaščenca za dobrobit živali ter da ta vodi evidenco ukrepov?	1	2	3	4	5

Priloga 2: Anketni vprašalnik namenjen voznikom živih živali v klavnice za rdeče meso

Supplement 2: Questionnaire for Livestock Drivers in Red Meat Slaughterhouses

zap. številka

/

SPLOŠNO vezan na odnos do dobrobiti živali (odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)			PODATKI	
11	Datum ogleda in poraba časa za splošni del			min.
12	Ime in priimek strokovnjaka oziroma spraševalca (1) in pomočnika (2)		1	2
13	Ime in priimek anketiranca <i>prevoznik/lastnik—ustrezno obkroži</i>			
14	Številka obrata, v katerega je pripeljal živino <i>Lahko se vpiše tudi naknadno.</i>			
15	Naslov			
16	Vrste živali, ki jih je prevoznik pripeljal			
17	Število živali na prevoznem sredstvu			
18	Velikost uporabne talne površine prevoznega sredstva (m ²) in višina (m)			
19	Starostne kategorije – <i>naštejte</i>			
SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)			PODATKI	
5	Spol anketiranca – <i>obkrožite</i>	letnica rojstva		moški ženska
6	Najvišja dosežena stopnja izobrazbe?	- osnovna šola - srednja ali poklicna šola - gimnazija - diploma (strokovni ali višješolski programi, 1. bolonjska stopnja) - magisterij (2. bolonjska stopnja, mag. ZA imenom) - enoviti magistrski program - znanstveni magisterij (mag. PRED imenom) - doktorat		
7	Kakšna je vaša trenutna zaposlitev?	- kmetovalec - gozdar, ribič, lovec - obrtnik, proizvodni delavec - prodajalec, drug poklic za storitve - samostojni podjetnik - pisarniški delavec, uradnik - strokovnjak (zaposleni v vzgoji, izobraževanju, zdravstvu, inženirji ipd.)		

		• visok uradnik, menedžer
		• nezaposlen
		• upokojenec
8	Drugo, prosimo navedite.	•
	Kakšna je smer vaše izobrazbe?	• kmetijska
		• veterinarska
	Drugo, prosimo navedite (npr. mesar).	•

SPLOŠNO MNENJE ZAPOSLENEGA GLEDE DOBROBITI (odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

Pomen lestvice: 1 se nikakor ne strinjam 2 se ne strinjam 3 sem neopredeljen/a 4 se strinjam 5 se popolnoma strinjam

TRDITVE – predvideni faktorji		OCENA				
1	Pomembno je biti seznanjen z novostmi v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
2	Mnenje širše javnosti ne sme vplivati na zagotavljanje dobrobiti v rejah živali.	1	2	3	4	5
3	Rejne živali bi morale biti nastanjene v okolju, ki je čim bolj podobno njihovemu naravnemu okolju.	1	2	3	4	5
4	Na rejne živali je potrebno gledati pretežno v smislu zaslužka.	1	2	3	4	5
5	Rejne živali niso zmožne kazati čustev do ljudi.	1	2	3	4	5
6	Menim, da je pomembno poznati zakonodajo v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
7	V Sloveniji je skrb širše javnosti glede dobrobiti rejnih živali bolj poudarjena kot v drugih državah EU.	1	2	3	4	5
8	Rejne živali morajo imeti možnost izražanja čim bolj naravnega obnašanja.	1	2	3	4	5
9	Učinkovitost prireje naj bi bila prednostna naloga vsakega rejca.	1	2	3	4	5
10	Rejna žival se več nauči, če jo občasno kaznuješ, kot če jo učiš z nagrado.	1	2	3	4	5
11	O dobrobiti živali bi morali biti seznanjeni vsi udeleženi v reji živali (vsi zaposleni oziroma družinski člani).	1	2	3	4	5
12	Organizacije, ki se ukvarjajo z dobrobitjo rejnih živali, rejcem niso v pomoč.	1	2	3	4	5
13	Bivalno okolje in hleve za začasno pridržanje rejnih živali moramo dnevno čistiti.	1	2	3	4	5
14	Na rejne živali je potrebno gledati predvsem v smislu tržne vrednosti in stroškov.	1	2	3	4	5
15	Kar ljudje vidijo kot mučenje živali, je v večini primerov le igra človeka z živaljo.	1	2	3	4	5
16	Potrebno bi bilo organizirati tečaje, kjer bi udeleženci v praksi spoznavali načine zagotavljanja dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
17	Država bi morala omogočiti finančna sredstva za izboljšave dobrobiti rejnih živali in živali v klavnicah.	1	2	3	4	5

18	Rejne živali moramo zadrževati na za njih prijetnih/ugodnih pogojih.	1	2	3	4	5
19	Na rejne živali je potrebno gledati podobno kot na stroje (v smislu učinka in izkoristka).	1	2	3	4	5
20	Rejne živali se pravilno vedejo le, če se bojijo lastnika oziroma zaposlenega.	1	2	3	4	5
21	Z veseljem bi prebral različne zloženke na temo o dobrobiti rejnih živali.	1	2	3	4	5
22	Glede na to, da imamo ljudje toliko drugih problemov, širša javnost zganja preveč hrupa glede dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
23	Rejne živali imajo nižji prag bolečine v primerjavi z drugimi živalmi (npr. hišnimi živalmi).	1	2	3	4	5
24	Za rejca bi bilo bolje, da bi bolno žival sam usmrtil, kot da bi plačeval visoke stroške za zdravljenje ali usmrtilitev.	1	2	3	4	5
25	Večja kot je rejna žival, bolj grobo je potrebno z njo ravnati.	1	2	3	4	5
26	O dobrobiti živali bi se morali učiti že v osnovnih in srednjih šolah.	1	2	3	4	5
27	Večja kot je žival, bolj je hudobna.	1	2	3	4	5
28	Zakonska opredelitev (marec 2020), da so živali čuteča bitja, je pravilna.	1	2	3	4	5
29	Lastnik rejne živali lahko dela z njo, kot se mu zdi primerno.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO ZNANJE – POZNAVANJE DOBROBITI, NE GLEDE NA VRSTO ŽIVALI

(odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

1 se nikakor ne strinjam, aktivno zavračam 2 se ne strinjam 3 sem neopredeljen/a 4 se strinjam 5 se popolnoma strinjam, aktivno podpiram

OPIS – dobrobit splošno		OCENA				
A	POZNAVANJE, KAJ JE DOBROBIT					
1	Zakon in podzakonski akti, ki obravnavajo dobrobit živali, so odlično napisani in pokrivajo vse živalske vrste.	1	2	3	4	5
2	Če živali dobro rastejo, pomeni, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
3	Če se živali učinkovito razmnožujejo pomeni, da dosegamo standarde dobrobiti.	1	2	3	4	5
4	Za živali, ki so v dobri telesni kondiciji, lahko trdimo, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
5	Rejne živali so se v teku udomačitve (domestikacije) tako oddaljile od v naravi še živečih prednikov, da imajo drugačne potrebe.	1	2	3	4	5
6	Program razvoja podeželja Republike Slovenije, ki izvaja ukrepe dobrobiti za govedo, drobnico in prašiče, je neprimeren in pomanjkljiv.	1	2	3	4	5
B	POTREBA PO HRANI IN VODI					
1	Prehrana pri dobrobiti ne igra nobene vloge, pomembna je samo za rast in prirejo.	1	2	3	4	5
2	Živali v hlevu ne potrebujejo pitne vode ali dodatne krme.	1	2	3	4	5
3	Rejnim živalim mora biti pitna voda stalno na voljo.	1	2	3	4	5

4	Rejnim živalim ni potrebno nuditi nastilja.	1	2	3	4	5
5	Pomembno je, da po vsaki vožnji žiih živali očistimo in razkužimo prevozn sredstvo.	1	2	3	4	5
6	Z lastnimi iztrebki zamazana pitna voda živalim ne škoduje.	1	2	3	4	5
C	POČUTJE ŽIVALI					
1	Rejne živali so čuteča bitja.	1	2	3	4	5
2	Živali ne čutijo potrebe po stiku s svojimi vrstniki.	1	2	3	4	5
3	Dobrobit živali je pomembna od rojstva do zakola oziroma konca njenega življenja. Važno je, da je v tem obdobju poskrbljeno za njeno dobrobit.	1	2	3	4	5
4	Amonijak draži sluznice samo pri ljudeh, pri živalih pa ne moti.	1	2	3	4	5
5	Mobilne klavnice predstavljajo manjše trpljenje živali, saj tako odpade transport, ki je zanje zelo stresen.	1	2	3	4	5
6	Klanje živali v klavnicah ima več prednosti v primerjavi s klanjem na kmetijskem gospodarstvu (doma).	1	2	3	4	5
D	ZDRAVSTVENO VARSTVO					
1	Prisotnost bolezni ne vpliva na raven dobrobiti.	1	2	3	4	5
2	Vseeno je, če živali tik pred zakolom preventivno cepimo.	1	2	3	4	5
3	Živali, ki so zdrave, ne morejo trpeti ali doživljati stresa.	1	2	3	4	5
4	Dejavniki, ki pripeljejo do stresa, so enaki pri ljudeh in živalih.	1	2	3	4	5
5	Žival ne more imeti čira na želodcu.	1	2	3	4	5
6	Izraz biovarnost pomeni, da je krma za živali neoporečna.	1	2	3	4	5
7	Prisotnost bolezni ne vpliva na proizvodnjo mesa.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO vezan na ogled transportnega sredstva (odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

OPIS – dobrobit splošno				ODGOVORI	
9	Koliko časa se že prevažate živali oz se ukvarjate s transportom živali? Napišite število let.				
10	Ste kdaj prevažali v klavnici za belo meso oz. rdeče meso? Napišite ali obkrožite			DA	NE
11	Ali jeste proizvode od živali, ki so zaklane v objektu, kamor vozite živali v zakol?			DA	NE
12	Ali bi se ob finančni spodbudi EU in/ali države vključil v projekte, vezane na dobrobit?			DA	NE
13	Ali se dodatno izobražujete na področju dobrobiti? Obkrožite – lahko večkrat / označite tudi tisti način izobraževanja, ki je prevladujoč.			DA	NE
	1 - strokovne revije in knjige	2 - kongresi in druga predavanja	3 - sodelovanje s strokovnjaki	4 - lastni projekti	5 - drugo

14	Bi se udeležili predavanj na temo dobrobiti pri živalih?			DA	NE
	Tematika, ki vas še posebno zanima.				
15	Kako ste zadovoljni z anketo (vprašalnikom)? <i>Ocena 1 do 5.</i>			SEM	NISEM
16	Je bila anketa predolga?	<i>Vpišite čas trajanja celotne ankete.</i>	min.	DA	NE

SPLOŠNO vezan na ogled transportnega sredstva (izpolnjuje **strokovnjak** po ogledu)

OPIS Opazujemo, kako se je rejec obnašal do živali v času ogleda reje.		OCENA	
POZITIVEN PRISTOP			
7	Ima vzorno urejeno dokumentacijo (potni listi, izjave o prehranski varnosti, izjave prevoznika, seznam pregledanih živali). Podatke vpisuje sproti. <i>Predhodno ste morali v reji pogledati tudi dokumentacijo.</i>	DA	NE
8	Delavec je imel veliko vprašanj glede svojega transporta živali.	DA	NE
9	Ob obisku sem se počutil/a dobro.	DA	NE
NEGATIVEN PRISTOP			
10	Delavec ni bil prisoten ob razkladanju živali. Z nami je bil hlevar/bili smo sami. <i>zapišite</i>	DA	NE
11	Delavec je ob razkladanju živali z njimi grobo ravna (brca, tebe, uporablja el. priganjač).	DA	NE
12	Ob ogledu sem opazil/a pripomočke za spodbujanje specifičnega obnašanja (metla, palica, električni priganjač ...)	DA	NE

PREŽVEKOVALCI – ogled transportnega sredstva (izpolnjuje strokovnjak ob ogledu)

0 večje pomanjkljivosti, kjer je potrebno takojšnje ukrepanje

1 pomanjkljivosti, ki zahtevajo opozorilo

2 manjše pomanjkljivosti (le nasvet)

3 ni pomanjkljivosti (po standardih)

4 ni pomanjkljivosti (nadstandard)

OPOMBA: točkovačnik smiselno uporabite pri vsakem vprašanju posebej (ustni dogovor).

OPIS			OCENA				
SPLOŠEN VTIS							
6	Ob pristopu k vozilu delavec opozori živali na svoj prihod. <i>Delavca opazujemo med opravljanjem dela.</i>		0	1	2	3	4
7	Tla puščajo, celotna tla so umazana, nastilj je izrabljen oz. ga ni. <i>Obkrožite ustrezen odgovor</i>		0	1	2	3	4
8	Živali imajo zamazano dlako. Imajo tudi poškodovano kožo. <i>Obkrožite ustrezen odgovor.</i>		0	1	2	3	4
OBNAŠANJE							
6	Živali so radovedne, kažejo raziskovalno obnašanje, ni opaziti agresivnih živali. <i>Obkrožite ustrezen odgovor</i>		0	1	2	3	4
7	Živali so videti prestrašene ob prisotnosti prevoznika/tujcev. <i>Obkrožite ustrezen odgovor.</i>		0	1	2	3	4
8	Posamezne živali šepajo, težko hodijo. <i>Opazujete med razkladanjem.</i>		0	1	2	3	4
9	Ravnanje z živalmi je neprimerno (grobo, nestrokovno – ocena 0). <i>Prevoznika opazujete med razkladanjem živali.</i>		0	1	2	3	4
10	Pri premikanju živali se upošteva njihovo normalno obnašanje. <i>Prevoznika opazujete med razkladanjem živali.</i>		0	1	2	3	4
TRANSPORTNI POGOJI							
7	Gostota živali na prevoznem sredstvu je prevelika (samo opažanje).		0	1	2	3	4
8	V navodilih ima napisano maksimalno število živali.		0	1	2	3	4
9	Igrala so prisotna. <i>Opišite vrsto obogatitve, ki jo vidite in ali je aktualna.</i>		0	1	2	3	4
10	Osvetlitev vizualno ni primerna (presvetlo, pretemno). <i>Obkrožite ustrezen odgovor.</i>		0	1	2	3	4
11	Na transportu živali niso privezane (nobena ni privezana – ocena 4; večina ni privezanih – 3; polovica ni privezanih – 2; večina so privezane – 1; vse so privezane – ocena 0).		0	1	2	3	4
12	Na transportu so prisotne druge vrste živali.		0	1	2	3	4
OKOLJSKI PARAMETRI							
12	Termometer in/ali vlagomer je/ni oz. sta/ju ni . <i>Obkrožite pravičen odgovor.</i>		0	1	2	3	4
13	Ventilacija ni primerno urejena. <i>Napišite način ventilacije.</i>		0	1	2	3	4
14	Tla so drseča, živalim drsi.		0	1	2	3	4
15	Stene/tla na prevoznem sredstvu so poškodovana in omogočajo poškodbo živali.		0	1	2	3	4
16	Živalim ni preprečen stik z drugimi živalmi.		0	1	2	3	4
17	Oprema za omejitev premikanja živalim povzroča nepotrebne bolečine.		0	1	2	3	4
18	Klančina za natovarjanje in iztovarjanje ni prestrma. <i>Izračun. Sina = nk/hip:</i>		0	1	2	3	4
19	Lastnik transporta je vozniku podal navodila za opremo glede omejitev premikanja, glede kategorije in teže živali, ki veljajo za to transportno sredstvo.		0	1	2	3	4

SKLADNOST Z UREDBO (ES 1/2005)						
1	Na izjavi prevoznika ja napisan kraj in čas odhoda.	0	1	2	3	4
2	Voznik je pripeljal živali brez nepotrebnih postankov.	0	1	2	3	4
3	Živali so neprimerne za prevoz.	0	1	2	3	4
4	Voznik odkloni prevoz živali, ki so neprimerne za prevoz v klavnico.	0	1	2	3	4
5	Oseba, ki prevaža žive živali v klavnico, ima opravljeno usposabljanje in izpit za prevoz živih živali v skladu z Uredbo ES 1/2005.	0	1	2	3	4
6	Voznik ni prejel opomina, odločbe, kazni za nepravilno vožnjo, prevozno sredstvo pri prevozu živali.	0	1	2	3	4

PREŽVEKOVALCI – SPECIALEN DEL, vezan na odnos delavca do živali

(odgovarja delavec po ogledu transportnega sredstva)

Kako pomembno se vam zdi, ... ?

1 sploh ni pomembno, 2 ni pomembno, 3 nimam mnenja, 4 je pomembno, 5 je zelo pomembno

OPIS		OCENA				
SPLOŠEN VTIS						
5	... kako pristopite k vozilu? Da na primer ogovorite živali, ko prihajate?	1	2	3	4	5
6	... da tla ne spuščajo, da so tla čista in da je nastilj suh?	1	2	3	4	5
7	... da živali nimajo zamazane dlake in/ali imajo poškodbe na koži?	1	2	3	4	5
OBNAŠANJE						
6	... da so živali radovedne, kažejo raziskovalno obnašanje, niso agresivne?	1	2	3	4	5
7	... če so živali prestrašene ob vaši prisotnosti, ob prisotnosti tujca?	1	2	3	4	5
8	... če posamezne živali težko hodijo, šepajo?	1	2	3	4	5
9	... da živali nakladate/razkladate čim bolj strokovno in hitro?	1	2	3	4	5
10	... da pri premikanju živali upoštevate njihovo normalno obnašanje?	1	2	3	4	5
TRANSPORTNI POGOJI						
7	... število živali na površino prevoznega sredstva?	1	2	3	4	5
8	...da poznate maksimalno število živali, ki lahko gre na prevozno sredstvo?	1	2	3	4	5
9	... da so prisotna igrala oziroma obogatitveno okolje?	1	2	3	4	5
10	... da osvetlitev ni premočna, prešibka oz. traja premalo ali preveč časa? <i>Obkrožite kaj se delavcu zdi najpomembnejše: premočna, prešibka oz. prekratka, predolga.</i>	1	2	3	4	5
11	... da živali niso privezane?	1	2	3	4	5
12	... da ob transportu niso prisotne druge vrste živali (prašiči, konji)?	1	2	3	4	5
OKOLJSKI PARAMETRI						
12	... da poznate temperaturo in vlago na transportnem sredstvu? <i>Obkrožite kaj se delavcu zdi pomembnejše: temperatura, vlaga.</i>	1	2	3	4	5

13	... ventilacija na transportnem sredstvu?	1	2	3	4	5
14	... tla na transportnem sredstvu?	1	2	3	4	5
15	... da so stene/tla nepoškodovana?	1	2	3	4	5
16	... da se živalim prepreči nepotreben stik z drugimi živalmi?	1	2	3	4	5
17	... kakovost opreme za omejitev premikanja?	1	2	3	4	5
18	... klančina za natovarjanje in iztovarjanje – njen nagib?	1	2	3	4	5
19	... da vam delodajalec poda navodila za opremo za omejitev premikanja, glede kategorije in teže živali, ki gredo na transportno sredstvo?	1	2	3	4	5
SKLADNOST Z UREDBO (ES 1/2005)						
1	... da na izjavi prevoznika napišete pravi kraj in čas odhoda?	1	2	3	4	5
2	... da pripeljete živali do kraja namembnosti brez nepotrebnih postankov?	1	2	3	4	5
3	... da veste, kdaj so živali neprimerne za prevoz?	1	2	3	4	5
4	... da odklonite prevoz živali, ki so neprimerne za prevoz v klavnico?	1	2	3	4	5
5	... da ima oseba, ki prevaža žive živali opravljeno usposabljanje in izpit za prevoz živih živali v skladu z Uredbo ES 1/2005?	1	2	3	4	5
6	... da voznik ni prejel opomina, odločbe, kazni za nepravilno vožnjo, prevozno sredstvo pri prevozu živih živali?	1	2	3	4	5

Priloga 3: Anketni vprašalnik namenjen zaposlenim v perutninskih klavnicah

Supplement 3: Questionnaire for Employees in Poultry Slaughterhouses

zap. številka
/

SPLOŠNO vezan na odnos do dobrobiti živali (odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)		PODATKI	
20	Datum ogleda in poraba časa za splošni del.		min.
21	Ime in priimek strokovnjaka oziroma spraševalca (1) in pomočnika (2)	1	2
22	Ime in priimek anketiranca <i>nosilec dejavnosti ali oskrbnik, voznik — ustrezno obkroži</i>		
23	Številka obrata <i>Lahko se vpiše tudi naknadno.</i>		
24	Naslov		
25	Vrste živali, ki se lahko koljejo v obratu in prevladujoča vrsta		
26	Plan klanja, narejen za dan obiska		
27	Velikost uporabne talne površine hleva (m ²) in višina (m)		
28	Druge živali v obratu (mačke, miši, podgane, vrane, vrabci, drugo) — <i>naštejte</i>		
29	Vrste in število posameznih kategorij rejnih živali, ki so prisotne v hlevu v času anketiranja		
SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)		PODATKI	
9	Spol anketiranca — <i>obkrožite</i>	letnica rojstva	moški ženska
10	Najvišja dosežena stopnja izobrazbe?	- osnovna šola - srednja ali poklicna šola - gimnazija - diploma (strokovni ali višješolski programi, 1. bolonjska stopnja) - magisterij (2. bolonjska stopnja, mag. ZA imenom) - enoviti magistrski program - znanstveni magisterij (mag. PRED imenom) - doktorat	
11	Kakšna je vaša trenutna zaposlitev?	- kmetovalec - gozdar, ribič, lovec - obrtnik, proizvodni delavec - prodajalec, drug poklic za storitve	

		• samostojni podjetnik
		• pisarniški delavec, uradnik
		• strokovnjak (zaposleni v vzgoji, izobraževanju, zdravstvu, inženirji ipd.)
		• visok uradnik, menedžer
		• nezaposlen
		• upokojenec
12	Drugo, prosimo navedite.	•
	Kakšna je smer vaše izobrazbe?	• kmetijska
		• veterinarska
	Drugo, prosimo navedite (npr. mesar).	•

SPLOŠNO MNENJE ZAPOSLENEGA GLEDE DOBROBITI (odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

Pomen lestvice: **1** se nikakor ne strinjam **2** se ne strinjam **3** sem neopredeljen/a **4** se strinjam **5** se popolnoma strinjam

TRDITVE – predvideni faktorji		OCENA				
1.	Pomembno je biti seznanjen z novostmi v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
2.	Mnenje širše javnosti ne sme vplivati na zagotavljanje dobrobiti v rejah živali.	1	2	3	4	5
3.	Rejne živali bi morale biti nastanjene v okolju, ki je čim bolj podobno njihovem naravnemu okolju.	1	2	3	4	5
4.	Na rejne živali je potrebno gledati pretežno v smislu zaslužka.	1	2	3	4	5
5.	Rejne živali niso zmožne kazati čustev do ljudi.	1	2	3	4	5
6.	Menim, da je pomembno poznati zakonodajo v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
7.	V Sloveniji je skrb širše javnosti glede dobrobiti rejnih živali bolj poudarjena kot v drugih državah EU.	1	2	3	4	5
8.	Rejne živali morajo imeti možnost izražanja čim bolj naravnega obnašanja.	1	2	3	4	5
9.	Učinkovitost prireje naj bi bila prednostna naloga vsakega rejca.	1	2	3	4	5
10.	Rejna žival se več nauči, če jo občasno kaznuješ, kot če jo učiš z nagrado.	1	2	3	4	5
11.	O dobrobiti živali bi morali biti seznanjeni vsi udeleženi v reji živali (vsi zaposleni oziroma družinski člani).	1	2	3	4	5
12.	Organizacije, ki se ukvarjajo z dobrobitjo rejnih živali, rejcem niso v pomoč.	1	2	3	4	5
13.	Bivalno okolje in hleve za začasno pridržanje rejnih živali moramo dnevno čistiti.	1	2	3	4	5
14.	Na rejne živali je potrebno gledati predvsem v smislu tržne vrednosti in stroškov.	1	2	3	4	5

15.	Kar ljudje vidijo kot mučenje živali, je v večini primerov le igra človeka z živaljo.	1	2	3	4	5
16.	Potrebno bi bilo organizirati tečaje, kjer bi udeleženci v praksi spoznavali načine zagotavljanja dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
17.	Država bi morala omogočiti finančna sredstva za izboljšave dobrobiti rejnih živali in živali v klavnicah.	1	2	3	4	5
18.	Rejne živali moramo zadrževati na za njih prijetnih/ugodnih pogojih.	1	2	3	4	5
19.	Na rejne živali je potrebno gledati podobno kot na stroje (v smislu učinka in izkoristka).	1	2	3	4	5
20.	Rejne živali se pravilno vedejo le, če se bojijo lastnika oziroma zaposlenega.	1	2	3	4	5
21.	Z veseljem bi prebral različne zloženke na temo o dobrobiti rejnih živali.	1	2	3	4	5
22.	Glede na to, da imamo ljudje toliko drugih problemov, širša javnost zganja preveč hrupa glede dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
23.	Rejne živali imajo nižji prag bolečine v primerjavi z drugimi živalmi (npr. hišnimi živalmi).	1	2	3	4	5
24.	Za rejca bi bilo bolje, da bi bolno žival sam usmrtil, kot da bi plačeval visoke stroške za zdravljenje ali usmrtitev.	1	2	3	4	5
25.	Večja kot je rejna žival, bolj grobo je potrebno z njo ravnati.	1	2	3	4	5
26.	O dobrobiti živali bi se morali učiti že v osnovnih in srednjih šolah.	1	2	3	4	5
27.	Večja kot je žival, bolj je hudobna.	1	2	3	4	5
28.	Zakonska opredelitev (marec 2020), da so živali čuteča bitja, je pravilna.	1	2	3	4	5
29.	Lastnik rejne živali lahko dela z njo, kot se mu zdi primerno.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO ZNANJE – POZNAVANJE DOBROBITI, NE GLEDE NA VRSTO ŽIVALI

(odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

1 se nikakor ne strinjam, aktivno zavračam 2 se ne strinjam 3 sem neopredeljen/a 4 se strinjam 5 se popolnoma strinjam, aktivno podpiram

OPIS – dobrobit splošno		OCENA				
A	POZNAVANJE, KAJ JE DOBROBIT					
1.	Zakon in podzakonski akti, ki obravnavajo dobrobit živali, so odlično napisani in pokrivajo vse živalske vrste.	1	2	3	4	5
2.	Če živali dobro rastejo pomeni, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
3.	Če se živali učinkovito razmnožujejo pomeni, da dosegamo standarde dobrobiti.	1	2	3	4	5
4.	Za živali, ki so v dobri telesni kondiciji, lahko trdimo, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
5.	Rejne živali so se v teku udomačitve (domestikacije) tako oddaljile od v naravi še živečih prednikov, da imajo drugačne potrebe.	1	2	3	4	5
6.	Program razvoja podeželja Republike Slovenije, ki izvaja ukrepe dobrobiti za govedo, drobnico in prašiče, je neprimeren in pomanjkljiv.	1	2	3	4	5
B	POTREBA PO HRANI IN VODI					

1.	Prehrana pri dobrobiti ne igra nobene vloge, pomembna je samo za rast in prirejo.	1	2	3	4	5
2.	Živali v hlevu ne potrebujejo pitne vode ali dodatne krme.	1	2	3	4	5
3.	Rejnim živalim mora biti pitna voda stalno na voljo.	1	2	3	4	5
4.	Rejnim živalim ni potrebno nuditi nastilja v hlevih klavnic.	1	2	3	4	5
5.	Pomembno je, kako skladiščimo krmo in da dnevno menjamo nastilj.	1	2	3	4	5
6.	Z lastnimi iztrebki zamazana pitna voda živalim ne škoduje.	1	2	3	4	5
C POČUTJE ŽIVALI						
1.	Rejne živali so čuteča bitja.	1	2	3	4	5
2.	Živali v klavničnih hlevih ne čutijo potrebe po stiku s svojimi vrstniki.	1	2	3	4	5
3.	Dobrobit živali je pomembna od rojstva do zakola oziroma konca njenega življenja. Važno je, da je v tem obdobju poskrbljeno za njeno dobrobit.	1	2	3	4	5
4.	Amonijak draži sluznice samo pri ljudeh, pri živalih pa ne moti.	1	2	3	4	5
5.	Mobilne klavnice predstavljajo manjše trpljenje živali, saj tako odpade transport, ki je zanje zelo stresen.	1	2	3	4	5
6.	Klanje živali v klavnicah ima več prednosti v primerjavi s klanjem na kmetijskem gospodarstvu (doma).	1	2	3	4	5
D ZDRAVSTVENO VARSTVO						
1.	Prisotnost bolezni ne vpliva na raven dobrobiti.	1	2	3	4	5
2.	Vseeno je, če živali tik pred zakolom preventivno cepimo.	1	2	3	4	5
3.	Živali, ki so zdrave, ne morejo trpeti ali doživljati stresa.	1	2	3	4	5
4.	Dejavniki, ki pripeljejo do stresa, so enaki pri ljudeh in živalih.	1	2	3	4	5
5.	Žival ne more imeti čira na želodcu.	1	2	3	4	5
6.	Izraz biovarnost pomeni, da je krma za živali neoporečna.	1	2	3	4	5
7.	Prisotnost bolezni ne vpliva na proizvodnjo mesa.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO vezan na ogled v klavnici (odgovarja zaposleni po ogledu klavnice)

OPIS – dobrobit splošno			ODGOVORI	
17	Koliko časa se že delate v klavnicah? <i>Napišite število let.</i>			
18	Ste kdaj delali v klavnici za belo meso oz. rdeče meso? <i>Napišite ali obkrožite.</i>		DA	NE
19	Ali jeste proizvode od živali, ki so zaklane v vašem objektu?		DA	NE
20	Ali bi se ob finančni spodbudi EU in/ali države vključil v projekte vezane na dobrobit?		DA	NE
21	Ali se dodatno izobražujete na področju dobrobiti? <i>Obkrožite – lahko večkrat / označite tudi tisti način izobraževanja, ki je prevladujoč.</i>		DA	NE

	1 - strokovne revije in knjige	2 - kongresi in druga predavanja	3 - sodelovanje s strokovnjaki	4 - lastni projekti	5 - drugo
22	Bi se udeležili predavanj na temo dobrobiti pri živalih?			DA	NE
	Tematika, ki vas še posebno zanimata.				
23	Kako ste zadovoljni z anketo (vprašalnikom)? Ocena 1 do 5.			SEM	NISEM
24	Je bila anketa predolga?	Vpišite čas trajanja celotne ankete.		min.	DA NE

SPLOŠNO vezan na ogled v klavnici (izpolnjuje **strokovnjak** po ogledu)

OPIS Opazujemo, kako se je rejec obnašal do živali v času ogleda reje.		OCENA	
POZITIVEN PRISTOP			
13	Ima vzorno urejeno dokumentacijo (potni listi, izjave o prehranski varnosti, izjave prevoznika, seznam pregledanih živali). Podatke vpisuje sproti. <i>Predhodno ste morali v reji pogledati tudi dokumentacijo.</i>	DA	NE
14	Delavec je imel veliko vprašanj glede svojega dela, ki ga opravlja v klavnici.	DA	NE
15	Ob obisku sem se počutil/a dobro.	DA	NE
NEGATIVEN PRISTOP			
16	V hlevu/klavnici smo bili sami. <i>Ob odgovoru NE, podčrtajte kdo je bil z vami: delavec, oskrbnik, sami s študenti</i>	DA	NE
17	Delavec je ob prehodu skozi hlev živali grobo odmikal (brcal).	DA	NE
18	Ob ogledu sem opazil/a pripomočke za spodbujanje specifičnega obnašanja (metla, palica, električni priganjač ...) <i>Napišite katere.</i>	DA	NE

PERUTNINA – ogled prostorov za začasno namestitev (izpolnjuje strokovnjak ob ogledu)

0 večje pomanjkljivosti, kjer je potrebno takojšnje ukrepanje

1 pomanjkljivosti, ki zahtevajo opozorilo

2 manjše pomanjkljivosti (le nasvet)

3 ni pomanjkljivosti (po standardih)

4 ni pomanjkljivosti (nadstandard)

OPOMBA: točkovalnik smiselno uporabite pri vsakem vprašanju posebej (ustni dogovor).

OPIS			OCENA				
SPLOŠEN VTIS							
9	Delavec vstopi v prostore na miren način/ne vznemirja živali. Delavca poprosite, da vstopi v prostore tako kot vedno.		0	1	2	3	4
10	Prostor ima napis nezaposlenim/nepooblaščenim osebam vstop prepovedan.		0	1	2	3	4
11	Boksi s perutnino so lepo zloženi in nepoškodovani.		0	1	2	3	4
OBNAŠANJE							
11	Živali so mirne in se ne oglašajo.		0	1	2	3	4
12	Živali se vznemirijo ob prihodu delavca/tujcev. Podčrtajte pravilen odgovor.		0	1	2	3	4
13	Živali so nagnete samo v enem delu boksa.		0	1	2	3	4
14	Prijemanje živali je neprimerno (grobo, nestrokovno – ocena 0). Delavca opazujete med nalaganjem ptic na lire.		0	1	2	3	4
BIVALNI POGOJI							
13	Gostota živali v boksih je prevelika. Potreben je izračun.		0	1	2	3	4
14	Osvetlitev vizualno ni primerna (presvetlo, pretemno). Podčrtajte pravilen odgovor.		0	1	2	3	4
15	Lire so nepoškodovane in prazne pred obežanjem živih ptic.		0	1	2	3	4
16	Ob liniji je nameščena prsna pomirjevalna ploskev.		0	1	2	3	4
17	Brojlerji visijo na liniji manj kot 1 minuto/purani manj kot 2 minuti.		0	1	2	3	4
18	Vhoda v vodno kopel ne preplavlja voda.		0	1	2	3	4
19	Linija je opremljena z električno izolirano »vstopno rampo« z nagibom navzgor proti vodni kopeli.		0	1	2	3	4
20	Živali so mrtve pred vstopom v kotel za parjenje.		0	1	2	3	4
OKOLJSKI PARAMETRI							
20	Termometrov in vlagomerov ni oziroma jih je premalo, so nepravilno razporejeni. Podčrtajte pravilen odgovor. Izmeri ali odčitaj.		0	1	2	3	4
21	V prostoru je veliko prahu.		0	1	2	3	4
22	V prostoru je veliko vlage. Izmeri ali odčitaj.		0	1	2	3	4
23	Olfaktorično se zaznava amonijak. Izmeri (NH₃ in CO₂).		0	1	2	3	4
24	Ventilacija in gretje nista primerno urejena. Napišite način ventilacije in/ali gretja.		0	1	2	3	4

PERUTNINA – SPECIALEN DEL, vezan na odnos do lastnih živali (odgovarja delavec po ogledu klavnice)

Kako pomembno se vam zdi, ... ?

pomembno

1 sploh ni pomembno, 2 ni pomembno, 3 nimam mnenja, 4 je pomembno, 5 je zelo

OPIS		OCENA				
SPLOŠEN VTIS						
8	...da mirno vstopate v prostor? Da živali ne vznemirjate?	1	2	3	4	5
9	... da imate napis nezaposlenim/nepooblaščenim osebam vstop prepovedan?	1	2	3	4	5
10	... da so boksi za perutnino lepo zloženi in nepoškodovani?	1	2	3	4	5
OBNAŠANJE						
11	... če so živali mirne in se ne oglašajo?	1	2	3	4	5
12	... če se živali vznemirijo ob prihodu delavca/tujca?	1	2	3	4	5
13	... če se živali nagnetene samo v enem delu boksa?	1	2	3	4	5
14	... da živali ulovite, primete in naložite na lire strokovno in hitro?	1	2	3	4	5
BIVALNI POGOJI						
13	... število živali v boku?	1	2	3	4	5
14	... da osvetlitev ni premočna, prešibka oz. traja premalo ali preveč časa? <i>Podčrtajte kaj se delavcu zdi najpomembnejše: premočna, prešibka oz. prekratka, predolga.</i>	1	2	3	4	5
15	...da so lire nepoškodovane in prazne pred obešanjem živih ptic?	1	2	3	4	5
16	...da je ob liniji nameščena prsna pomirjevalna ploskev?	1	2	3	4	5
17	...da brojlerji visijo na liniji manj kot 1 minuto/purani manj kot 2minuti?	1	2	3	4	5
18	...da vhoda v vodno kopel ne preplavlja voda?	1	2	3	4	5
19	...da je linija opremljena z električno izolirano »vstopno rampo« z nagibom navzgor proti vodni kopeli?	1	2	3	4	5
20	...da so živali mrtve pred vstopom v kotel za parjenje?	1	2	3	4	5
OKOLJSKI PARAMETRI						
20	... da poznate temperaturo in vlago v prostoru? <i>Podčrtajte kaj se delavcu zdi pomembnejše: temperatura, vlaga.</i>	1	2	3	4	5
21	... da v prostoru ni veliko prahu?	1	2	3	4	5
22	... da v prostoru ni veliko vlage?	1	2	3	4	5
23	... da v prostoru ni neprijetnih vonjav (prisotnost amonijaka, ogljikovega dioksida)?	1	2	3	4	5
24	... ventilacija in ogrevanje v prostoru?	1	2	3	4	5

Priloga 4: Anketni vprašalnik namenjen voznikom živih živali v perutninske klavnice

Supplement 4: Questionnaire for Livestock Drivers of Poultry

zap. številka

/

SPLOŠNO vezan na odnos do dobrobiti živali (odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)			PODATKI	
30	Datum ogleda in poraba časa za splošni del			min.
31	Ime in priimek strokovnjaka oziroma spraševalca (1) in pomočnika (2)		1	2
32	Ime in priimek anketiranca <i>prevoznik/lastnik—ustrezno obkroži</i>			
33	Številka obrata, v katerega je pripeljal živino <i>Lahko se vpiše tudi naknadno.</i>			
34	Naslov			
35	Vrste živali, ki jih je prevoznik pripeljal			
36	Število živali na prevoznem sredstvu			
37	Velikost uporabne talne površine prevoznega sredstva (m ²) in višina (m)			
38	Starostne kategorije – <i>naštejte</i>			
SPLOŠNI DEL (osebni podatki ostanejo anonimni)			PODATKI	
13	Spol anketiranca – <i>obkrožite</i>	letnica rojstva		moški ženska
14	Najvišja dosežena stopnja izobrazbe?	- osnovna šola - srednja ali poklicna šola - gimnazija - diploma (strokovni ali višješolski programi, 1. bolonjska stopnja) - magisterij (2. bolonjska stopnja, mag. ZA imenom) - enoviti magistrski program - znanstveni magisterij (mag. PRED imenom) - doktorat		
15	Kakšna je vaša trenutna zaposlitev?	- kmetovalec - Ali mesto zaposlitve, npr. hlevar, pomočnik hlevarja, klavec (zapišite pod drugo) - gozdar, ribič, lovec - obrtnik, proizvodni delavec - prodajalec, drug poklic za storitve - samostojni podjetnik - pisarniški delavec, uradnik - strokovnjak (zaposleni v vzgoji, izobraževanju, zdravstvu, inženirji ipd.)		

		• visok uradnik, menedžer
		• nezaposlen
		• upokojenec
16	Drugo, prosimo navedite.	•
	Kakšna je smer vaše izobrazbe?	• kmetijska
		• veterinarska
	Drugo, prosimo navedite (npr. mesar).	•

SPLOŠNO MNENJE ZAPOSLENEGA GLEDE DOBROBITI (odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

Pomen lestvice: 1 se nikakor ne strinjam 2 se ne strinjam 3 sem neopredeljen/a 4 se strinjam 5 se popolnoma strinjam

TRDITVE – predvideni faktorji		OCENA				
30	Pomembno je biti seznanjen z novostmi v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
31	Mnenje širše javnosti ne sme vplivati na zagotavljanje dobrobiti v rejah živali.	1	2	3	4	5
32	Rejne živali bi morale biti nastanjene v okolju, ki je čim bolj podobno njihovem naravnemu okolju.	1	2	3	4	5
33	Na rejne živali je potrebno gledati pretežno v smislu zaslužka.	1	2	3	4	5
34	Rejne živali niso zmožne kazati čustev do ljudi.	1	2	3	4	5
35	Menim, da je pomembno poznati zakonodajo v povezavi z dobrobitjo živali.	1	2	3	4	5
36	V Sloveniji je skrb širše javnosti glede dobrobiti rejnih živali bolj poudarjena kot v drugih državah EU.	1	2	3	4	5
37	Rejne živali morajo imeti možnost izražanja čim bolj naravnega obnašanja.	1	2	3	4	5
38	Učinkovitost prireje naj bi bila prednostna naloga vsakega rejca.	1	2	3	4	5
39	Rejna žival se več nauči, če jo občasno kaznuješ, kot če jo učiš z nagrado.	1	2	3	4	5
40	O dobrobiti živali bi morali biti seznanjeni vsi udeleženi v reji živali (vsi zaposleni oziroma družinski člani).	1	2	3	4	5
41	Organizacije, ki se ukvarjajo z dobrobitjo rejnih živali, rejcem niso v pomoč.	1	2	3	4	5
42	Bivalno okolje in hleve za začasno pridržanje rejnih živali moramo dnevno čistiti.	1	2	3	4	5
43	Na rejne živali je potrebno gledati predvsem v smislu tržne vrednosti in stroškov.	1	2	3	4	5
44	Kar ljudje vidijo kot mučenje živali, je v večini primerov le igra človeka z živaljo.	1	2	3	4	5
45	Potrebno bi bilo organizirati tečaje, kjer bi udeleženci v praksi spoznavali načine zagotavljanja dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
46	Država bi morala omogočiti finančna sredstva za izboljšave dobrobiti rejnih živali in živali v klavnicah.	1	2	3	4	5

47	Rejne živali moramo zadrževati na za njih prijetnih/ugodnih pogojih.	1	2	3	4	5
48	Na rejne živali je potrebno gledati podobno kot na stroje (v smislu učinka in izkoristka).	1	2	3	4	5
49	Rejne živali se pravilno vedejo le, če se bojijo lastnika oziroma zaposlenega.	1	2	3	4	5
50	Z veseljem bi prebral različne zloženke na temo o dobrobiti rejnih živali.	1	2	3	4	5
51	Glede na to, da imamo ljudje toliko drugih problemov, širša javnost zganja preveč hrupa glede dobrobiti živali.	1	2	3	4	5
52	Rejne živali imajo nižji prag bolečine v primerjavi z drugimi živalmi (npr. hišnimi živalmi).	1	2	3	4	5
53	Za rejca bi bilo bolje, da bi bolno žival sam usmrtil, kot da bi plačeval visoke stroške za zdravljenje ali usmrtilitev.	1	2	3	4	5
54	Večja kot je rejna žival, bolj grobo je potrebno z njo ravnati.	1	2	3	4	5
55	O dobrobiti živali bi se morali učiti že v osnovnih in srednjih šolah.	1	2	3	4	5
56	Večja kot je žival, bolj je hudobna.	1	2	3	4	5
57	Zakonska opredelitev (marec 2020), da so živali čuteča bitja, je pravilna.	1	2	3	4	5
58	Lastnik rejne živali lahko dela z njo, kot se mu zdi primerno.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO ZNANJE – POZNAVANJE DOBROBITI, NE GLEDE NA VRSTO ŽIVALI

(odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

1 se nikakor ne strinjam, aktivno zavračam 2 se ne strinjam 3 sem neopredeljen/a 4 se strinjam 5 se popolnoma strinjam, aktivno podpiram

OPIS – dobrobit splošno		OCENA				
A	POZNAVANJE, KAJ JE DOBROBIT					
7	Zakon in podzakonski akti, ki obravnavajo dobrobit živali, so odlično napisani in pokrivajo vse živalske vrste.	1	2	3	4	5
8	Če živali dobro rastejo pomeni, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
9	Če se živali učinkovito razmnožujejo pomeni, da dosegamo standarde dobrobiti.	1	2	3	4	5
10	Za živali, ki so v dobri telesni kondiciji, lahko trdimo, da je za njihovo dobrobit dobro poskrbljeno.	1	2	3	4	5
11	Rejne živali so se v teku udomačitve (domestikacije) tako oddaljile od v naravi še živečih prednikov, da imajo drugačne potrebe.	1	2	3	4	5
12	Program razvoja podeželja Republike Slovenije, ki izvaja ukrepe dobrobiti za govedo, drobnico in prašiče, je neprimeren in pomanjkljiv.	1	2	3	4	5
B	POTREBA PO HRANI IN VODI					
7	Prehrana pri dobrobiti ne igra nobene vloge, pomembna je samo za rast in prirejo.	1	2	3	4	5
8	Živali v hlevu ne potrebujejo pitne vode ali dodatne krme.	1	2	3	4	5
9	Rejnim živalim mora biti pitna voda stalno na voljo.	1	2	3	4	5

10	Rejnim živalim ni potrebno nuditi nastilja.	1	2	3	4	5
11	Pomembno je, da po vsaki vožnji živih živali očistimo in razkužimo prevozno sredstvo.	1	2	3	4	5
12	Z lastnimi iztrebki zamazana pitna voda živalim ne škoduje.	1	2	3	4	5
C	POČUTJE ŽIVALI					
7	Rejne živali so čuteča bitja.	1	2	3	4	5
8	Živali ne čutijo potrebe po stiku s svojimi vrstniki.	1	2	3	4	5
9	Dobrobit živali je pomembna od rojstva do zakola oziroma konca njenega življenja. Važno je, da je v tem obdobju poskrbljeno za njeno dobrobit.	1	2	3	4	5
10	Amonijak draži sluznice samo pri ljudeh, pri živalih pa ne moti.	1	2	3	4	5
11	Mobilne klavnice predstavljajo manjše trpljenje živali, saj tako odpade transport, ki je zanje zelo stresen.	1	2	3	4	5
12	Klanje živali v klavnicah ima več prednosti v primerjavi s klanjem na kmetijskem gospodarstvu (doma).	1	2	3	4	5
D	ZDRAVSTVENO VARSTVO					
8	Prisotnost bolezni ne vpliva na raven dobrobiti.	1	2	3	4	5
9	Vseeno je, če živali tik pred zakolom preventivno cepimo.	1	2	3	4	5
10	Živali, ki so zdrave, ne morejo trpeti ali doživljati stresa.	1	2	3	4	5
11	Dejavniki, ki pripeljejo do stresa, so enaki pri ljudeh in živalih.	1	2	3	4	5
12	Žival ne more imeti čira na želodcu.	1	2	3	4	5
13	Izraz biovarnost pomeni, da je krma za živali neoporečna.	1	2	3	4	5
14	Prisotnost bolezni ne vpliva na proizvodnjo mesa.	1	2	3	4	5

SPLOŠNO vezan na ogled transportnega sredstva (odgovarja zaposleni po ogledu transportnega sredstva)

OPIS – dobrobit splošno				ODGOVORI	
25	Koliko časa se že prevažate živali oz se ukvarjate s transportom živali? Napišite število let.				
26	Ste kdaj prevažali v klavnici za belo meso oz. rdeče meso? Napišite ali obkrožite.			DA	NE
27	Ali jeste proizvode od živali, ki so zaklane v objektu, kamor vozite živali v zakol?			DA	NE
28	Ali bi se ob finančni spodbudi EU in/ali države vključil v projekte vezane na dobrobit?			DA	NE
29	Ali se dodatno izobražujete na področju dobrobiti? Obkrožite – lahko večkrat / označite tudi tisti način izobraževanja, ki je prevladujoč.			DA	NE
	1 - strokovne revije in knjige	2 - kongresi in druga predavanja	3 - sodelovanje s strokovnjaki	4 - lastni projekti	5 - drugo

30	Bi se udeležili predavanj na temo dobrobiti pri živalih?			DA	NE
	Tematika, ki vas še posebno zanima.				
31	Kako ste zadovoljni z anketo (vprašalnikom)? <i>Ocena 1 do 5.</i>			SEM	NISEM
32	Je bila anketa predolga?	<i>Vpišite čas trajanja celotne ankete.</i>	min.	DA	NE

SPLOŠNO vezan na ogled transportnega sredstva (izpolnjuje **strokovnjak** po ogledu)

OPIS Opazujemo, kako se je rejec obnašal do živali v času ogleda reje.		OCENA	
POZITIVEN PRISTOP			
19	Ima vzorno urejeno dokumentacijo (potni listi, izjave o prehranski varnosti, izjave prevoznika, seznam pregledanih živali). Podatke vpisuje sproti. <i>Predhodno ste morali v reji pogledati tudi dokumentacijo.</i>	DA	NE
20	Delavec je imel veliko vprašanj glede svojega transporta živali.	DA	NE
21	Ob obisku sem se počutil/a dobro.	DA	NE
NEGATIVEN PRISTOP			
22	Delavec ni bil prisoten ob razkladanju živali. Z nami je bil hlevar/bili smo sami. <i>Zapišite.</i>	DA	NE
23	Delavec je ob razkladanju živali z njimi grobo ravna (brca, tebe, uporablja el. priganjač).	DA	NE
24	Ob ogledu sem opazil/a pripomočke za spodbujanje specifičnega obnašanja (metla, palica, električni priganjač ...)	DA	NE

PERUTNINA – ogled transportnega sredstva (izpolnjuje strokovnjak ob ogledu)

0 večje pomanjkljivosti, kjer je potrebno takojšnje ukrepanje

1 pomanjkljivosti, ki zahtevajo opozorilo

2 manjše pomanjkljivosti (le nasvet)

3 ni pomanjkljivosti (po standardih)

4 ni pomanjkljivosti (nadstandard)

OPOMBA: točkovalnik smiselno uporabite pri vsakem vprašanju posebej (ustni dogovor).

OPIS		OCENA				
SPLOŠEN VTIS						
12	Voznik pristopi k vozilu, na katerem so živali, na miren način/ne vznemirja živali. Voznika opazujete ob pristopu k vozilu.	0	1	2	3	4
13	Boksi s perutnino so lepo zloženi na kamionu in nepoškodovani.	0	1	2	3	4
14	Živali imajo zamazano perje. Imajo poškodovano kožo.	0	1	2	3	4
OBNAŠANJE						
15	Živali so mirne in se ne oglašajo.	0	1	2	3	4
16	Živali se vznemirijo ob prihodu voznika/tujcev. Podčrtajte pravilen odgovor.	0	1	2	3	4
17	Živali so nagnetene samo v enem delu boksa.	0	1	2	3	4
TRANSPORTNI POGOJI						
21	Gostota živali v boksih je prevelika. Potreben je izračun.	0	1	2	3	4
22	Uradna oseba lahko vidi vse osebeke perutnine na prevozu.	0	1	2	3	4
23	Voznik ima v navodilih napisano maksimalno število živali na boks/število boksov na kamion.	0	1	2	3	4
24	Boksi so na kamionu varno pritrjeni.	0	1	2	3	4
OKOLJSKI PARAMETRI						
25	Termometrov in vlagomerov ni oziroma jih je premalo, so nepravilno razporejeni. Podčrtajte pravilen odgovor. Izmeri ali odčitaj.	0	1	2	3	4
26	Ventilacija ni primerno urejena. Napišite način ali gre za odprt ali zaprt prevoz.	0	1	2	3	4
27	Lastnik transportnega sredstva je vozniku podal navodila glede kategorije in teže živali, ki se lahko prevažajo s tem transportnim sredstvom.	0	1	2	3	4
SKLADNOST Z UREDBO (ES 1/2005)						
1	Na izjavi prevoznika ja napisan kraj in čas odhoda.	0	1	2	3	4
2	Voznik je pripeljal živali brez nepotrebnih postankov.	0	1	2	3	4
3	Živali so neprimerne za prevoz.	0	1	2	3	4
4	Voznik odkloni prevoz živali, ki so neprimerne za prevoz v klavnico.	0	1	2	3	4
5	Oseba, ki prevažajo žive živali v klavnico, ima opravljeno usposabljanje in izpit za prevoz živih živali v skladu z Uredbo ES 1/2005 (nima in ne podpira – ocena 0, ne podpira ocena 1, ima in mu je vseeno – ocena 3, ima in podpira – ocena 4)	0	1	2	3	4
6	Voznik ni prejel opomina, odločbe, kazni za nepravilno vožnjo, prevozno sredstvo pri prevozu živali.	0	1	2	3	4

PERUTNINA – SPECIALEN DEL, vezan na odnos do živali (odgovarja prevoznik po ogledu transportnega sredstva)

Kako pomembno se vam zdi, ... ?

pomembno

1 sploh ni pomembno, 2 ni pomembno, 3 nimam mnenja, 4 je pomembno, 5 je zelo

OPIS		OCENA				
SPLOŠEN VTIS						
11	...da mirno vstopate v prostor? Da živali ne vznemirjate?	1	2	3	4	5
12	... da so boksi s perutnino lepo zloženi na kamionu in nepoškodovani?	1	2	3	4	5
13	... da živali nimajo zamazanega perja in/ali nimajo poškodovane kože?	1	2	3	4	5
OBNAŠANJE						
15	... če so živali mirne in se ne oglašajo?	1	2	3	4	5
16	... če se živali vznemirijo ob prihodu voznika/tujca?	1	2	3	4	5
17	... če se živali nagnetene samo v enem delu boksa?	1	2	3	4	5
TRANSPORTNI POGOJI						
21	... število živali v boksu?	1	2	3	4	5
22	... da osvetlitev ni premočna, prešibka oz. traja premalo ali preveč časa? <i>Podčrtajte kaj se delavcu zdi najpomembnejše: premočna, prešibka oz. prekratka, predolga.</i>	1	2	3	4	5
23	... da imate v navodilih napisano maksimalno število živali na boks/število boksov na kamion?	1	2	3	4	5
24	... da so boksi na kamionu varno pritrjeni?	1	2	3	4	5
OKOLJSKI PARAMETRI						
25	... da poznate temperaturo in vlago ob prevozu? <i>Podčrtajte kaj se delavcu zdi pomembnejše: temperatura, vlaga.</i>	1	2	3	4	5
26	... ventilacija in ogrevanje na prevozu?	1	2	3	4	5
27	... da vam lastnik transportnega sredstva poda navodila glede kategorije in teže živali, ki se lahko prevažajo s tem transportnim sredstvom?	1	2	3	4	5
SKLADNOST Z UREDBO (ES 1/2005)						
1	...da na izjavi prevoznika napišete pravi kraj in čas odhoda?	1	2	3	4	5
2	...da pripeljete živali do kraja namembnosti brez nepotrebnih postankov?	1	2	3	4	5
3	...da veste kdaj so živali neprimerne za prevoz?	1	2	3	4	5
4	...da odklonite prevoz živali, ki so neprimerne za prevoz v klavnico?	1	2	3	4	5
5	...da ima oseba, ki prevažajo žive živali opravljeno usposabljanje in izpit za prevoz živih živali v skladu z Uredbo ES 1/2005?	1	2	3	4	5
6	...da voznik ni prejel opomina, odločbe, kazni za nepravilno vožnjo, prevozno sredstvo pri prevozu živih živali?	1	2	3	4	5